
“ONS GAAN MUSIEK MAAK”

Een actiegericht onderzoek naar de implementatie van muziektherapie binnen het leerprogramma van The Pebbles Project, welke gericht is op kinderen waarvan de ontwikkeling wordt bedreigd door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik in Zuid Afrika

C. PESSIES, STUDENTNUMMER 0955760

D. H. J. SIMONS, STUDENTNUMMER 0932124

OPLEIDING CREATIEVE THERAPIE, MEDIUM MUZIEK

ZUYD HOGESCHOOL HEERLEN, FACULTEIT GEZONDHEID EN ZORG

INLEVERDATUM: 11 JULI 2013

BGELEIDSTER: M. C. M. POISMANS

Wat van ons?

Die lewe loop snaakse draaie,
Maar alles het 'n doel sê mense.
Nou vra ek jou:

Wat is die doel van mishandeling, moord en verkragting?
Niks, net hartseer, pyn en smart.

Ek dink ek praat namens die wêreld se kinders-
Ons wil op ons eie tyd groot word,
Ons wil gerespekteer word,
Ons wil die toekoms wees!
- Anonymous

*"Music is the salvation of my people.
Just as music fuelled the resistance to apartheid, it
continues to sing out for freedom and justice, providing
a soundtrack to everyday lives." – Nelson Mandela*

Inhoudsopgave

Voorwoord	p.1
Inleiding	p.3
<i>Hoofdstuk 1: Probleemstelling</i>	p.4
1.1 Aanleiding	p.4
1.2 Doelgroep	p.5
1.2.1 Problematieken	p.5
1.2.2 The Pebbles Project	p.6
1.3 Rol van het medium	p.7
1.3.1. Wat zou muziek kunnen betekenen?	p.7
1.4 Zoekstrategie	p.8
1.5 Uiteenzetting van resultaten uit bestaand onderzoek, literatuur, eigen ervaring en praktijk	p.8
1.6 Noodzaak / relevantie voor aanvullend onderzoek	p.9
1.7 Vraagstelling	p.10
1.8 Doelstelling	p.10
<i>Hoofdstuk 2: Onderzoeksopzet</i>	p.11
2.1 Onderzoekstype en -methode	p.11
2.2 Voor- en oriëntatiefase	p.12
2.2.1 Ons onderzoeksnetwerk	p.12
2.2.2 Onze entree als onderzoekers bij Pebbles	p.13
2.3 Diagnostische fase	p.15
2.4 Ontwikkel- en actiefase	p.22
2.4.1 Ontwikkeling van de activiteiten voor het draaiboek	p.22
2.4.2 Uitvoerbaarheid door leerkrachten	p.26
2.4.3 De laatste actie: Training	p.27
2.5 Evaluatiefase + Kwaliteit	p.28
2.5.1 Procesevaluatie	p.29
2.5.2 Productevaluatie	p.32
<i>Hoofdstuk 3: Resultaten</i>	p.34
3.1 De training	p.34
3.2 Draaiboek en CD's	p.35
3.2.1 Wat vinden de leerkrachten van het draaiboek?	p.35
3.2.2 Uiteindelijke product	p.36
<i>Hoofdstuk 4: Discussies</i>	p.50
4.1 Discussie Desirée	p.50
4.1.1 Sterkte- zwakte analyse	p.50
4.1.2 Verklaring en interpretatie van de resultaten	p.51
4.1.3 Aanbevelingen voor de praktijk, beroepsontwikkeling en vervolgonderzoek	p.55
4.1.4 Integratie van de resultaten in een nieuw werkmodel	p.56
4.1.5 Beantwoording van de vraagstelling	p.58
4.2 Discussie Carolene	p.59
4.2.1 Sterkte-zwakte-analyse	p.59
4.2.2 Interpretatie en verklaring van de resultaten	p.61
4.2.3 Aanbevelingen voor de praktijk, beroepsontwikkeling en vervolgonderzoek	p.65
4.2.4 Integratie van resultaten in een nieuw werkmodel	p.66
4.2.5 Beantwoording van subvragen en de vraagstelling	p.68

<i>Samenvatting</i>	p.69
<i>Literatuuropgave</i>	p.70
<i>Bijlage 1: Zoekstrategie</i>	p.72
<i>Bijlage 2: Evaluatieformulieren activiteiten</i>	p.73
<i>Bijlage 3: Persoonlijke feedback Pebbles</i>	p.74
<i>Bijlage 4: Interviews eindevaluaties crèches</i>	p.75
<i>Bijlage 5: Pre- en post vragenlijsten</i>	p.76
<i>Bijlage 6: CD's</i>	p.77
<i>Bijlage 7: Handleiding muziekinstrumenten</i>	p.78

VOORWOORD

Aan het einde van onze derdejaars stage, juni 2012, deed zich een unieke kans voor om ons afstudeeronderzoek in 2013 te richten op een project in Zuid Afrika. Gedurende de maanden februari, maart en april dit jaar hebben wij een onderzoek uitgevoerd op de crèches van de wijnboerderijen in de omgeving van Stellenbosch.

Wij willen graag gezamenlijk een aantal mensen bedanken. Mensen die dit avontuur mogelijk hebben gemaakt, mensen die met hun professionele blik ons hebben geholpen om het onderzoek en deze scriptie vorm te geven, mensen die ons gesteund hebben gedurende het hele proces: de reis naar Zuid Afrika en de stressvolle periode vlak daarvoor en daarna.

Ten eerste, de persoon waar alles mee begon: Sylvia Roozen. Sylvia, bedankt dat je ons hebt betrokken in jouw prachtige project ADEMT. Zonder jouw initiatief zou er geen Afrika- avontuur zijn geweest. Dankjewel voor deze kans!

Kathinka Poismans. Kathinka, dankjewel voor het volgen en begeleiden van ons avontuur vanuit Nederland. Ondanks de internetproblemen in Zuid Afrika hebben we veel van jouw wijsheid en professionaliteit kunnen meenemen in dit onderzoek. Bedankt voor de tijd die je, na onze terugkomst, hebt vrijgemaakt. Dankjewel voor deze toegewijde scriptiebegeleiding!

Organisatie The Pebbles Project. Estée, Marelle, Sophia and the rest of the staff: Thank you so much for your hospitality, generosity and your believe in our research. You really gave us the opportunity to make the best of it. We also want to thank the teachers for the warm cooperation.

Juul Geurts, Master of Disaster, dankjewel voor de leuke tijd die we met je hebben doorgebracht. Bedankt dat je ons onder je hoede nam. Je was een waardevolle toevoeging aan onze tijd in Zuid Afrika.

Koen 't Mannetje. Koen, dankjewel dat we gedurende 3 maanden door jouw hulp gebruik konden maken van een gitaar.

Rebecca Nemitz. Becci, ten eerste willen we dankjewel zeggen in de naam van de kinderen van crèche R. Door jouw Engelse verwoording van ons betoog is de boodschap duidelijk overgekomen en heb je ons geholpen echt iets te bereiken voor de kinderen. Ook willen we je bedanken voor het 'stand-by' staan voor de lastminute vertalingen!

Onze lieve klas. Teresa, Lotte, Rebecca, Esther, Sirik, Eva & Eva, Julia: Bedankt voor de afgelopen 4 jaren. Het was een voorrecht om met jullie de opleiding te beleven. Bedankt voor de onvoorwaardelijke steun wanneer deze zo hard nodig was. Bedankt voor alle mooie (muzikale) momenten samen. Bedankt voor jullie waardevolle vriendschap. Zonder jullie waren wij niet de personen die we op dit moment zijn.

Onze docenten Harry van den Born en Julianne Tissen. Harry en Julianne, wij willen jullie bedanken voor de professionele, persoonlijke en warme begeleiding gedurende onze opleiding. Zonder het te weten hebben jullie ons 3 jaar lang voorbereid de moed te verzamelen om dit avontuur aan te gaan. Jullie wijsheden hebben ons vele situaties laten relativeren. Dank jullie wel.

Er zijn ook mensen die we apart van elkaar willen bedanken.

Carolene:

Ik wil ten eerste Desirée Simons bedanken, omdat ik zonder haar nooit het idee zou hebben gehad om onderzoek in Zuid Afrika te doen. Desi, ik wil je bedanken voor de samenwerking. Ik had altijd plezier met je en durfde altijd mijn mening te zeggen en met je in discussie te gaan. Volgens mij waren we een prima team en daarom wil ik me vooral bedanken dat je me hebt begrepen zoals ik ben en dat niet alleen met betrekking tot het onderzoek. Je hebt me ook opgevangen wanneer de contrasten van Zuid Afrika me hebben belemmerd. Heel erg bedankt voor de leuke tijd. Ik zou er niets aan willen veranderen, altijd lachen als ik ernaar terug kijk en het nooit vergeten!

Ten tweede wil ik nog mijn medebewoners en beste vrienden bedanken. Mila und Mischl. Ihr habt während meiner Abwesenheit jemand Fremden in unserem Zuhause willkommen geheißen und geduldet. Ihr habt mir immer Kraft geben während meiner Ausbildung und hatten immer Verständnis und ein offenes Ohr für mich. Während der Zeit in der ich in Süd Afrika war, wart Ihr auch immer bei mir und habt mich in euern Gedanken unterstützt. In schwierigen Zeiten standet ihr mir immer zur Seite und konntet mich ertragen, stützen und auf den Boden der Tatsachen zurückholen, durch eurer Vertrauen und den Glauben an mich. Danke, dass es euch gibt. Ohne euch wäre ich auch nicht der Mensch, der ich jetzt bin!

Ten slotte wil ik nog mijn familie bedanken. Mama, Papa, Thilo und Hagen. Ihr habt auch in mich geglaubt und alles dafür getan, dass ich diese Erfahrung machen konnte. Ich kann mich immer auf euch verlassen. Danke!

Desirée:

Allereerst wil ik graag Bart van der Zanden bedanken. Mien Batje, dankjewel voor je geduld en acceptatie van alles en meer wat met het grote Afrika avontuur te maken heeft gehad. Je bent er altijd voor me geweest, hoe zeer ik ook alles en iedereen van me wegduwde. Je kent me door en door. Dankjewel voor je liefde en je geloof in mij. Dankjewel dat je er bent. Jij bent mijn stabiele factor, ik hou van je!

Rob en Toos Wagenaar. Lieve Rob en Toos. Ik wil jullie bedanken voor jullie steun. Niet alleen tijdens het Afrika avontuur, maar ook de jaren daarvoor. Mede door jullie ben ik als persoon gegroeid en daar kan ik jullie niet genoeg voor bedanken.

Lotte Bosschaert. Mijn lieve zotte Lotje, my person, wat moet ik zonder jou?! Hoe ver we ook van elkaar af zijn- wij zijn en blijven een team. In de allerlaatste eindsprint ben jij nog mijn reddende engel geweest. Jij, diegene die altijd alles aan me ziet, hoort en merkt. Dankjewel dat ik 'mij' kan zijn bij jou. Dankjewel voor je vertrouwen in mij, dankjewel voor jouw waardevolle vriendschap. Ik zal nooit de goede woorden vinden om uit te leggen hoeveel je voor me betekent.

Carolene Pessies. Caro, wat moet ik hier zeggen? Zoveel gelachen en gehuild, zoveel meegemaakt samen in zo'n korte tijd. Er zijn geen woorden meer voor nodig; een blik, de begintonen van een lied, een knuffel, is al genoeg... Afrika zou nooit hetzelfde zijn geweest zonder jou. Dankjewel, voor je eerlijkheid, voor de soms moeilijke maar heel fijne samenwerking, voor je vriendschap, voor de koffie aan mijn bed elke vroege morgen, voor je zorgzaamheid, voor de leuke ritjes met Rote Robbin, voor alles.

Iedereen die, op welke manier dan ook, aan dit onderzoek heeft bijgedragen: Bedankt!! Wij zullen deze ervaring altijd met ons meedragen.

Carolene Pessies & Desirée Simons, 11 juli 2013.

INLEIDING

Deze scriptie begint met de probleemstelling. In dit eerste hoofdstuk wordt de aanleiding van ons onderzoek benoemd en schetsen we een beeld van de doelgroep en de organisatie met bijbehorende literatuur. Ook gaan we in op de rol van het medium muziek binnen deze context, de zoekstrategie en de noodzaak en relevantie voor aanvullend onderzoek. De probleemstelling wordt afgerond door de vraagstelling en doelstelling van ons onderzoek.

Hoofdstuk 2, de onderzoeksopzet, beschrijft op welke manier we dit onderzoek hebben uitgevoerd. In chronologische volgorde wordt hier een beschrijving gegeven van het onderzoekstype- en methode, de voor- en oriëntatiefase, de diagnostische fase, de ontwikkel- en actiefase en ten slotte de evaluatiefase. In deze laatste fase worden tevens de kwaliteitscriteria die behoren tot een actiegericht onderzoek beschreven.

In het derde hoofdstuk beschrijven we kernachtig de resultaten van ons onderzoek. Deze resultaten komen voort uit de beschreven data-analyse in hoofdstuk 2.

Hoofdstuk 4 bevat onze discussies. Ondanks dat dit een duo-scriptie is, zullen wij beiden een eigen discussie schrijven om een individuele beoordeling te krijgen. We beginnen in deze discussies met het beschrijven van zowel tekortkomingen als sterkten van ons onderzoek. Vervolgens verklaren en interpreteren we de resultaten aan de hand van literatuur en doen van hieruit aanbevelingen voor de praktijk. Daarna zullen we de resultaten integreren in een nieuw werkmodel om ten slotte dit hoofdstuk af te sluiten met de beantwoording van de vraagstelling.

Deze scriptie wordt beëindigd door een samenvatting waar we in een notendop het probleem, de vraagstelling, acties, resultaten en conclusies presenteren. Ook is hier nog een literatuuropgave te vinden en een aantal bijlagen waar we in de scriptie naar verwezen hebben.

Wij wensen jullie veel plezier met het lezen van onze scriptie. We hopen dat we ons Afrikaanse avontuur op een boeiende manier voor jullie hebben kunnen neerschrijven!

HOOFDSTUK 1: PROBLEEMSTELLING

1.1 Aanleiding

De aanleiding voor dit onderzoek begint bij ontwikkelingspsychologe Sylvia Roozen. Vanuit haar eigen passie voor muziek en haar interesse in de psyche heeft Sylvia een eigen project in Zuid Afrika opgestart, genaamd project ADEMT. Op haar site www.projectademt.com schrijft ze het volgende:

My project ADEMT (Alcohol Disorder Executive function Music Therapy) will start in South Africa with an intervention of music based therapy for children with fetal alcohol syndrome. The aim of this project is to combine local knowledge and skills in order to give these children a better future through focusing on their undeveloped talents instead of their limitations (Roozen, n.d.).

Sylvia heeft in 2012 rond de maanden juni / juli contact gezocht met Kathinka Poismans, een docente van onze opleiding, met de vraag of er studenten interesse zouden hebben om onderdeel van haar eigen project uit te maken. Desirée had voor de start van de derdejaarsstage al eens aangegeven aan mentor Harry van den Born dat ze graag naar het buitenland zou willen voor de studie. Dit was echter nog nooit gebeurd bij studenten Muziektherapie van Hogeschool Zuyd, vandaar dat er geen duidelijke projecten lagen. Zij heeft het idee toen laten varen. Toen Kathinka haar aan het einde van haar derdejaarsstage benaderde met de vraag of ze interesse in Sylvia's project zou hebben, heeft ze vrijwel meteen 'ja' gezegd, omdat ze dit als een grote kans zag om toch nog naar het buitenland te gaan. Na een eerste kennismakingsgesprek met Sylvia heeft Desirée hierover aan Carolene verteld en zij was ook meteen geïnteresseerd in het project. Vanaf dat moment hebben wij dit samen opgepakt. De doelgroep FASD (Fetal Alcohol Spectrum Disorder) zei ons op dat moment nog niets.

Desirée zag, na wat verdieping in de doelgroep, een link met haar stageplek van het derde jaar. Hier heeft ze onder begeleiding van Karin Martherus gewerkt in de volwassenenpsychiatrie met o.a. groepen van de Verslavingszorg "Dubbele Diagnose". Dubbele diagnose wilt zeggen dat cliënten naast hun verslaving nog een andere stoornis hebben. Desirée heeft hier in de praktijk kennisgemaakt met wat (onder andere) een alcoholverslaving betekent voor mensen en wat het met iemand kan doen, zeker in combinatie met een psychische stoornis. De kinderen die FAS hebben zijn sociaal-emotioneel niet ontwikkeld zoals leeftijdsgenootjes. Ze worden vaak verward met ziektebeelden zoals ADHD en autisme, stoornissen die ze op stage ook wel eens voorbij zag komen bij cliënten gecombineerd met hun verslaving. Het werken met kinderen is natuurlijk heel anders dan werken met volwassenen, maar wat haar fascineerde is dat er toch overeenkomsten kunnen zijn wanneer er wordt gekeken naar gedrag. Tijdens de muziektherapie in de Verslavingsgroepen is ze samen met Karin bezig geweest met hoe de cliënten kunnen leren omgaan met hun stoornis, om niet weer terug te vallen in gebruik en hoe ze voor zichzelf psychisch zorg kunnen dragen. Voor de kinderen met FAS en andere ontwikkelingsstoornissen is het ook belangrijk om hun stoornis te herkennen in hun eigen gedrag en hiermee leren om te gaan, zodat dit hun niet in de weg staat gedurende latere levensfasen.

Carolene's stageplek was jeugdgevangenis Stichting Jeugdzorg Sint Joseph onder begeleiding van Heinz Reumers. Tijdens haar stage was ze met de jongeren veel bezig hun problemen en gebeurtenissen van het verleden te accepteren en met deze te leren omgaan. Veel van haar cliënten kwamen uit probleemgezinnen waar ook sprake was van alcoholmisbruik. Het gezicht van een cliënt leek heel erg op het typische FAS gezicht. De moeder van deze cliënt was ook een alcoholiste en mocht haar kind niet opvoeden. Het gedrag van deze cliënt kwam veel overeen met wat Carolene had gelezen in de literatuur over FAS maar was niet zo gediagnosticeerd. Carolene vindt het belangrijk dat er meer kennis van FAS komt zodat kinderen i.p.v. verkeerde medicatie door een foute diagnose een betere behandeling aangeboden kunnen krijgen om met hun problematiek om te gaan.

Sylvia's project is gericht op wat verschillende vormen van muziek kunnen bereiken bij kinderen met FAS in Zuid Afrika. Ons aandeel hierin is om ter plekke in Zuid Afrika te onderzoeken wat voor rol muziektherapie hierin kan hebben.

1.2 Doelgroep

De doelgroep van dit onderzoek zijn kinderen in de leeftijdscategorie van 3 tot 6 jaar uit de omgeving van de Stellenbosch Winelands in Zuid Afrika, wiens leven op de een of andere manier wordt beïnvloed door alcoholmisbruik.

Stellenbosch is omgeven door wijnboerderijen waar wijn verbouwd, ontwikkeld en geproduceerd wordt. De meeste wijnboerderijen hebben een bezoekersgedeelte waar zich een restaurant bevindt, waar mensen een tour door de wijnkelders kunnen maken en verschillende wijnen kunnen proeven bij een wijnproeverij. De kinderen waar ons onderzoek op is gericht zijn kinderen van de (gekleurde) arbeiders die op het veld werken. Deze arbeiders wonen met deze kinderen op de desbetreffende wijnboerderijen in een gemeenschap. Een groot probleem in deze gemeenschappen is het misbruik van alcohol, te wijten aan de gevolgen van de Apartheid waarin met het 'dop' systeem werd gewerkt: arbeiders werden hier (gedeeltelijk) uitbetaald in alcohol. Het dopsysteem is ondertussen afgeschaft maar de problemen met het alcoholmisbruik zijn blijven bestaan, onder andere doordat arbeiders vaak zelf alcohol stoken op de wijnboerderijen. Het loon wat deze arbeiders krijgen is minimaal. Ze hebben geen auto en kunnen daarom ook niet zomaar weg van de wijnboerderij mits ze te voet gaan. Het overmatige gebruik van alcohol is geïntegreerd in de gemeenschap; de arbeiders zijn vaak zelf ook zo opgegroeid en weten daardoor niet beter. Waar de arbeiders zich ook niet van bewust zijn is het effect van het overmatige alcoholgebruik op hun kinderen.

1.2.1 Problematieken

FASD (Fetal Alcohol Spectrum Disorder) is een algemene term voor een reeks aan geboortedefecten en hersenenbeschadigingen veroorzaakt door prenataal alcoholgebruik. De term FASD wordt niet gebruikt in een klinische diagnose, maar omvat diagnoses zoals FAS (Foetaal Alcohol Syndroom) en gerelateerde diagnoses ("Fasstichting", n.d.).

Daarom zullen we verder in deze scriptie refereren aan de term FAS.

Kinderen kunnen FAS krijgen als de moeder tijdens de zwangerschap alcohol misbruikt. Wanneer de moeder tijdens de zwangerschap alcohol drinkt, wordt de foetus ook aan de alcohol blootgesteld doordat de moeder en foetus dezelfde bloedsomloop delen. De foetus mist het enzym om alcohol te kunnen afbouwen. Een enzym is een eiwit dat helpt om voedingsstoffen te verteren. Doordat de alcohol niet afgebouwd kan worden bij een foetus, wordt de alcoholspiegel heel langzaam lager. Alcohol is toxisch. Door de trage afbouw grijpt het direct de ontwikkelende cellen en organen bij de foetus aan. Hierdoor wordt de prenatale celdeling beïnvloed, wat bij de foetus tot geboortedefecten en hersenenbeschadigingen kan leiden ("Gesundheit von Mutter und Kind. Informationen für Multiplikatoren", 2009). Kinderen met FAS hebben drie duidelijke kenmerken: een vertraagde groei, gezichtsafwijkingen en een neuronale afwijking. De kinderen hebben een laag geboortegewicht, een groeiachterstand, een abnormaal klein hoofd en zijn ook op latere leeftijd kleiner als hun leeftijdgenoten. De meest voorkomende gezichtsafwijkingen zijn, zoals te zien in Figuur 1 ("Fasstichting", n.d.): afplatting van het midden van het gezicht; een platte neusbrug en ogen die ver uit elkaar lijken te staan, overhangende oogleden met een vouw in de binnenhoek. De neus is plat en staat omhoog, de bovenlip is smal, zonder "cupido boog". De oren staan vaak laag en de kin is klein.

Figuur 1. Reprinted from [FAS Gezichtsafwijkingen] (n.d.). Copyright holder unknown. Retrieved from http://fasstichting.nl/FASD/o_wat.php

Neuronale afwijkingen uiten zich door hersenenbeschadigingen; de hersenen zijn veel kleiner dan normaal en niet duidelijk gestructureerd, zoals die van een gezond kind. FAS kinderen hebben een slechte spier- en motorische coördinatie, zijn overgevoelig voor smaak, tast en fel licht, hebben een

slecht kort- en langetermijngeheugen en hebben moeite met organiseren en abstract denken. Symptomen die in het gedrag zichtbaar zijn, zijn hyperactiviteit, slechte controle over impulsen en slecht sociaal functioneren. De kinderen zijn sociaal minder volwassen dan leeftijdsgenoten en beschikken over slechte sociale vaardigheden. Ze hebben een slecht besef van goed en kwaad, ze leren niet uit ervaringen en hebben een slecht begrip van oorzaak en gevolg. Ze kunnen zich op grond van de hersenbeschadigingen en neurologische afwijkingen agressief en gewelddadig gedragen ("Fasstichting", n.d.).

Door het alcoholmisbruik in de omgeving van de kinderen is er sprake van verwaarlozing omdat de verslaafde ouders niet de zorg voor het kind kunnen dragen. Verwaarlozing is volgens Glaser (as cited in Lamé, 2008) de relatie tussen verzorger en kind die gekenmerkt wordt door schadelijke interacties. Er wordt onderscheid gemaakt tussen lichamelijke, emotionele, normatieve en educatieve verwaarlozing. Afhankelijk van de cultuur bestaat verwaarlozing in een meer of mindere mate (Lamé, 2008). Symptomen bij kinderen die verwaarloost worden zijn een lichamelijke en psychische achterstand. De kinderen hebben een grote kans op hechtingsproblematieken. Ze kunnen o.a. een vermijdende hechtingsstijl aannemen doordat ze bijvoorbeeld nooit door iemand opgepakt zijn geworden en daardoor nooit een hechting met een specifieke persoon hebben ontwikkeld. Veel van deze kinderen zijn kinderen van alcoholisten. Kinderen van alcoholisten hebben een grote kans op de ontwikkeling van angststoornissen, depressie, persoonlijkheidsstoornissen en verslaving. Ze tonen vaak delinquent, impulsief en agressief gedrag. Ze kunnen cognitieve functiestoornissen, sociale interactie problemen, lichamelijke problemen en leerproblemen hebben en aan angst en depressie lijden. Bovendien zijn ze vaak slachtoffer van lichamelijk misbruik en verwaarlozing (Klein & Zobel, 1997).

De kinderen waar we mee gaan werken hebben ook leerstoornissen. Leerstoornissen zijn volgens Prof. Dr. Pol Ghesquière gedefinieerd als een ernstige achterstand bij de automatisering van specifieke vaardigheden zoals lezen, schrijven en rekenen (Ghesquière, n.d.). Een leerstoornis is een primair leerprobleem. Secundaire leerproblemen treden op wanneer er onvoldoende stimulatie is in de omgeving. Deze ontstaan ook op grond van een andere problematiek, zoals bij kinderen met FAS (Ghesquière, n.d.).

1.2.2 The Pebbles Project

Doordat de arbeiders met hun kinderen op de wijnboerderijen wonen, hebben veel wijnboerderijen ook een eigen opvang (crèche) voor de kinderen wanneer de ouders moeten werken. De leerkracht(en) voor deze crèche worden door de eigenaren van de wijnboerderijen aangewezen en zijn meestal vrouwelijke arbeiders die ze niet in het veld of voor een andere functie kunnen gebruiken. Die functie wordt dus niet door de leerkracht zelf gekozen. De arbeiders hebben ook geen educatie gehad waardoor er een ongeschoold persoon voor de klas staat en de kinderen zich niet op een normaal niveau kunnen ontwikkelen. The Pebbles Project is een organisatie die zich hiervoor inzet. Zij richt zich op kinderen met beperkingen en is werkzaam op 17 verschillende wijnboerderijen in de omgeving van Stellenbosch. Ze biedt ondersteuning op het gebied van educatie door o.a. een leerprogramma voor de kinderen aan te bieden en verzorgt trainingen voor de ongeschoolde leerkrachten om met het leerprogramma en de kinderen te werken.

The Pebbles Project purpose is to enrich the lives of children from disadvantaged backgrounds with special educational needs, especially those whose lives are affected by alcohol in some way, through providing support and training to local wine farm and township crèches and establishing after-school provision for older children living in the Winelands. We believe that if a child, particularly one with special needs of any kind, is supported and given the necessary education at an early age, their future is so much brighter ("The Pebbles Story", 2012).

Onderzoek heeft bevestigd dat er een groot aantal kinderen in de Westkaap van Zuid Afrika leven met FAS, als ook met vele andere leerstoornissen. Pebbles diagnosticeert de kinderen die vermoedelijk FAS hebben niet, in plaats daarvan biedt ze ondersteuning voor leerkrachten zodat zij de leerstoornissen bij de kinderen kunnen identificeren en hierbij kunnen helpen.

1.3 Rol van het medium

Wat betekent muziek in Zuid Afrika? Het medium is een belangrijk onderdeel van de cultuur. Voor de bevolking van Zuid Afrika is muziek een manier om zich uit te laten over de Apartheid, de politiek en misère in het alledaagse leven. Volgens Nelson Mandela is muziek de redding van zijn volk. De muziek biedt weerstand tegen de apartheid, het blijft roepen om vrijheid en gerechtigheid waardoor het een "soundtrack" is voor ieders leven (Bainbridge, J. et al., 2009).

In de literatuur is er niets te vinden over de combinatie van het medium muziek met FAS, echter wel over muziek met kinderen die o.a. ontwikkelingsstoornissen en leerproblemen hebben. Omdat FAS overeenkomsten heeft met dit laatste, zijn er dus wel aangetoonde raakvlakken met muziek. Ons onderzoek is juist gericht op die raakvlakken, op de combinatie van muziek en FAS. Muziek is voor ons in eerste instantie een observatiemiddel om te kijken hoe de kinderen reageren op bepaalde werkvormen en wat hun uitnodigt om mee te doen. Het wordt ingezet als experiment om te zien op welke manier muziek deze kinderen kan helpen.

1.3.1 Wat zou muziek kunnen betekenen?

De kinderen waar we mee gaan werken zijn niet allemaal gediagnosticeerd met FAS. FAS daarentegen vertoont wel parallellen met andere ontwikkelingsstoornissen. Dat is de comorbiditeit waar we mee te maken gaan krijgen, zoals beschreven in paragraaf 1.2.1: Problematieken.

In het hoofdstuk "Kinder- en Jeugdpsychiatrie" van het "Handboek Muziektherapie" door Henk Smeijsters wordt muziektherapie met deze brede doelgroep beschreven. Hij deelt de verschillende vormen van psychopathologie bij kinderen in 4 categorieën in: externaliserende, internaliserende, ontwikkelings- en overige stoornissen. Hij zegt dat comorbiditeit eerder de regel is dan de uitzondering. Muziektherapie is bij deze problematieken geïndiceerd vanwege de mogelijkheden tot expressie en communicatie die muziek biedt. "Muziektherapie hanteert de muzikale interactie als betekenisvolle afspiegeling van non- verbale communicatie" (Smeijsters, 2006, p.279).

Kinderen drukken zich bij voorkeur op een andere manier uit dan alleen door taal. Een ervaringsgerichte therapievorm zoals muziektherapie sluit volgens Smeijsters (2006) aan bij kinderen die meer gericht zijn op het doen en ervaren in het hier en nu. Muziektherapie kan door observatie een bijdrage leveren aan het verzamelen van informatie ten behoeve van de psychodiagnostiek om tevens de indicatie en behandeldoelen verder aan te kunnen scherpen. Bovendien zegt Smeijsters (2006) dat muziektherapie aansluit bij competentieontwikkeling en oplossingsgerichte probleembenadering, door de "structurende werking" van muziek, vooral bij kinderen die een gebrek aan overzicht en innerlijke structuur hebben. Smeijsters benoemt de "analogie" als mogelijkheid om uiteindelijk tot een verandering van problematiek raken, door het verband tussen gebeurtenissen binnen een muzikale improvisatie en gebeurtenissen in het dagelijkse leven van de cliënt (Smeijsters, 2006).

Voor Project ADEMT zet Sylvia Roozen 'music based therapy' in. Op haar site schrijft ze dat muziektherapie in verschillende vormen kan bestaan. Muziek kan gebruikt worden als middel maar kan ook als doel gezien worden om bepaald gedrag/ emotie of cognitie te bereiken. Sylvia beschrijft verschillende benaderingen binnen Music based therapy, waaronder muziektherapie en 'remedial music making'. Ze schrijft dat muziektherapie een methodische vorm van therapie is waar muzikale middelen worden gebruikt binnen een therapeutische relatie. Deze vorm van therapie wordt gebruikt met de bedoeling om bepaalde emoties, gedragingen of cognities te veranderen of ontwikkelen. Doelen binnen muziektherapie zijn onder andere interactie/communicatie (bijvoorbeeld sociaal gedrag) en ervaring/emotie (Porter et al., as cited in Roozen, n.d.).

Remedial music making werkt op een orthopedagogisch level en staat voor Orthopedagogische Muziek Beoefening (OMB). Binnen OMB ligt de focus op 4 verschillende gebieden van kinderen: sensomotoriek, cognitie, affectie en conatie (het ontwikkelen van een eigen identiteit) (Dullens, 2007). De reden dat wij ook verwijzen naar OMB is dat wij, door het werken op crèches en het implementeren van muziektherapie in een bestaand leerprogramma, ons onderzoek uitvoeren in een orthopedagogische omgeving. De leerkrachten van de crèches zijn geen therapeuten, daarom ligt er in onze muzikale activiteiten ook een focus op orthopedagogisch vlak. Het belangrijkste doel voor ons met deze kinderen is plezierbeleving. De rol van muziek in dit onderzoek is dat het een ruimte creëert voor de kinderen waarin ze positieve ervaringen kunnen opdoen en daardoor een positieve invloed kan hebben op hun ontwikkeling.

1.4 Zoekstrategie

Doordat er nog geen literatuur beschikbaar was over muziektherapie en FAS, hebben we gedurende dit onderzoek geen gebruik gemaakt van PICO vragen. In het begin zijn we vooral op zoek gegaan naar informatie over FASD. Zoektermen hiervoor waren:

Foetaal alcohol syndroom / Fetal Alcohol Spectrum Disorder

Vanuit deze zoekterm kregen we vooral veel van dezelfde artikelen over FAS met algemene informatie en statistieken. Na het inlezen over de doelgroep hebben we gezocht naar de combinatie FAS en Zuid Afrika. De zoekterm "Fetal Alcohol Spectrum Disorder South Africa" leverde niet veel op in de databanken, dus hebben we vervolgens besloten om verder te zoeken vanuit "Child Development South Africa". De artikelen die we hier tegenkwamen gingen vooral over geweld en de gevaren voor kinderen in Zuid Afrika. Één Artikel kwam naar voren over geweld en alcoholmisbruik, waar ook informatie in stond over de gevolgen voor de ontwikkeling van de kinderen.

Voor informatie over ontwikkelingsstoornissen hebben we gezocht met de termen "Children With Special Needs". Hierdoor hebben we o.a. een boek gevonden met muzikale werkvormen voor kinderen in groepen met ontwikkelingsstoornissen.

Door te kijken in de tijdschriften van Musiktherapeutische Umschau kwamen we nog artikelen tegen over Musik Spieltherapie en over muziektherapie met kinderen van alcoholisten.

In het Handboek Muziektherapie van Henk Smeijsters hebben we hier ook nog informatie over gevonden. Carolene is in Aken naar het 'Welthaus' gegaan en heeft hier informatie over Zuid Afrika als ontwikkelingsland en de geschiedenis gevonden.

Kathinka heeft ons in een les nog getipt over Petra Kern. Door haar naam in de zoekmachines te typen hebben we artikelen gevonden over haar werk met gemengde groepen. Voor ons was de informatie over FAS hoofdzakelijk, echter we wisten van tevoren dat we niet alleen maar met FAS te maken zouden krijgen maar in gemengde groepen terecht zouden komen.

Zoektermen met muziektherapie in Zuid Afrika leverden niets bruikbaars op. In de Lonely Planet van Zuid Afrika stond wel een hoofdstuk over Muziek en de betekenis hiervan in de cultuur.

Via de site van de Nederlandse FAS-stichting hebben we informatie gevonden over de doelgroep. Informatie over Pebbles hebben we verkregen via hun eigen website. De site van Sylvia Roozen heeft ons ook informatie gegeven over de rol van muziek in haar onderzoek en haar project.

1.5 Uiteenzetting van resultaten uit bestaand onderzoek, literatuur, eigen ervaring en praktijk

Voordat we naar Afrika zijn vertrokken zijn hebben we drie gesprekken gehad met Sylvia over het project. Het eerste gesprek was tussen Sylvia en Desirée, voor Carolene was toen nog niet duidelijk of ze deelnam aan het project of niet omdat er nog geen verdere informatie bekend was. Tijdens dit eerste gesprek hebben Sylvia en Desirée kennism gemaakt en gepraat over de essentie van het project. Het tweede gesprek was tussen Sylvia, Carolene en Desirée. Carolene en Sylvia hebben hier kennism gemaakt. Tijdens dit gesprek hebben we praktische zaken besproken (het regelen van vliegtickets, periode van onderzoek). Het laatste gesprek was tussen Kathinka, Sylvia, Carolene en Desirée. Alle afspraken met betrekking tot onze begeleiding vanuit Nederland hebben we in dit gesprek doorgenomen.

Een belangrijk onderdeel van de geschiedenis van Zuid Afrika is de Apartheid. De Apartheid speelde tussen 1948 en 1994. Apartheid is het officiële systeem van rassensegregatie (een wettelijke regeling waarbij groepen mensen van elkaar afgescheiden worden op grond van hun vooronderstelde ras) ("Apartheid," 2012).

De apartheid werd door de eerste zwarte president, Nelson Mandela, in 1994 ingetrokken. Toch zijn de gevolgen van deze in 1948 gestelde wetten tot op heden nog steeds aanwezig. Zwarte mensen worden nog altijd gedwongen om gescheiden van de blanken te leven. Zo zijn ook de "townships" ontstaan. Townships zijn woongebieden (krottenwijken) aan de rand van de stad die bestemd zijn voor niet- blanke inwoners ("Township," 2012). De Apartheid maakte de levensomstandigheden voor zwarten erg moeilijk. Jonathan D. Jansen (2010) beschrijft dat het patroon van communicatie nog steeds op dezelfde manier verloopt, zelfs na zoveel jaren na de beëindiging van de Apartheid. Hij beschrijft dat het contact tussen zwarte en blanke studenten op scholen en universiteiten in Zuid Afrika met betrekking tot de maatschappelijke omgang nog altijd terugwijzen op het verleden.

In het onderzoek “Maternal Risk Factors for Fetal Alcohol Syndrome in the West Cape Province of South Africa” wordt FAS geassocieerd met een lage SES (Social Economic Status). In dit artikel worden de risicofactoren voor FAS onderzocht. Hierin wordt vastgesteld dat veel moeders van kinderen met FAS zelf uit families komen waar alcohol werd misbruikt. Verwaarlozing komt vaak voor bij een omgeving met een lage SES omdat er vaak niet voor de primaire behoeftes (zoals water, voedsel en onderdak) van kinderen kan worden gezorgd (Philip, A. et al., 2005). We kunnen concluderen dat verwaarlozing en alcoholmisbruik vaak in een mond genoemd wordt, zoals bij de doelgroep hierboven is beschreven.

Zuid Afrika heeft een zeer hoog FAS percentage. Per 1000 geboortes zitten er 46 FAS kinderen bij. Tijdens het werken op een van de vele wijnboerderijen in de West Kaap was het een hele tijd normaal om de werknemers in plaats van geld, alcohol te geven. Alcoholgebruik is dus genormaliseerd in de West Kaap. Alcohol is goedkoop en er worden in de wetgeving geen maatregelen getroffen tegen bijvoorbeeld het rijden onder invloed, zoals hier in Nederland wel het geval is (Philip, A. et al., 2005).

Zoals eerder genoemd in paragraaf 1.3: Rol van het medium, zetten we muziek in eerste instantie in als observatiemiddel en experiment. Deze basale benadering kunnen we linken aan “MusikSpielTherapie” (MST) (Stumptner & Thomsen, 2006). In de MST wordt met kinderen gewerkt die stoornissen in de vroege fase van een ouder- kind ontwikkelen. Deze stoornissen kunnen de verdere emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling van het kind belemmeren. Bij MST wordt er in de muziek gebruik gemaakt van de “Wirkungskomponenten” van Fritz Hegi (klank, ritme, melodie en dynamiek) om voor de preverbale communicatie- en speelsvaardigheden van de zuigeling en het kleine kind een speelruimte te openen voor de zintuiglijke uitdrukking van gevoelens en ervaringen. Bij MST definiëren ze de vroegkinderlijke communicatie als een muzikale communicatie omdat kinderen van begin af aan naar de “stimmlich- körperlich- rhythmisch- melodische Äußerungen” in de stem van bijvoorbeeld de ouder luisteren, erop reageren, ze imiteren en beginnen hun eigen uitdrukkingen te ontwikkelen (Stumptner & Thomsen, 2006).

Muziektherapeute Petra Kern werkt voornamelijk met gemengde groepen. Voor Petra Kern bestaan deze gemengde groepen uit o.a. autistische kinderen en kinderen zonder een stoornis. Aangezien kinderen met FAS vaak verkeerd worden gediagnosticeerd door gelijkenissen met ADHD en autisme kenmerken, kunnen we een link maken met haar werkwijze. Zij schrijft dat kinderen met autisme meer interactie met elkaar zoeken wanneer ze gezamenlijk activiteiten doen waar ze plezier aan beleven. Door het plezier kan er tussen de kinderen meer sociale interactie ontstaan wat kan bijdragen aan meer structuur en meer toegang tot zichzelf (Kern, 2006).

Binnen de gemengde groepen werkt Petra Kern cliënt centered. Dat wil zeggen dat elke handeling door de therapeut gebaseerd is op een handeling van de cliënt. Door kinderen met stoornis samen te zetten met kinderen zonder stoornis worden de kinderen met stoornis positief gestimuleerd om zich mee te laten nemen in het sociale interactieniveau van de ‘gezonde’ kinderen (Kern, 2006).

1.6 Noodzaak / relevantie voor aanvullend onderzoek

Ons onderzoek heeft meerdere relevanties. Om te beginnen wordt er in het artikel ‘Social Risks and Child Development in South Africa: A Nation’s Program to Protect the Human Rights of Children’ door Oscar A. Barbarin (2003) benadrukt hoe belangrijk het is dat de kinderen in Zuid Afrika hulp aangeboden krijgen. 3,2 Miljoen Zuid Afrikaanse kinderen zijn tussen de 0 – 3 jaar oud. In deze levensfase zijn ze het meest kwetsbaar voor de nadelige effecten van de sociale omgeving. Deze kinderen kunnen blootgesteld worden aan ontelbare sociale risico’s waarvan velen denken dat die het gevolg zijn van de apartheid: sociale ongelijkheid en onderdrukking. Vele kinderen groeien op in families die in zo’n vreselijke omstandigheden leven dat ze de basis behoeftes zoals onderdak, voedsel en water niet hebben. Zij groeien op in omstandigheden die gekenmerkt worden door industriële vervuiling, overvolle scholen en ouders die naar het werk moeten voordat de kinderen wakker zijn en pas laat in de avond terugkeren.

Door de implementatie van muziektherapie kan het leerprogramma van Pebbles nog beter aansluiten bij deze doelgroep en dus nog effectiever en positiever werken op de ontwikkeling van de kinderen. De muziek biedt de kinderen de kans om positieve ervaringen op te doen en plezier te beleven. Zoals beschreven in paragraaf 1.3.1.: Wat zou muziek kunnen betekenen?, sluit muziektherapie aan bij competentieontwikkeling en oplossingsgerichte probleembenadering, door de “structurerende werking” van muziek, vooral bij kinderen die een gebrek aan overzicht en innerlijke structuur hebben. De kinderen op de crèches van de wijnboerderijen waar Pebbles werkzaam is, hebben niets anders dan de crèche. De crèche is hun thuis, waar ze zich bewust worden van normen

en waarden en de affectie (en vaak verzorging) krijgen die ze thuis ontbreekt. In de omgeving van de kinderen zal niets veranderen waardoor de kinderen ook niet veel kans hebben om uit die situatie te komen. Het leerprogramma van Pebbles zorgt voor hun educatie en is daarbij een belangrijk onderdeel van hun ontwikkeling.

Een tweede relevantie is het aanbieden van handreikingen voor de leerkrachten op de crèches. Het volgen van het leerprogramma en dit overbrengen op de kinderen is voor hun moeilijk door eigen gebrek aan educatie. Pebbles verzorgt daarom ook om de twee weken trainingen om ze daarin tips te geven en te coachen. Ons onderzoek biedt de leerkrachten ook een stuk educatie in het overbrengen van de muzikale activiteiten op de kinderen. Door de toegankelijkheid van de muziek kunnen leerkrachten werken aan verschillende doelen, en daarbij zelf ook plezier beleven met de kinderen.

Ook is belangrijk dat ons onderzoek deel uitmaakt van project ADEMT. Project ADEMT is opgericht omdat er volgens meerdere onderzoeken heel veel kinderen zijn in Zuid Afrika die FAS hebben. Het effect van alcohol op een ongeboren foetus wordt enorm onderschat. Het project werkt samen met de nationale FAS stichting van Zuid Afrika, die zich ook bezighoudt met het geven van voorlichting aan (zwangere) vrouwen. Doordat FAS zo onbekend is, worden kinderen met FAS vaak verkeerd gediagnosticeerd en wordt hun gedrag meestal onjuist onderverdeeld in autisme en ADHD symptomen. Hierdoor krijgen ze niet de juiste behandeling voor hun stoornis en leren er niet adequaat mee om te gaan, wat in latere levensfasen kan resulteren in grote problemen (onder andere delinquent gedrag, agressie, verslaving). Project ADEMT wilt zich door middel van muzikale interventies gaan richten op een juiste behandeling voor deze doelgroep. Door ons onderzoek wordt er een begin gemaakt aan het uitvoeren van muziektherapie bij deze doelgroep. Als pioniers van muziektherapie bij Pebbles ontstaat er na ons onderzoek een opening voor vervolgonderzoek op deze scriptie, om nog meer in te gaan op doelstellingen en behandelmethoden met muziek bij deze kinderen.

1.7 Vraagstelling

De belangrijkste begrippen voor ons uit de probleemstelling zijn 'muziektherapie', 'FAS', 'The Pebbles Project', 'leerstoornissen' en 'verwaarlozing'. De vraagstelling voor onze scriptie hebben we als volgt geformuleerd:

"Hoe kan muziektherapie geïmplementeerd worden in het leerprogramma van The Pebbles Project in de Stellenbosch Winelands, Zuid Afrika, welke gericht is op kinderen waarvan de ontwikkeling wordt bedreigd door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik?"

Met de volgende subvragen:

"Aan welke voorwaarden moet er worden voldaan om muziektherapie te introduceren?"

"Hoe zijn de kinderen te motiveren tot actieve deelname aan de muzikale activiteiten?"

"Aan welke doelstellingen kan er worden gewerkt binnen de muziektherapie?"

"Welke plek krijgt de muziektherapie binnen The Pebbles Project in combinatie met de andere activiteiten?"

1.8 Doelstelling

De doelstelling van ons onderzoek is tweeledig:

1. Het creëren van een overzicht waarin doelstellingen van, voorwaarden tot, en mogelijkheden van muziektherapie binnen organisatie The Pebbles Project in kaart worden gebracht zodat duidelijk wordt of vervolgonderzoek zinvol is. En, indien dit het geval is, een startpunt te creëren voor dat vervolgonderzoek wat dan eventueel door project ADEMT voortgezet kan worden.
2. Het achterlaten van concrete handvatten (instructies, spelvormen, beschreven aanpak) waarmee leerkrachten muziekactiviteiten kunnen ondernemen, ook als wij weg zijn. Deze vraag komt voort uit het lage niveau van de leerkrachten die geen of een beperkte scholing hebben gehad. Daarom is het belangrijk dat datgene wat we achterlaten concreet en aangepast is op hun niveau.

HOOFDSTUK 2: ONDERZOEKSOPZET

2.1 Onderzoekstype en –methode

Het onderzoekstype dat we hebben gekozen is 'ontwikkend'. Onze vraag begint met 'hoe'; Hoe kan muziektherapie geïmplementeerd worden in het leerprogramma van The Pebbles Project? Deze vraag nodigt uit tot een ontwikkelende aanpak. In ontwikkelingsonderzoek gaat het er om via onderzoeksactiviteiten bij te dragen tot het kiezen van een ontwerp en het ontwikkelen van dit ontwerp (plan, activiteit, interventie, behandeling). Dit type onderzoek is gericht op het leveren van kennis voor het maken, ontwerpen en construeren van leidraden, plannen of werkwijzen. Via ontwikkelingsonderzoek wordt er dus gewerkt aan het tot stand brengen van 'nieuwe' zorgplannen, handleidingen, werkwijzen, instrumenten, plannen van aanpak, behandelingen, agogische interventies, programmering, activiteiten of methodieken. Soms betreft het een bestaande situatie die moet worden herzien, moet worden herontworpen en aldus verbeterd. Vaak gaat het om het maken van een geheel nieuw ontwerp (Migchelbrink, 2007a). Het implementeren van muziektherapie bij Pebbles impliceert een toevoeging aan het bestaande leerprogramma. Dat wat er toegevoegd gaat worden moet geheel nieuw ontworpen worden.

Dit nieuwe ontwerp moet toegepast kunnen worden in een bestaand leerprogramma. In de literatuur wordt dat 'toepassingsgericht' genoemd. Migchelbrink (2007b) schrijft hierover dat actieonderzoek niet gericht is op het leveren van een bijdrage aan theorievorming voor de wetenschappen. Het is niet theoriegericht van aard, maar toepassingsgericht. Haar kennisverzameling is gericht op kennis van, in of voor die specifieke onderhavige situatie. Het gaat erom verworven kennis te leveren die juist voor of in de specifieke onderzochte situatie van belang is. Dit is het geval bij ons onderzoek en daarom hebben we voor een actiegericht onderzoek gekozen. Actiegericht onderzoek levert praktische kennis op die gebruikt kan worden om op lange termijn een bestaande situatie te verbeteren.

Volgens Migchelbrink (2007b) is actieonderzoek een cyclus van vijf fasen;

1. *Voorfase:* Er moeten verschillende groepen mensen actief worden en zich met het traject van het onderzoek verbinden.
2. *Oriëntatiefase:* De betrokken personen maken kennis met elkaar en oriënteren zich op de problematiek.
3. *Diagnostische fase:* Er vindt een gezamenlijke verdieping plaats van alle betrokkenen die met het actieonderzoek- traject te maken hebben. Deze verdieping vindt plaats op het gebied van de vastgestelde problematische ontwikkelingssituatie. De betrokkenen onderzoeken dit vanuit zoveel mogelijk invalshoeken en aspecten.
4. *Ontwikkende fase:* In deze fase wordt er door de betrokkenen een verbeteringsplan uitgewerkt. Dit plan ontstaat door de kennis die iedereen opgedaan heeft en die met iedereen gedeeld wordt. Zo ontstaan nieuwe ideeën, aandachtspunten en werkpunten voor een verbeteringsplan.
5. *Actiefase:* Het opgestelde verbeteringsplan wordt in daden omgezet. De voortgang wordt tussentijds gevolgd om het plan en de uitvoering eventueel bij te kunnen sturen. Bovendien wordt de voortgang altijd geëvalueerd. Dit is nodig om vast te stellen of en wanneer de gewenste situatie bereikt is.

Hierbij kunnen de fasen door elkaar lopen en/of vloeiend in elkaar overlopen. De kernfasen diagnostische, ontwikkelende en actiefase kunnen meerdere malen doorlopen worden. Bij ons onderzoek ligt de focus op de ontwikkelfase en de actiefase omdat we proberen via ontwikkeling (het bedenken van spelvormen en bijbehorende doelen) en actie (het uitvoeren van muzikale activiteiten met de kinderen) het antwoord op onze vraag te vinden. Het handelen staat hier centraal.

In de volgende paragrafen wordt ons onderzoek beschreven aan de hand van de vijf fasen.

2.2 Voor- en oriëntatiefase

In deze voor- en oriëntatiefase gaan we beschrijven op welke manier we ons hebben georiënteerd op ons onderzoek voordat we de crèches bezocht hebben. We zullen beginnen met het beschrijven van ons onderzoeksnetwerk.

2.2.1 Ons onderzoeksnetwerk

Volgens Migchelbrink (2007b) zijn meerdere personen of groepen van belang voor een actiegericht onderzoekstraject. Deze personen zijn actoren van ons onderzoeksnetwerk. Onze hoofdactoren zijn Sylvia, Kathinka en Estée. Zoals al eerder benoemd in paragraaf 1.1 Aanleiding, is dit onderzoek ontstaan door een vraag uit de praktijk van Sylvia Roozen. In de tekst die volgt worden onze hoofdactoren (waar we al voor ons vertrek contact mee hadden) en hun rol in ons onderzoek, beschreven.

Sylvia is Projectleider van Project ADEMT. Ze heeft een bachelor in Biological Psychology en een master in Developmental Psychology. Zij is een opdrachtgever voor ons onderzoek. Ze benaderde ons met de vraag om onderzoek te gaan doen voor haar project. Ze is hierdoor ook initiatiefnemer en probleemaanbrenger door ons kennis te laten maken met de huidige problematische situatie van de kinderen in Zuid Afrika.

Kathinka Poismans is muziektherapeute bij ViaMuziek Zuid (waar ze onder andere neurologische muziektherapie toepast), ze is Chairwoman bij de Stichting Muziektherapie en researcher Music Therapy bij Zuyd University. Ze heeft een bachelor in Music Therapy en Classical piano en een master in Music Therapy & Research. Verder is ze accordeonist, een docente aan onze opleiding Creatieve Therapie aan de Hogeschool Zuyd en tevens onze scriptiebegeleidster. Kathinka begeleidt ons als professional en ondersteund ons in het muziektherapeutische aspect. Zij is door Sylvia benaderd met de vraag of er studenten interesse zouden hebben in haar project en Kathinka is met deze vraag naar ons toe gekomen.

Estée Heyns is onze contactpersoon bij The Pebbles Project. Sylvia heeft ons met haar in contact gebracht omdat zij zelf door haar werk voor project ADEMT niet in staat was om ons de hele tijd te begeleiden. Ook werkte Sylvia vanuit Kaapstad en was daardoor niet ter plaatse. Estée werkt als Volunteer manager bij de organisatie en heeft ons gedurende ons verblijf begeleidt in het werken met de kinderen. Zij is voor ons onderzoek de doelsysteemactor en probleemhebber. Ze is geïnteresseerd in ons onderzoek om het aanbod van Pebbles voor de kinderen te verbeteren. Tevens is ze opdrachtgever en vertegenwoordiger voor de organisatie Pebbles; zij komt naar ons met de vraag om iets blijvends achter te laten wat zonder onze aanwezigheid voortgezet kan worden.

Naast de hoofdactoren waren er ook nog een aantal andere mensen die belangrijk bleken te zijn voor het uitvoeren van ons onderzoek. Deze mensen zijn we ter plekke tegengekomen in Zuid Afrika.

Marelle Blomerus is, net als Estée, een medewerkster van Pebbles en de coördinator van de ECD (Early Childhood Development) van de crèches. Ze maakt het maandprogramma voor de crèches en is de directe aanspreekpersoon voor de leerkrachten. Zij geeft aan het einde van iedere maand een training aan alle leerkrachten van de in totaal 17 crèches. Tijdens deze training zijn er soms ook ervaringsdeskundigen aanwezig die de leerkrachten in specifieke vaardigheden trainen die van belang zijn in het lesgeven aan deze doelgroep. Zij is ook een actor in ons onderzoek. Marelle heeft Estée vervangen wanneer Estée niet beschikbaar was voor ons.

Een van de ervaringsdeskundigen die soms aanwezig is bij de training voor de leerkrachten, is Jo Rabey. Zij heeft vroeger met autistische kinderen gewerkt en werkt nu vrijwillig bij Pebbles in het team. Wij hebben Jo ontmoet bij de eerste training van Pebbles die we bijgewoond hebben.

Via Jo en Pebbles zijn we in contact gekomen met Antoinette Taminga. Antoinette is een gepensioneerd Nederlandse psychologe. Zij werkt ook vrijwillig voor Pebbles en doet onderzoek voor de organisatie op aanvraag.

We hebben op de crèches met vier leerkrachten samen gewerkt. Zij waren tijdens het uitvoeren van ons onderzoek medewerkers en daardoor indirect betrokken bij dit onderzoek. Wat we achterlaten bij de organisatie moet door de leerkrachten opgevangen kunnen worden.

Bij de start van dit onderzoek was het de bedoeling dat we muziektherapie zouden introduceren bij kinderen met FAS in Zuid Afrika, omdat Sylvia's project daar op is gericht. Waar, wanneer en hoe was nog allemaal niet duidelijk. Sylvia is in oktober 2012 zelf voor project ADEMT een paar maanden ter oriëntatie naar Zuid Afrika gegaan om o.a. een organisatie te zoeken waar wij terecht zouden kunnen. Uiteindelijk is ze terechtgekomen bij The Pebbles Project, die hun goedkeuring hebben gegeven voor ons onderzoek. Dat maakte onze doelgroep meteen een stuk breder omdat het niet alleen om kinderen met FAS ging. Het werken aan Hoofdstuk 1: Probleemstelling, is voor ons een groot deel van deze voor- en oriëntatiefase geweest omdat we daarin door literatuurstudie al meer helderheid hebben gekregen op vragen als: Wat is de doelgroep? En: Wat doet Pebbles als organisatie voor de kinderen?

6 Februari 2013, na een reis van anderhalve dag, kwamen we aan in Zuid Afrika. Na onze aankomst hebben we ons verder georiënteerd bij Pebbles in Stellenbosch. We hebben ons afgevraagd welke mensen er in de organisatie werken, met wie krijgen wij te maken? En met welke kinderen kunnen we gaan werken en wanneer? Om antwoord te krijgen op deze vragen hadden we een afspraak gepland met Estée op het Pebbles kantoor op 8 februari 2013.

2.2.2 Onze entree als onderzoekers bij Pebbles

Door afwezigheid van Estée tijdens onze eerste afspraak heeft Marelle de grove lijnen binnen de organisatie voor ons uiteengezet. Belangrijk voor ons was de informatie over het programma op de crèches. Dit zag er als volgt uit (zie Tabel 1):

Tabel 1. *Programma crèches*

Tijdstip	Activiteit
9 - 10 uur	Lesprogramma
10- 11 uur	Vrije tijd (spelen)
11- 12 uur	Lesprogramma
12- 15 uur	Lunch en middagdutje
15- 16 uur	Vrije tijd (spelen)

Marelle vertelde ons dat we vier scholen zouden gaan bezoeken, verdeeld over vier dagen (maandag tot donderdag) waarbij we elke school 2x per week zouden zien. De plek van onze muzikale activiteiten zou in de ingedeelde vrije tijd plaatsvinden omdat de leerkrachten niet van hun standaardprogramma mogen afwijken. Ze vertelde ons ook meteen bij dit gesprek dat het de bedoeling was dat we iets met muzikale activiteiten creëerden om vervolgens hier aan het einde van ons verblijf een training over te geven aan alle leerkrachten, zodat Pebbles in staat is deze muzikale activiteiten voort te zetten. Dit gaf ons meteen een concreet beeld over de verwachting van Pebbles naar ons toe en het doel van ons onderzoek. Niet alleen moesten we onderzoeken hoe muziektherapie geïmplementeerd kan worden, maar tevens handreikingen geven om dit daadwerkelijk te doen en over te dragen.

Na de afspraak met Marelle was voor ons toch nog veel onduidelijk. Los van het feit dat we moesten wennen aan het nieuwe land, klimaat en cultuur moesten we ons ook wegwijs maken in het regelen van meerdere praktische zaken. Marelle had ons verrast met Pebbles' verwachtingen naar ons toe in het geven van een training aan alle leerkrachten en Pebbles medewerkers. Dat was weliswaar prettig concreet voor ons maar leverde ons ook extra druk op omdat we niet wisten hoe we aan die verwachtingen moesten gaan voldoen. Voordat we goed en wel aan ons onderzoek konden beginnen, moesten er aan een aantal praktische voorwaarden worden voldaan, want er was:

- **Gebrek aan instrumenten**

Marelle had ons verteld dat er geen instrumenten aanwezig waren. We moesten een manier vinden om instrumenten zelf te verzamelen en te maken.

- **Geen internet**

Het huis waar we in verbleven had nog geen internet waardoor het moeilijk was om afspraken te maken met Kathinka en Estée.

- **Geen auto**

Het regelen van een huurauto was lastig zonder internet. Zonder auto zouden we onze volgende afspraken op het Pebbles Kantoor moeten afzeggen omdat we zonder auto ook niet naar de crèches konden rijden.

- **Geen tijdsplanning**

We konden nog geen concrete tijdsplanning maken voor de komende 3 maanden omdat onze vlucht van Kaapstad naar Johannesburg nog niet geboekt was. Hierdoor wisten we niet precies tot wanneer we de tijd zouden hebben om de activiteiten uit te voeren en over te brengen door middel van de training. Ook hadden we nog niet genoeg zicht op wat we precies gingen doen en waar, waardoor het moeilijk was om in te schatten hoeveel tijd we nodig hadden.

Door gebrek aan internet was het moeilijk om in onze eerste weken contact te onderhouden met Kathinka. Via een huisgenoot hebben we het probleem met de auto kunnen oplossen, die we een week later konden ophalen.

Vanuit ons eerste skypegesprek met Kathinka ontstond het idee van een draaiboek met muzikale activiteiten. We hebben samen met haar een voorlopige planning gemaakt. De eerste week zou gericht zijn op het voeren van gesprekken en observeren, de tweede tot de achtste week zouden we activiteiten aanbieden en uitproberen om ons ten slotte de negende week te richten op coaching en het overdragen van het draaiboek.

Met Sylvia hebben we over het probleem van gebrek aan instrumenten gepraat en hebben we nagedacht over onze mogelijkheden. Sylvia had ons voor ons vertrek laten weten dat zij de mogelijkheid had om dingen voor ons te financieren vanuit haar onderzoek. We hebben haar daarom tijdens dit gesprek ons probleem voorgelegd, waarop zij ons verzocht om een kostenraming te maken van de materialen die we nodig hadden. We wilden beginnen met het maken van djembé's¹. In het centrum van Stellenbosch zijn we op zoek gegaan naar goedkope materialen die we zouden kunnen gebruiken. We kwamen uit bij plastic bloempotten (drie verschillende, om uit te vinden welke van de drie de beste klank zou hebben) en behanglijm. Thuisgekomen pakte we een aantal oude kranten en van deze materialen hebben we 3 verschillende djembé's gemaakt. Dat waren onze eerste instrumenten voor de muzikale activiteiten. Diezelfde week hebben we in Kaapstad iemand leren kennen die ons een gitaar kon lenen gedurende ons hele verblijf. Ook hadden we allebei een egg shaker² meegenomen van thuis uit.

Tot dusver hadden we ons beziggehouden met het scheppen van basale voorwaarden. Op 18 februari, 12 dagen na onze aankomst, hadden we eindelijk een afspraak met Estée. Zij gaf ons meteen meer duidelijkheid. Estée stond anders tegenover ons project dan Marelíe. We zullen hieronder opsommen wat voor duidelijkheden we hebben verkregen tijdens dit gesprek.

1. Waar Marelíe ons vertelde dat we alleen in de vrije tijd van de kinderen onze activiteiten konden uitvoeren, vertelde Estée ons dat zij, als onze begeleidster zijnde, vond dat wij zoveel mogelijk moesten zien, uitproberen en doen. Dus kregen we van haar meteen de vrijheid om zelf te beslissen wanneer we in het lesprogramma de activiteiten wilden aanbieden.
2. Tijdens deze afspraak werd ook duidelijk naar welke crèches we zouden gaan. De crèches waren ook al geïnformeerd over onze komst. Ze vertelde over twee crèches in de omgeving van Stellenbosch en twee in Wellington, een plaats die 40 kilometer van Stellenbosch af ligt.
3. Estée heeft ons kort verteld over elke crèche en de bijbehorende leerkrachten. Ze hield deze informatie summier omdat ze ons de situaties op de crèches zelf wilde laten ervaren en benieuwd was naar wat onze observaties na deze eerste week zouden zijn. Bij een

¹ Een djembé is een trommel en behoort tot de percussie instrumenten

² Een egg shaker is een percussie-ei dat geluid maakt wanneer je ermee schudt

specifieke crèche vertelde ze dat de situatie met de kinderen heel slecht was en dat we ons erop moesten voorbereiden dat het moeilijk zou worden om hier iets te bereiken. Dit had ook veel te maken met de houding van de desbetreffende leerkracht die het leerprogramma daar niet uitvoerde. Estée drukte ons hierbij op het hart om niet teveel te verwachten maar ook om ons daardoor niet te zeer te laten beïnvloeden. Het belangrijkste was dat we de kinderen op die crèche positieve aandacht konden geven en de kinderen iets van een programma konden aanbieden.

4. Ze vroeg ons om tijdens onze tijd op de crèches, een 'watching eye' te zijn. Doordat wij veel tijd zouden gaan doorbrengen op de verschillende crèches konden we een goed beeld vormen van de omgang tussen de leerkrachten en de kinderen. Wanneer we de indruk zouden hebben dat er iets gebeurde op een crèche wat naar ons idee niet zou mogen of niet juist zou zijn, dan moesten we dat aan haar melden.
5. Ze legde in ons eerste contact meteen de nadruk op openheid en benoemde dat we altijd met alles naar haar toe konden komen.
6. We hebben in dit gesprek vastgelegd dat we wekelijks (elke vrijdag) een evaluatiemoment met zijn drieën zouden hebben over de stand van zaken.
7. Omdat we uiteindelijk een training zouden geven aan alle leerkrachten heeft ze voorgesteld om een maandelijkse training bij te wonen om een idee te krijgen hoe dit kon worden aangepakt.
8. Ten slotte heeft ze ons aanvullende informatie gegeven over de organisatie.

Estée gaf ons direct een gevoel van openheid, ze wilde dat wij het beste uit ons onderzoek zouden halen. Daarvoor hoefden wij maar te zeggen wat we ervoor nodig hadden en zij zou het regelen. Ons onderzoek had voor haar de prioriteit. Dat maakte het contact met haar vanaf het eerste moment erg prettig.

De medewerkers van Pebbles die we op kantoor hebben ontmoet waren allemaal erg geïnteresseerd in muziektherapie en ons project. Ze waren allemaal erg hartelijk in contact wat ervoor zorgde dat wij ons welkom voelden in de organisatie. Ook liet ze ons in de opslagplaats van Pebbles rondkijken. Hier hebben we nog twee djembé's gevonden en een paar oude koffieblikken die we zouden kunnen gebruiken tijdens de activiteiten.

Aan het einde van onze oriëntatiefase hadden we het volgende op orde:

- **Instrumenten ter beschikking**
Op dit moment hadden we drie zelfgemaakte djembé's, twee grote djembé's, een gitaar en twee egg shakers.
- **Auto ter beschikking**
We hadden een auto geregeld die we konden gebruiken tot aan ons laatste weekend.
- **Concrete tijdsplanning**
Een tijdsplanning en indeling van de weken. We wisten nu ook op welke scholen we zouden beginnen met de observaties.

Internet bleef onbetrouwbaar gedurende het hele project. Dit had consequenties voor de communicatie en evaluatie met Kathinka, o.a. doordat we onze video-opnames van de activiteiten niet aan haar konden sturen en laten zien.

2.3 Diagnostische fase

Volgens Migchelbrink (2007b) is de opgave in de diagnostische fase het maken van een gezamenlijke diagnose van de problematische situatie. De diagnose is een gezamenlijk oordeel, waarin vastgelegd wordt wat er volgens alle betrokkenen aan de hand is. De startsituatie wordt in de diagnostische fase verder uitgediept. De kennis en ervaringen van de betrokkenen zijn daarbij het uitgangspunt. Vanuit zoveel mogelijk invalshoeken worden verschillende aspecten van de bestaande uitgangssituatie door onderzoekers en betrokkenen gezamenlijk diepgaand geëxploreerd. Dit gebeurt via reflectie,

ervaringsgerichte werkvormen (de activiteiten die wij aanbieden aan de kinderen) en onderzoek. Daarbij moet er aandacht zijn voor de onderlinge communicatie en het groepsproces.

Om de startsituatie uit te diepen zijn we begonnen met een ongestructureerde observatie op de vier crèches. Ongestructureerd observeren is volgens Migchelbrink (2007b) observeren zonder vooraf te weten welke informatie je wilt krijgen en waar je alleen gericht bent gericht op enkele thema's. Bij ons waren dat de volgende vragen:

- Hoe zien de crèches er uit?
- Hoe is de omgang tussen leerkrachten en kinderen?
- Hoe worden wij ontvangen op de crèches?
- Hoe gedragen de kinderen zich onderling?

Het gebruik van ongestructureerde observaties was voor ons de enige mogelijkheid omdat we vooraf geen kennis hadden van wat we zouden tegenkomen op de crèches. De eerste week was, zoals vermeld in paragraaf 2.2.2: Onze entree als onderzoekers bij Pebbles, gericht op observatie. In deze week hebben we dus de vier crèches bezocht om een eerste indruk te krijgen en antwoorden te vinden op de bovengenoemde vragen. Het was belangrijk om onze rol op de crèches voorzichtig af te tasten omdat we later met de leerkrachten wilden werken, ons aan hun programma moesten aanpassen en hier een plek in moesten vinden. We hebben hierin open en spontaan gehandeld. Tijdens onze eerste bezoeken aan de crèches hebben we de leerkrachten geholpen met opruimen, brood uitdelen aan de kinderen etc. om ons vervolgens altijd even weer terug te trekken zodat we de situatie van buitenaf konden observeren.

Volgens Migchelbrink (2007b) zijn ongestructureerde observaties levensecht, maar houden ze ook het gevaar in van subjectieve vertekening. Estée zorgde daarom voor het controleren van onze subjectiviteit. Voor iedere diagnose was Estée betrokken adjunct voor Pebbles als onze project begeleidster. Daarom zijn we iedere vrijdag samen gekomen om de week na te bespreken en de nieuwe week door te nemen. Deze kleine cyclus is zo doorgegaan tot onze allerlaatste dag bij Pebbles. Ook Kathinka zorgde voor het controleren van onze subjectiviteit, met name bij de muzikale activiteiten. Om de twee weken hebben we via Skype contact gehad en nieuwe stappen besproken in ons onderzoek.

Om een duidelijker beeld van de scholen te krijgen hebben we in het begin, ter observatie, met onze camera video-opnames gemaakt van het gedrag van de kinderen wanneer ze samen buiten speelden. Hier hebben we niet-participerend geobserveerd. Volgens Migchelbrink (2007b) is er sprake van een externe of afstandelijke observatie als de observator niet deelneemt aan de activiteiten van de mensen die hij observeert. De mensen die worden onderzocht, worden 'van buitenaf' geobserveerd, de onderzoeker blijft dan zoveel mogelijk buiten de onderzoekssituatie. Wat we gedaan hebben is dat een van ons de camera bediende en de ander de kinderen van de camera probeerde af te leiden. Maar het 'van buitenaf' observeren bleef toch lastig omdat de kinderen ons en de camera heel erg interessant vonden en dus telkens wilden kijken. Dat maakte het ook moeilijk om niet in contact te gaan.

In de volgende tabel (zie Tabel 2) hebben we een samenvatting van onze eerste waarnemingen tijdens de ongestructureerde observaties en de niet-participerende observaties per crèche opgesomd.

Tabel 2. *Observatieschema's*

Hoe is de situatie?	
<u>Crèche N.</u>	
Kinderen	- <i>Totaal aantal kinderen:</i> 20 Kinderen, leeftijdscategorie 0 – 5 jaar - <i>Verzorging:</i> * Ruiken naar dieren en uitwerpselen * Hebben oude, kapotte, vaak dezelfde kleren aan en te kleine schoenen * Wondjes op hun lichaam en (vaker) uitslag * Sommige kinderen hebben hele slechte tandjes

	<i>Gedrag:</i> * Slaan elkaar onderling * Teruggetrokken of heel hyperactief * Lijken moeite te hebben met het controleren van impulsen * Veel jaloezie in het krijgen van aandacht en tijdens spelen * Klampen zich aan ons vast om vervolgens niet los te laten, ook niet na meerdere verzoeken * Vragen heel veel aandacht
Leerkrachten	- <i>Contact:</i> * Praten heel hard tegen de kinderen * Zijn in contact open, vriendelijk en duidelijk - <i>Werkwijze:</i> * Werken gestructureerd met het leerprogramma, doen alle activiteiten * Houden zich aan de tijdsindeling van Pebbles * Gebruiken fysieke straffen (wat we gezien hebben: flinke tik op de handen ofschoon dit niet is toegestaan)
Gebouw	- Was vroeger een oude stal maar het ruikt er nog steeds naar dieren - Buitenspeelplaats met een hek eromheen. Er staat een klimrek. Op de grond liggen veel takken en stukjes glas

Crèche D.

Kinderen	- <i>Totaal aantal kinderen:</i> 3 Kinderen (waaronder een tweeling) in de leeftijd van 3 jaar - <i>Verzorging:</i> * Hebben schone, goed passende kleren aan * Goed verzorgde tandjes - <i>Gedrag:</i> * Tweeling lijkt helemaal niet op elkaar, zowel qua uiterlijk als gedrag. De een is veel dominanter dan de ander en lijkt sneller te leren. De ander is een stuk smaller en kleiner en lijkt niet alles zo snel te begrijpen als zijn broertje. De derde heeft net een hartoperatie gehad, kan zich heel moeilijk concentreren en heeft moeite met zich in de groep te voegen. Wanneer hij dit wel doet, eist hij alle aandacht op en is de 'leider van de groep'. * Gebruiken hun fantasie tijdens het vrij spelen * Zijn in eerste instantie terughoudend naar ons toe maar gaan wel in op onze uitnodigingen om te spelen. Laten zich dan ook door ons oppakken.
Leerkracht	- <i>Contact:</i> * Praat hoog en hard tegen de kinderen * Is in contact open, vriendelijk, duidelijk en gestructureerd - <i>Werkwijze:</i> * Is heel zorgzaam, verzorgt de drie kinderen goed * Past haar programma aan op de behoefte en mogelijkheden van de kinderen. Laat bijvoorbeeld programma-onderdelen voor de jongste van de drie weg omdat hij nog moet wennen aan de groep en zich slecht kan concentreren, maar nodigt hem altijd weer uit om met de groep mee te doen. * Volgt het programma van Pebbles consequent
Gebouw	- Verzorgd, klein klaslokaal met veel versieringen en eigen werkjes van de kinderen. Een grote zaal naast het klaslokaal met podium is speelruimte voor de kinderen. Een soort veranda met stenen vloer die aan het klaslokaal grenst is het speelgebied, evenals een klein grasveldje met zandbak buiten het hek.

Crèche: R.

Kinderen	- <i>Totaal aantal kinderen:</i> 12 Kinderen, leeftijdscategorie 0 – 6 jaar - <i>Verzorging:</i> Heel onverzorgd * Merendeel van de kinderen heeft echt slechte tanden * Uitslag en wondjes op de huid * Altijd oude, kapotte en dezelfde kleren aan * De kinderen ruiken naar dieren en uitwerpselen - <i>Gedrag:</i> * Zijn bijna apathisch, weinig tot geen emotie in het gezicht * Zijn heel rustig, gaan niet in op uitnodigingen van ons om te spelen * Hebben geen fantasie, lijken geen prikkels toe te laten * De kinderen die wél in contact in gaan, zijn heel heftig daarin en kunnen hun impulsen helemaal niet inschatten. Klampen zich heel erg vast om vervolgens niet los te laten
Leerkracht	- <i>Contact:</i> * Net als de kinderen weinig tot geen emotie in het gezicht * Prikkelde de kinderen niet, nodigt ze niet uit tot * Praat heel zacht, lijkt de grotere kinderen te negeren * Maakt weinig contact met de kinderen, loopt telkens met een baby op de arm - <i>Werkwijze:</i> Geeft geen les, wanneer ze dit wel doet legt ze niets uit waardoor de kinderen niet weten wat van hun verwacht wordt
Gebouw	- Klein en onverzorgd, is de achterkant van een grote loods. Kleine speelruimte zit vast aan het klaslokaal als een soort veranda buiten met stenen grond. In het kleine lokaal staan 3 boxen voor babies.

Crèche B.

Kinderen	- <i>Totaal aantal kinderen:</i> 83 Kinderen, leeftijdscategorie 0 – 6 jaar - <i>Verzorging:</i> * Zien er goed verzorgd uit * Fatsoenlijk passende kleren en schoenen * Hebben een eigen lunchbox mee - <i>Gedrag</i> * Kinderen spelen met elkaar en zoeken contact * Vragen om onze aandacht maar redden zich prima zonder onze beïnvloeding; zijn trots op hun prestaties (bijvoorbeeld op een speeltoestel klimmen) en laten dit dan aan ons zien * Helpen elkaar tijdens het spelen
Leerkrachten	- <i>Contact:</i> * Praten heel hard met de kinderen * Zijn gestructureerd, duidelijk en vriendelijk - <i>Werkwijze:</i> * Volgen het programma van Pebbles duidelijk * Zingen veel tijdens de lessen
Gebouw	- Aan de kleine kant voor alle leerlingen en leerkrachten samen - Goed verzorgd, van buiten helemaal beschilderd, meerdere bloemen en planten buiten, grote speelplek met toestellen voor de kinderen.

De eerste gezamenlijke diagnose was dat we na onze eerste observaties in samenspraak met Estée hebben besloten om alleen naar de eerste drie crèches (N., D. en R.) te gaan voor het uitvoeren van de activiteiten. De reden hiervoor is eigenlijk in bovenstaand schema al op te maken: crèche B. verschildte op alle gebieden het meest met de andere drie. Uitgaande van de relevantie van ons onderzoek (paragraaf 1.5), waar we beschrijven dat een van onze relevanties het aanbieden van handreikingen is voor de leerkrachten op de crèches, zagen we dat de leerkrachten bij crèche B. zich (zeker in vergelijking met crèche N. en crèche R.) heel goed wisten te redden en deze handreikingen niet dringend nodig hadden. Deze crèche was goed georganiseerd, de leerkrachten volgden gestructureerd het programma van Pebbles en leken te weten wat ze aan het doen waren. Ook de kinderen lieten positiever gedrag zien dan op de overige crèches. De tijd die we normaal voor crèche B. zouden gebruiken gingen we nu investeren in de overige drie.

Crèche D. is ook een goed verzorgde school en de leerkracht hier is zeer bekwaam. Echter, de reden dat we toch ook voor deze crèche hebben gekozen is omdat er een aparte dynamiek heerst. Ten eerste zijn er maar 3 kinderen. De crèches N. en R. hebben grotere groepen; daarom zouden we bij crèche D. meer de kans hebben om individueel in te gaan op de kinderen. Ten tweede zijn ze allemaal nog maar net 3 jaar geworden. Dit is erg jong is. Bij crèche N. en R. zijn er meer kinderen rond de 5 jaar. Ten derde vonden we het erg interessant om de verschillen in de tweeling, maar ook tussen de tweeling en het derde jongetje waar te nemen tijdens de muzikale activiteiten. Het derde jongetje, wat net een hartoperatie was ondergaan, gedroeg zich anders dan de tweeling. De leerkracht had ook een andere aanpak voor hem.

Na deze eerste verzamelde observaties werd voor ons duidelijk dat crèche R. de meeste hulp nodig had. De kinderen op deze crèche kregen helemaal geen programma aangeboden door de leerkracht en het was voor ons moeilijk om met deze leerkracht in contact te komen omdat ze zo gesloten was. De leerkracht kwam ook nooit naar de maandelijkse training en Pebbles had al een hele tijd problemen om haar te bereiken. Ons doel bij deze crèche was daardoor in het begin niet zo zeer gericht op het overdragen van muzikale activiteiten maar om er voor de kinderen te zijn, om hun aandacht te geven en vanuit daar misschien een stuk educatie op te vangen met muzikale activiteiten.

Bij crèche N. en crèche D. konden we ons wel meteen richten op het doel om iets over te dragen omdat de leerkrachten hier spontaner en opener op ons reageerden. Zij wilden echt iets van ons leren. Ook was er op deze crèches wél sprake van het volgen van het leerprogramma waardoor onze muzikale activiteiten een aanvulling werden i.p.v. een opvulling zoals bij crèche R..

De conclusie van onze gezamenlijke diagnose was uiteindelijk dat we de kinderen zowel in voor- als namiddag konden zien (voor en na het geplande middagdutje) wat vervolgens uitkwam op het volgende rooster (zie Tabel 3) voor de opvolgende 10 weken:

Tabel 3. Weekrooster

	Maandag	Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag
Voormiddag	Crèche R. (Wellington)	Crèche N.	Crèche R. (Wellington)	Crèche D.	Wekelijkse evaluatie met Estée
Namiddag	Kantoor	Crèche D.	Kantoor	Crèche N.	Kantoor

In de week van 25 februari begonnen we met het aanbieden van muzikale activiteiten. We moesten eerst een idee krijgen welke activiteiten dat zouden kunnen zijn. Daarom zijn we heel open, basaal en experimenteel begonnen: om zoveel mogelijk zicht te krijgen op de reacties van de kinderen op de muziek.

Het combineren van het aanbieden van activiteiten als ook observeren heet volgens Migchelbrink (2007b) participerende observatie. Tijdens deze observatie waren wij als onderzoekers aanwezig en namen we deel aan de activiteiten voor de kinderen in de onderzochte situatie. Op deze manier konden we zicht krijgen op de huidige situatie in de groepen en een beeld vormen over wat er veranderd zou kunnen worden. Het zicht krijgen op deze mogelijke oplossingsrichtingen of de gewenste toekomstige situatie behoort tot de diagnostische fase.

Na elke activiteit hebben we een evaluatieformulier ingevuld, gericht op het gedrag van de kinderen tijdens de activiteit. Aan de hand van deze evaluatieformulieren hebben we een overzicht gemaakt van de overeenkomsten in reacties tussen de drie crèches (zie Tabel 4).

Tabel 4. *Reacties op muziek*

Hoe reageren de kinderen op de muziek?
- Luisteren heel aandachtig als we liedjes voorzingen - Reageren sterk op making space³, intensifying⁴ en calming⁵ - Ze genieten allemaal van de vrijheid die ze krijgen tijdens de activiteiten; vrijheid om te zingen, bewegen, dansen en mee te klappen - Herhaling zorgt voor enthousiasme omdat ze het gaan herkennen - Bewegingen die aansluiten bij liedjes maken het leren makkelijker en vergroten de aandacht - Samen in een kring zitten en iets gezamenlijks doen met de hele groep brengt plezier - Ze zijn gefascineerd door de gitaar en onze eigen meegebrachte shakers

Zoals beschreven in paragraaf 2.2.2: Onze entree als onderzoekers, kwamen we al vrij snel op het idee van een draaiboek. In dit draaiboek wilden we alle activiteiten beschrijven die volgens ons een positieve bijdrage zouden leveren aan het leerprogramma voor de kinderen. Deze activiteiten moesten vervolgens overdraagbaar zijn aan de leerkrachten. Om een beter beeld te vormen van het niveau van de leerkrachten hebben we, zoals afgesproken met Estée, een training bijgewoond.

De trainingen die Pebbles aan de leerkrachten geeft duren een hele morgen en zijn altijd zo opgebouwd dat de leerkrachten in de eerste helft een praktische training of demonstratie krijgen en in de tweede helft het programma van de volgende maand krijgen. Marelie neemt in deze tweede helft het hele programma, dag voor dag, met de leerkrachten door en wijst hun ook op data voor belangrijke afspraken. Tijdens de training die wij bijgewoond hebben gaf deskundige Jo een demonstratie met de kinderen van crèche D.

Deze training was een participerende verholde observatie. Zoals eerder beschreven betekent participeren dat je deelneemt aan de situatie die je onderzoekt. Het 'verholde' doelt op dat wij als onderzoekers niet bekend waren in de situatie. We hebben de training met de leerkrachten samen gevolgd en daarbij hun geobserveerd. De leerkrachten wisten niet beter dan dat wij bij Pebbles hoorden.

In het volgende schema geven we kort onze indrukken van deze training weer.

Tabel 5. *Indrukken eerste training*

Indrukken van de training
- Zeer weinig motivatie en interesse - Er wordt amper geluisterd en gespeeld met telefoons - Meerdere leerkrachten zitten onderuitgezakt - Er wordt moeizaam ingegaan op uitnodigingen om tijdens de demonstratie bij de kinderen te komen kijken - Weinig tot geen reactie op de demonstratie: Marelie en Jo moeten herhaaldelijk vragen of alles duidelijk is

³ Making space is een muziektherapeutische Bruscia techniek waarbij de therapeut meerdere ruimtes laat in zijn eigen spel om de ander die ruimte te laten invullen (Bruscia, 1987).

⁴ Intensifying is een muziektherapeutische Bruscia techniek waarbij de therapeut binnen het spel opbouwt in dynamiek, tempo, ritme en/of melodie (Bruscia, 1987).

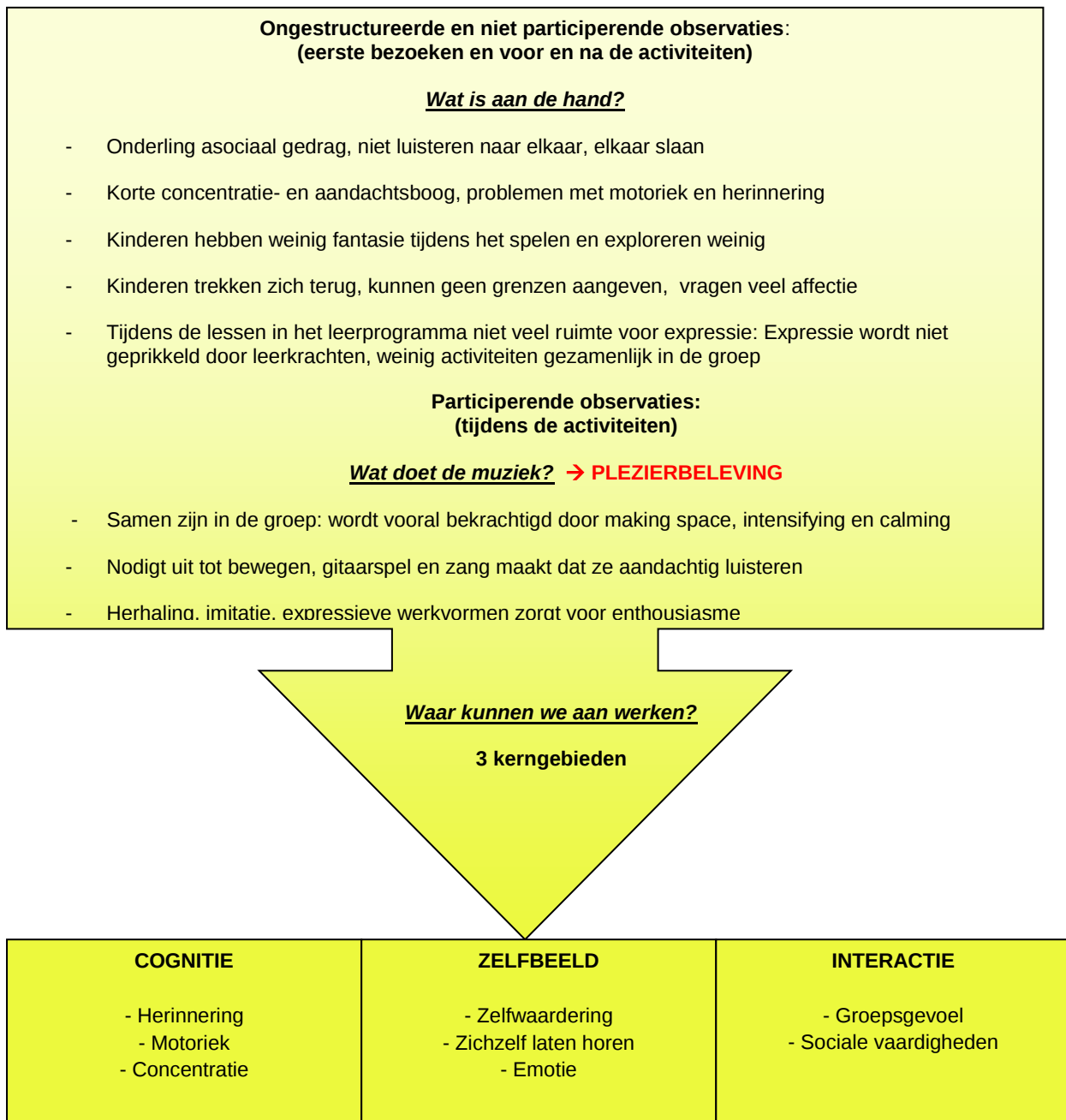
⁵ Calming is een muziektherapeutische Bruscia techniek waarbij de therapeut binnen het spel de dynamiek, het tempo, ritme en/of melodie controleert en/of reduceert. Calming is een tegenpool van intensifying (Bruscia, 1987).

In deze diagnostische fase hebben we verschillende observaties genoemd. Voor de duidelijkheid zetten we ze hier nog eens op een rijtje:

1. Ongestructureerde observaties → Het bezoeken van de crèches.
2. Niet participerende externe observaties → Het maken van video-opnames van speelgedrag.
3. Participerende observaties → Het uitvoeren van de activiteiten.
4. Participerende verholde observatie → Het volgen van de training.

Vanuit al deze observaties hebben we een aantal conclusies getrokken met betrekking tot het draaiboek. We wilden verschillende activiteiten ontwikkelen en deze onderverdelen in verschillende doelen behorende tot 3 specifieke kerngebieden. In figuur 2 zetten we de conclusies van observaties bij elkaar en maken we schematisch duidelijk hoe we tot deze gebieden zijn gekomen.

Figuur 2. Conclusies kerngebieden

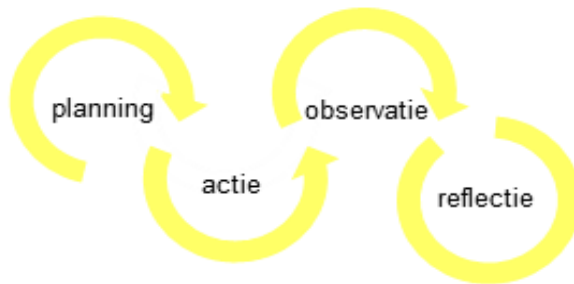
2.4 Ontwikkel- en actiefase

De ontwikkelfase staat volgens Migchelbrink (2007b) voor het maken van een plan voor het verbeteren van de bestaande situatie. In deze fase draait het om de vraag wat er moet en kan gebeuren om te komen tot de gewenste situatie. In de voorgaande diagnostische fase hebben we gezamenlijk vastgesteld wat er aan de hand is. Nu moeten we in beeld brengen wat er, gelet op de diagnose, als oplossingsrichting of verbetering mogelijk is. De ideeën voor verbetering zijn al genoemd: het maken van een draaiboek met activiteiten gericht op de drie kerngebieden. In deze fase moesten we de verschillende activiteiten per kerngebied ontwikkelen en verzamelen. De belangrijkste vragen op dat moment waren voor ons:

- Welke activiteiten kunnen we per kerngebied gebruiken?
- Zijn deze activiteiten uitvoerbaar door de leerkrachten?
- Op welke manier kunnen we het overdragen?

In deze fase refereren we aan de Action Research Planner van Stephan Kemnis en McTaggart. Dit model staat voor een spiraal (zie Figuur 3) van de activiteiten 'plan', 'act', 'observe' en 'reflect': heb een plan, voer het uit, zie hoe het loopt en reflecteer, denk erover na (Migchelbrink, 2007b).

Figuur 3 *Spiraal*

Deze spiraal hebben we constant gebruikt om tot het uiteindelijke draaiboek te komen. We zijn begonnen met een observatie- en experimenteerfase. Het experimenteren, dus de directe handeling, loopt tijdens het uitvoeren van de activiteiten constant door. We hebben constant ideeën voor nieuwe muzikale activiteiten direct uitgetoetst. Doordat de drie crèches zo verschillend waren, hebben we bij elke crèche nieuwe ideeën opgedaan. We zijn altijd open in de activiteiten gestapt. We wisten van tevoren wat we wilden doen, maar dat betekende niet dat we ons daar perse aan moesten houden.

Door spontane afstemming op elkaar en op de kinderen zijn we vaker door middel van improvisatie op nieuwe activiteiten gekomen, die we vervolgens ook weer uitprobeerden bij de andere crèches. Nieuwe ideeën bij de ene crèche konden soms op dezelfde dag nog worden uitgetoetst bij de andere. Daardoor hebben we veel ruimte gegeven aan het experimenteren totdat we merkten dat een activiteit zodanig vorm had gekregen dat deze in het draaiboek opgenomen kon worden.

In de actiefase wordt volgens Migchelbrink (2007b) het gemaakte verbeteringsplan uit de ontwikkelfase uitgevoerd. Bij ons gingen de ontwikkel- en actiefase hand in hand. Deze waren in ons onderzoek niet los van elkaar te zien omdat het uitvoeren van de activiteiten zorgde voor ontwikkeling van het draaiboek en andersom. Deze twee fases hadden telkens invloed op elkaar.

De training aan de leerkrachten was onze laatste actie waarbij het draaiboek geïntroduceerd werd aan alle leerkrachten van alle crèches. De training is een actie die onze ontwikkel- en actiefase afsluit.

2.4.1 Ontwikkeling van de activiteiten voor het draaiboek

Om de activiteiten per kerngebied te ontwikkelen hebben we ons afgevraagd wat een activiteit nodig heeft om ervoor te zorgen dat er aan een specifiek gebied gewerkt kan worden. Om te beginnen moesten we erachter komen wat goed aansluit bij de kinderen. We hebben op verschillende manieren en op verschillende momenten gereflecteerd en geëvalueerd op ons muziektherapeutische handelen en dit vervolgens weer getoetst, aangepast en/of veranderd.

Observatie, Intuïtie en Overleg

Na elke activiteit hebben we de video-opnames bekeken en met elkaar geëvalueerd. Hierbij hebben we vooral op positieve reacties van de kinderen gelet en waardoor deze ontstonden. We vroegen ons telkens af wat er muzikaal gebeurde, wat de triggers⁶ in de muziek waren, die tot deze positieve reacties leidden. We hebben gekeken naar de mate waarin ze meededen, luisterden en zich gedroegen, hun aandacht konden vasthouden. Na het bekijken van de video's hebben we telkens aandachtspunten (zowel in onze houding als muzikaal) opgeschreven. Deze aandachtspunten namen we weer mee naar de volgende activiteit. Een door ons geïnterpreteerde positieve reactie op een muzikale interventie probeerden we dan weer met dezelfde interventie te bereiken uit om te zien om deze interpretatie juist was.

Tijdens de experimenteerfase hebben we gekeken naar veranderingen van interventies die we wilden uitproberen en hiervoor aandachtspunten opgeschreven. Meestal wilden we hier de al uitgeprobeerde interventies vereenvoudigen voor de volgende activiteit, of juist observeren hoe ver we konden gaan met de interventie met betrekking tot variaties en moeilijkheden, in zo'n manier dat de activiteit toch nog zou aansluiten bij de kinderen. Hierbij moesten we opletten dat de kinderen hun interesse niet verloren, dat ze nog actief meededen en plezier beleefden ook als de activiteit wat moeilijker werd.

We hebben ook vaak, naast het achteraf evalueren en aanpassen, tijdens de activiteit geobserveerd en direct intuïtief muzikaal gereageerd op positieve reacties van de kinderen. Wanneer we bijvoorbeeld merkten dat de techniek intensifying iets teweegbracht, hebben we dit herhaald om bevestiging te krijgen dat intensifying hetgeen was dat de kinderen triggerde om bijvoorbeeld meer betrokken te zijn, meer plezier te beleven, zich te uiten en samen in een flow⁷ te zitten. Vaak hebben we dus intuïtief en spontaan gehandeld. Wanneer we het idee hadden dat we goed bezig waren met een groep hebben we ter plekke uitgeprobeerd en geëxperimenteerd hoe ver we met een techniek konden gaan op zo'n manier dat het toch nog aantrekkelijk zou blijven voor de kinderen. Spontane ideeën van variaties in activiteiten en interventies zijn daarom meer dan eens direct uitgevoerd.

Instrumenten

In paragraaf 2.2: Voor- en oriëntatiefase, hebben we beschreven dat de zelfgemaakte djembé's een goede optie zijn om te gebruiken tijdens de activiteiten. Daarom hebben we aan het begin van de ontwikkelfase voor 'onze' 3 crèches 35 djembé's gemaakt. Door het gebruik tijdens de activiteiten merkten we dat het papier, dat als trommelvel dient, aan de rand van de djembé snel kapot kon gaan wanneer de kinderen hier te hard op sloegen. We hebben daarom elke djembé nog van extra tape aan de kant voorzien. Ook hebben we een verschil gemaakt in de djembé's voor de leerkrachten en voor de kinderen. De leerkrachten kregen van ons een grotere djembé.

We vonden het belangrijk dat ieder kind zijn eigen instrument zou hebben en het gevoel had dat ze er zelf aan hadden meegewerkt. Daarom hebben we ervoor gekozen om een van onze activiteiten deels in te vullen met het verven van de djembé's met de kinderen. Ieder kind kreeg verf in zijn lievelingskleur op de handjes en mocht daarmee afdrukken op zijn eigen djembé maken.

Omdat we tijdens de experimenteerfase ontdekten dat onze eigen shakers zo interessant waren voor de kinderen en deze erg makkelijk te bespelen zijn, hebben we voor elk kind ook nog een eigen shaker gemaakt. Hiervoor hebben we een aantal kleine plastic flesjes gekocht en deze met rijst gevuld. Deze hebben we op dezelfde manier geverfd als de djembé's en ook voor de leerkrachten een grotere shaker gemaakt.

Sylvia heeft de kosten voor het materiaal van de instrumenten gesponsord, zoals vooraf afgesproken. Om het maken van de instrumenten over te kunnen dragen aan Pebbles, zodat de andere crèches deze ook konden maken, hebben we hiervoor nog een handleiding geschreven (zie bijlage 7).

⁶ Een trigger is een veroorzaker, met name van reactie en gedrag. Een trigger wordt ook beschreven als "in gang zetten, uitlokken, opwekken" ("Trigger," 2013).

⁷ 'In een flow zitten' betekent in deze context de mentale toestand waarin de kinderen volledig opgaan in hun bezigheden. 'Flow' wordt gekenmerkt door op de betreffende acties gerichte energie en activiteit, volledige betrokkenheid daarbij, alsmede het feit dat men de activiteiten succesvol uitvoert ("Flow (mentale toestand)," 2013).

De verschillende probleemgebieden

Gedurende de ontwikkel- en actiefase hebben we aan de hand van verschillende activiteiten (en de daarin gebruikte interventies) naar de positieve triggers gekeken en naar overeenkomsten gezocht. Dit hebben we per kerngebied gedaan om gerichte activiteiten te ontwikkelen. We kwamen erachter dat de overeenkomsten die we vonden vaak met elkaar overlaptten wanneer we keken naar de verschillende kerngebieden. Bijvoorbeeld: de techniek calming werkte vaak zo dat de kinderen ineens heel aandachtig naar ons gingen luisteren (cognitie → concentratie) maar zorgde er ook voor dat ze samen in een flow zaten (interactie → groepsgevoel). Hier konden we de conclusie uit trekken dat deze interventie dus samenhangt met verschillende kerngebieden, los van de activiteit die aangeboden wordt.

In de volgende tekst geven we per kerngebied een voorbeeld van hoe een activiteit is ontwikkeld. Hier zal ook duidelijk worden hoe de volgorde van plannen en evalueren per activiteit verschilt.

1. Voorbeeld voor *Cognitie* (Herinnering, Motoriek, Aandacht)

(Planning) Voor het subdoel 'verbetering van herinnering' hebben we ervoor gekozen om, kijkend naar het leerprogramma van Pebbles, het onderwerp wat door de kinderen geleerd moet worden in de muziek te verwerken. In dit geval in de vorm van educatieliedjes. Een voorbeeld hiervan is het lied over de dagen van de week ('Dae Van Die Week') (zie p. 38). We hebben de melodie van een voor ons bekend lied gebruikt ("I Like The Flowers") en hiervan de tekst veranderd. Dit lied hebben we op de 3 crèches uitgetoetst.

(Evaluatie) Vervolgens hebben we tijdens het bekijken van de video-opnames in de evaluatie gemerkt dat we het lied hoger moeten zingen, aangepast aan het hoge stembereik van de kinderen. Ook moesten de woorden in een duidelijker ritme gezongen worden zodat het beter over te nemen zou zijn.

(Planning) We hebben het lied ritmischer en hoger gezongen. Dit hebben we geoefend en vervolgens weer uitgetoetst. Het uitproberen van deze activiteit was verdeeld over 2 activiteiten per crèche, voordat ze klaar was om in het draaiboek te komen.

(Conclusie) Op de verschillende crèches hebben we de werking van de activiteit getoetst. Het lied werkte; we merkten dat de melodie en de woorden bij de kinderen bleven hangen en ze de woorden daardoor goed mee konden zingen. Ze hebben ons vaak gevraagd om het nog eens te zingen, wat voor ons een teken was dat ze het graag deden. Herhaling was hier ook belangrijk omdat iets bekends ervoor zorgde dat de kinderen het gingen herkennen en er meer plezier aan beleefden.

Doordat we deze activiteit twee keer op iedere crèche hebben uitgetoetst voordat we het hebben verwerkt in het draaiboek, hebben we het op zes verschillende manieren kunnen uitvoeren. Deze verschillende manieren ontstonden wederom door spontaan en intuïtief te reageren op het gedrag van de kinderen tijdens de activiteit. Op deze manier zijn er ideeën voor variaties ontstaan die we meestal op hetzelfde moment uitprobeerden. Achteraf in de evaluatie merkten we dat de variaties, die van therapeutisch karakter waren, te moeilijk voor de leerkrachten zouden zijn. We hebben de activiteit daarom vereenvoudigd, en de variaties basaal als optie in het draaiboek erbij gezet. Wanneer de leerkracht dan merkt dat de activiteit te saai en eentonig wordt omdat de kinderen het ondertussen wel kunnen, kunnen ze de variatie inbrengen. Tegen de tijd dat ze de variatie inbrengen hebben ze de activiteit al een aantal keren met de kinderen gedaan waardoor ze samen met de kinderen groeien in vaardigheden. Op deze manier hebben we vanuit de muziektherapeutische interventies variatiemogelijkheden voor de leerkrachten vertaald.

2. Voorbeeld voor *Interactie* (Groepsgevoel, Sociale vaardigheden)

(Evaluatie) We richten ons in dit voorbeeld op het subdoel 'verbeteren van het groepsgevoel'. Tijdens onze experimenteerfase zijn we door de evaluaties erachter gekomen dat de kinderen genieten van het samen in een groep zijn en gezamenlijk iets doen. Om aan dit doel te werken was de techniek synchronizing⁸ van belang. Door met iedereen samen hetzelfde lied te zingen of dezelfde bewegingen te maken werden de kinderen zich meer bewust van de groep als geheel. Door ons intuïtief handelen

⁸ Synchronizing is een muziektherapeutische techniek waarbij de therapeut op hetzelfde moment alles doet wat de ander ook doet; de acties vallen samen (Bruscia, 1987).

zijn we altijd tot synchronisatie met de groep gekomen.

(Planning) We hebben naar activiteiten gezocht waarin de kinderen zichzelf kunnen synchroniseren met de groep. Een voorbeeld daarvan is 'Ons Maak Nou 'n Kringetje' (zie p. 41), wat de vertaling is van het Nederlandse kinderliedje "We Maken Een Kringetje". Dit is een lied gecombineerd met bewegingen. Het doel hiervan is om de kinderen samen plezier te laten ervaren, het contact tussen de kinderen onderling te stimuleren en samen in een flow te zitten.

(Conclusie) Deze activiteit doorging niet veel ontwikkeling omdat het een bestaand lied was en direct goed aansloot bij de kinderen. We kwamen op het idee om deze activiteit te gebruiken door een herinnering aan oude kinderliedjes. Estée heeft ons geholpen de tekst te vertalen naar het Zuid Afrikaans. Al na de eerste keer uitproberen konden we bij alle drie de crèches beslissen dat deze activiteit in het draaiboek moest. De kinderen vroegen keer op keer om het nog eens te doen, ze beleefden er veel plezier aan. Een belangrijk aspect van deze activiteit was voor ons dat de kinderen dit ook zonder ons en zonder leerkracht konden doen. Daarom hebben we ons naarmate we de activiteit vaker met ze deden, steeds meer teruggetrokken totdat ze het helemaal alleen zongen en samen in een kring liepen. Dit hebben we ook als variatie voor de leerkrachten in het draaiboek gezet. Technieken als calming en intensifying zijn ook vertaald naar variaties voor de leerkracht als in hard, zacht, snel en langzaam zingen van het lied.

3. Voorbeeld voor *Zelfbeeld* (Zelfwaardering, Zichzelf laten horen, Emoties)

(Evaluatie) Om activiteiten te vinden voor het kerngebied 'zelfbeeld' hebben we wederom door middel van onze evaluaties in de experimenteerfase bekeken wat het precies was dat ervoor zorgde dat een kind zich meer durfde te laten horen, ruimte durfde in te nemen in het spel en in de groep en zelfverzekerder werd. We merkten dat vooral de technieken 'making space', 'synchronizing' en 'imitating'⁹ hier een rol in speelden.

(Planning) Op grond daarvan hebben we de activiteit 'Ons Gaan Musiek Maak' (zie p. 46) ontwikkeld. Door het gebruik van een bekende melodie ("He's Got The Whole World") en het veranderen en vertalen van de tekst, hebben we het lied een vorm gegeven waarin de kinderen om de beurt een solorol op een instrument kunnen innemen. Om deze activiteit te ontwikkelen hebben we de kinderen om te beginnen alleen het lied geleerd en tijdens het uitvoeren ideeën gekregen hoe we de solorollen een plek konden geven.

(Evaluatie) Naar de eerste keren uitproberen op de drie crèches zijn we door evaluaties op de conclusie gekomen, dat de 'solisten' niet direct alleen kunnen spelen. Het was belangrijk dat de kinderen die deze rol kregen niet het gevoel hadden dat ze alleen stonden en dat ze door de rest van de groep ondersteund werden. Ze waren helemaal niet gewend om zo'n rol in te nemen dus hadden ze vanaf het begin die ondersteuning echt nodig. Bovendien hebben we ontdekt dat de vorm van het lied te lang was, vooral als ieder kind apart aan de beurt moet komen bij grotere groepen zoals bij crèche N. en crèche R..

(Planning) Om ondersteuning te bieden aan de solospelers besloten we dat een van ons telkens met de solospeler zou meespelen, bijvoorbeeld samen op 1 djembé. Ook lieten we tijdens een solobeurt de rest van de groep zachtjes doorzingen. We hebben de vorm van het lied ingekort en weer uitgetest. We kwamen erachter dat niet alle kinderen aan de beurt moesten komen in deze activiteit. Het was soms genoeg als er maar 2 of 3 kinderen aan de beurt waren geweest. Te lang doorgaan met de activiteit zorgde voor verlies van aandacht.

(Conclusie) De keuze om de rest van de groep zacht te laten doorzingen tijdens een solobeurt zorgde voor meer aandacht. Wanneer de solospeler zijn beurt had afgerond, vielen we weer met zijn allen terug in de vaste vorm van het liedje totdat er een nieuwe solospeler werd aangewezen. De afwisseling in dynamiek tussen de vaste vorm en het zachtjes zingen tijdens een solobeurt zorgde ervoor dat de aandacht van de kinderen er meer bij bleef en niet afzwakte door de eentonigheid. We beseften dat dit kerngebied, zelfbeeld, een moeilijk gebied is om aan te werken, vooral als we keken naar de overdraagbaarheid. De eentonige vaste vorm bood structuur en deze was hard nodig voor de leerkracht om de activiteit over te brengen op de kinderen.

Deze activiteit is een voorbeeld van de samenwerking tussen het ontwikkelen en uitvoeren. Door het uitvoeren ontstond er een ontwikkeling en andersom.

⁹ Imitating is een muziktherapeutische techniek waarbij de therapeut het spel van de ander imiteert, kopieert en daarmee de ander een gevoel van bevestiging kan geven (Bruscia, 1987).

2.4.2 Uitvoerbaarheid door leerkrachten

Een belangrijke voorwaarde waar we tijdens onze evaluaties altijd rekening mee moesten houden, was dat onze ontwikkelde activiteiten uitgevoerd konden worden door de leerkrachten. We moesten eraan denken dat zij niet zoals wij Muziektherapeuten zijn en hun muzikaal handelen niet te vergelijken is met dat van ons. Bovendien hebben ze meestal, zoals beschreven in paragraaf 1.3.2.: The Pebbles Project, geen enkele educatie gehad waardoor alles heel laagdrempelig gehouden moest worden. Dit was voor ons eigen handelen tijdens het uitvoeren van de activiteiten niet zo van belang, echter wel voor het opschrijven en vertalen van de activiteiten. We moesten een manier vinden om de activiteiten zo over te brengen naar de leerkrachten dat ze hetzelfde bereikten bij de kinderen als wij alleen op een eenvoudigere manier. Hiervoor kwamen we op het idee om een CD te maken van alle activiteiten in het draaiboek, als hulpmiddel en ondersteuning voor de leerkrachten. Op deze manier konden de leerkrachten de liedjes leren en een beeld vormen bij de beschreven activiteiten. Door toeval hadden we iemand ontmoet die ons hiermee kon helpen en op 11 April namen we de CD op.

Het overbrengen van de door ons ingezette technieken was moeilijk via een CD omdat het door ons vaak reacties zijn waren wat er op dat moment gebeurde in de groep. Daarom hebben we de technieken vertaald in variaties, vermeld bij elke activiteit. Door de variaties uit te voeren kunnen de leerkrachten samen met de kinderen hun vaardigheden ontwikkelen.

Tijdens het uitvoeren en evalueren van de activiteiten merkten we dat, zodra we in een activiteit beweging invoegden, dit heel snel aansloeg bij de kinderen. Beweging was een positieve trigger, het deed hun plezier. Aangezien het hoofddoel 'plezierbeleving' is, hebben we besloten een aantal activiteiten met beweging in het draaiboek te verwerken. Beweging was voor de leerkrachten iets waar ze zich zekerder in voelden dan in het bespelen van instrumenten omdat ze er veel bekender mee zijn. Tijdens de experimenteerfase heeft een van ons vaker live muziek gespeeld met djembé of gitaar. De ander leidde dan de activiteit. Om dit over te kunnen dragen moesten we zorgen dat de leerkrachten ook muziek hadden waar ze op konden dansen. We hebben daarvoor Afrikaanse muziek verzameld en deze bij het draaiboek gevoegd, zodat de leerkrachten de bewegingsactiviteiten ook konden uitvoeren. Marelle heeft onze eigen, maar ook de dans CD's uiteindelijk allemaal gebrand voor alle crèches.

Alle verzamelde activiteiten hebben we een keer uitgevoerd op de drie crèches. Om de activiteiten ook duidelijk te maken aan de leerkrachten van de andere crèches waar we niet mee gewerkt hadden, moesten we alles duidelijk gestructureerd en stap voor stap opschrijven. We hebben goed over de lay-out van het draaiboek nagedacht. Uiteindelijk hebben we het maandprogramma, welke altijd door Marelle wordt uitgedeeld op de training, genomen als voorbeeld en deze structuur overgenomen. Per activiteit hebben we stapsgewijs beschreven wat de leerkracht kan doen om de activiteit goed te laten verlopen. Ook hebben we telkens de variatiemogelijkheden beschreven. De indeling van de activiteiten onder de drie kerngebieden was in het draaiboek niet van groot belang. We hebben dit zo basaal mogelijk gehouden. De meeste leerkrachten weten bijvoorbeeld niet wat het woord 'cognitie' betekent en kunnen zich niet voorstellen om met de muziek aan zo'n gericht doel te werken. Daarom was het zo belangrijk dat we alles stap voor stap beschreven zonder teveel in te gaan op de echte doelstellingen. Technieken zoals 'calming' en 'intensifying' zijn bijvoorbeeld ook, zoals al beschreven in paragraaf 2.4.1: Ontwikkeling van de activiteiten voor het draaiboek, vertaald naar variaties voor de leerkracht als in hard, zacht, snel en langzaam zingen van het lied. Verder hebben we afbeeldingen gebruikt om te verduidelijken wat voor soort activiteiten het zijn. Afbeeldingen voor liedjes, het samen in een kring staan, het centraal stellen van iemand (solorollen), het bespelen van shakers en djembé's en voor het dansen (zie draaiboek).

Het hele draaiboek moest in het Afrikaans geschreven worden, omdat de meeste leerkrachten de Engelse taal niet goed beheersten. Marelle heeft het draaiboek voor ons vertaald van het Engels naar het Afrikaans. Het draaiboek moest op 16 April ingeleverd worden zodat er nog tijd was om het te vertalen voordat wij de training aan de leerkrachten gaven. We hebben ervoor gekozen om 2 aparte inleidingen te schrijven voor het draaiboek; 1 voor Pebbles en 1 voor de leerkrachten zelf. Deze keuze hebben we gemaakt omdat we Pebbles van uitgebreidere informatie wilden voorzien. Voor hun hebben we de drie kerngebieden uitgelegd en een uitleg gegeven waarom muziek werkt bij deze doelstellingen. Bij de leerkrachten hebben we beschreven hoe ze dit boek kunnen gebruiken. We hebben hier benadrukt dat het voor ons het belangrijkste is dat ze het met plezier doen zodat ze dit kunnen overbrengen op de kinderen en samen, als groep vanuit de plezierervaringen de activiteiten doorlopen. Het is voor ons belangrijk dat ze zich vrij en uitgenodigd voelen om hun eigen creativiteit in de activiteiten te verwerken.

2.4.3 De laatste actie: Training

De training is de allerlaatste actie die uit alle bovengenoemde ontwikkelingen voortkwam. Alle observaties en evaluaties van onze eigen uitgevoerde activiteiten hebben hier bepaald wat van belang was voor de overdracht naar Pebbles.

Overdragen, Planning en Overleg

Ter voorbereiding op de training zijn we begonnen met het overdragen van verschillende activiteiten aan de leerkrachten van de drie crèches waar we mee hebben gewerkt. Zij waren sowieso meestal bij de groep wanneer we de activiteiten uitvoerden dus ze hadden al een aantal activiteiten meegemaakt. Alleen moesten we nu de leerkrachten een stuk coachen omdat we hun op de training een paar activiteiten alleen wilden laten doen voor de rest van de leerkrachten. Zo zouden de andere leerkrachten zien dat zij het ook kunnen en dat ze dus geen muziektherapeuten hoeven te zijn om de activiteiten aan te bieden.

Deze coaching hebben we als volgt aangepakt: in de laatste weken hebben we de leerkrachten van de drie crèches steeds een grotere rol gegeven binnen onze activiteiten. Helemaal in het begin zaten ze er gewoon bij, vervolgens deden ze op onze uitnodiging mee met de groep en nu wilden wij dat zij af en toe de leiding overnamen zodat ze uiteindelijk de groep zelf konden leiden. We wilden graag dat ze zelf een activiteit in de training zouden leiden om ze een positieve ervaring op te laten doen en hun te laten voelen dat ze iets bereikt hadden. We hebben ze daarin gecoacht om hun te motiveren, gerust te stellen en zelfverzekerd te worden. We hebben samen met hun bepaald wat voor activiteit ze wilden doen en welke kinderen ze wilden meenemen voor de demonstratie. Vervolgens hebben we de activiteit meerdere keren geoefend en hebben wij hun tips gegeven terwijl wij in de groep met de kinderen meededen. Hierin was het erg belangrijk dat we veel positieve feedback gaven. Ten alle tijde hebben we ze gemotiveerd om hun eigen creativiteit te gebruiken in de activiteiten, ook in het leiding geven zodat ze het zich 'eigen' konden maken. Zo heeft een leerkracht van crèche N. het lied van 'Vader Jakob' gebruikt als oefening voor motoriek met de djembé's. Ze liet het aan ons zien samen met de kinderen en was enorm trots op haar eigen idee. Muzikaal gezien kon er veel verbeterd en gevarieerd worden maar dit hebben we haar niet meteen zo teruggegeven. Door het meerdere keren met haar te oefenen, konden we onze technieken (vanuit de variaties) zoals calming aan haar uitleggen en ter plekke laten zien. Zo kon ze het gemakkelijker en op haar eigen manier overnemen. Het was vrijwel meteen te zien dat zowel kinderen als leerkracht plezier beleefden met elkaar.

Wat ons hier opviel was dat de leerkrachten, in vergelijking met ons, de sensibiliteit vaak niet hadden om bijvoorbeeld rustig op en af te bouwen in de muziek maar ook niet in reacties op de kinderen subtiel reageerden. In Tabel 2 van paragraaf 2.3: Diagnostische fase, vermelden we onder andere dat de leerkrachten erg hard praten tegen de kinderen. Zij waren wat grover in hun houding en niet zo spontaan en uitnodigend zoals wij waren. Dat maakte de reacties van de leerkrachten en op de muziek en daardoor de uitvoering van de activiteit ook onvoorspelbaar. Daarom wilden wij zelf tijdens de training ook een korte demonstratie geven waarin alle leerkrachten onze houding konden observeren en waarnemen. Zo konden ze ook zien hoe de kinderen op ons en op onze uitvoering van de activiteit reageerden.

Ook hebben we ervoor gekozen om activiteiten met alle aanwezige leerkrachten te doen. Onze ervaring met de voorgaande training was dat de leerkrachten passief aanwezig waren. Wij wilden dit veranderen door ze actief mee te laten doen. Door alle evaluaties wisten we dat sommige technieken lastig waren om over te nemen. Daarom hebben we juist hier veel aandacht aan besteedt en gedemonstreerd hoe ze dit konden doen. Vooral wilden we ze zelf laten ervaren wat de technieken teweegbrachten. Daarom hebben we een demonstratie gedaan waarin we intensifying en calming verwerkten en waarin de leerkrachten zich zouden laten meenemen in een flow. We wilden ze met name laten ervaren hoe het was om geleid te worden door iemand met onze houding.

Voorafgaand aan de training hebben we met Marelle de planning van de training besproken. We hadden in totaal 3 uren om het draaiboek met activiteiten en demonstraties over te dragen aan de andere leerkrachten en aanwezige Pebbles medewerkers. De training vond plaats op crèche D. met de kinderen van crèche D. en N.. Estée heeft de hele training op film vastgelegd. De uiteindelijke uitvoering van de training zag er als volgt uit:

- Introductie
We hebben ons voorgesteld en een korte, zeer basale uitleg gegeven over muziektherapie. Vervolgens hebben we uitgelegd wat voor onderzoek we hebben gedaan bij Pebbles. We hebben verteld over het draaiboek en basaal de drie probleemgebieden met bijbehorende doelen toegelicht aan de hand van kleine voorbeelden.
- Demonstratie met de kinderen, onder leiding van ons
Wij hebben een korte activiteit gedaan met de kinderen gericht op motoriek door middel van djembé's.
- Demonstratie met de kinderen, onder leiding van de leerkrachten
Voortbordurend op onze activiteit heeft een leerkracht de leiding overgenomen en een lied verwerkt in de motorische activiteit. Vervolgens heeft een andere leerkracht een activiteit met shakers gedemonstreerd. Daarna heeft de derde leerkracht een activiteit gedaan waarin solorollen verwerkt werden.
Gedurende deze demonstraties hebben wij de leerkrachten ondersteund in hun rollen wanneer we merkten dat dit nodig was.
- Gezamenlijke activiteiten met alle aanwezigen
We hebben alle aanwezigen uitgenodigd om met ons mee te doen. Zonder vooraf te vertellen wat de bedoeling was hebben we drie activiteiten gedaan gericht op motoriek, interactie / groepsgevoel en solorollen.
- Draaiboek en CD's uitdelen en overdragen
Na een korte pauze hebben we samen met Marelle de lay-out van het draaiboek aan de leerkrachten uitgelegd en kort verteld hoe ze het kunnen inzetten. Op het einde hebben we een korte vragenlijst (pre- vragenlijst) uitgedeeld aan alle aanwezigen. Hier gaan we in de volgende paragraaf verder op in.

2.5 Evaluatiefase + Kwaliteit

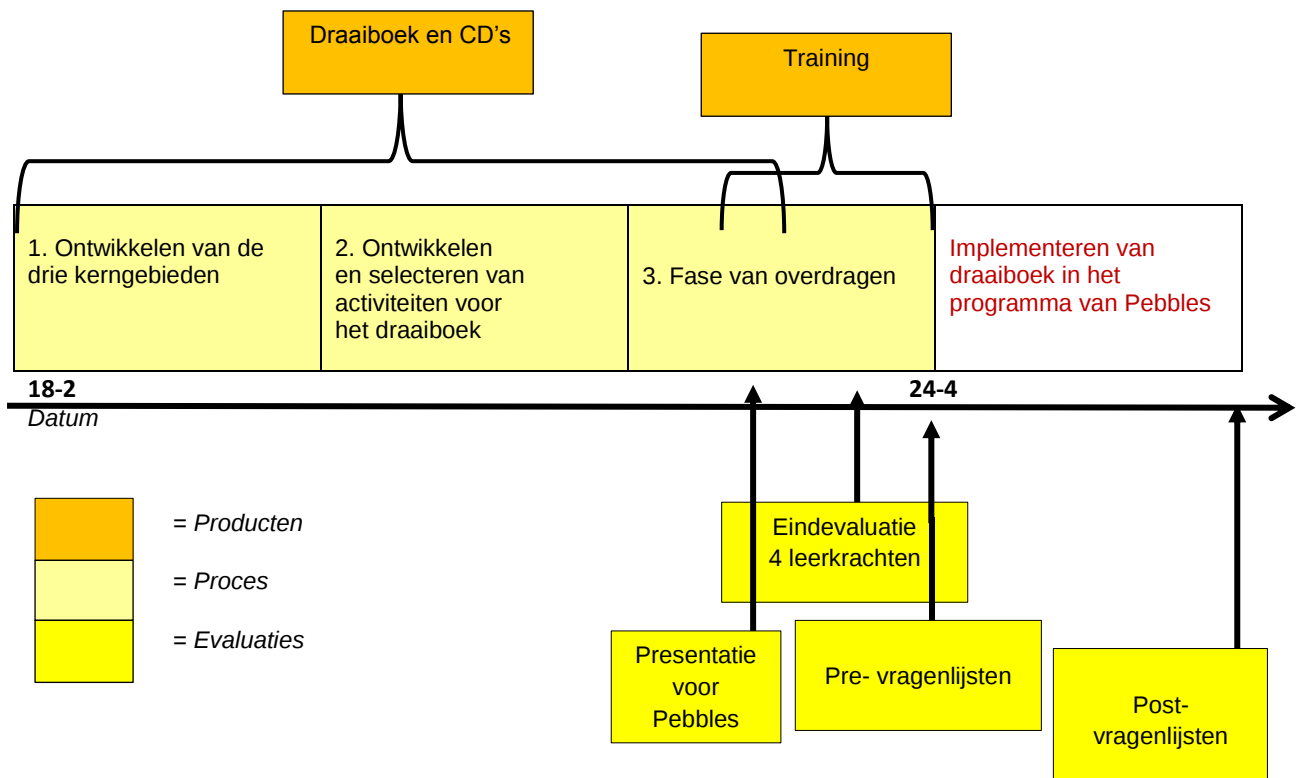
Evalueren betekent 'op waarde schatten': de waarde of kwaliteit bepalen. Evalueren is meer dan de acties volgen, beschrijven en met elkaar bespreken. Evalueren is het impliciet of expliciet als positief of negatief beoordelen van het handelen aan de hand van normen (Migchelbrink, 2007, p.191).

In deze fase evalueren we op de werkbaarheid van het draaiboek.

Om de kwaliteit te bepalen wordt er gebruik gemaakt van kwaliteitscriteria. Deze criteria zullen in het verloop van deze paragraaf in de tekst verwerkt worden.

Volgens Migchelbrink (2007b) kent het evalueren twee gebieden waar het beoordelen betrekking op kan hebben. Er wordt namelijk een onderscheid gemaakt tussen proces- en productevaluatie: het proces van het handelen en de uitkomst of het resultaat van de actie. Middels deze twee gebieden evalueren we op de ontwikkeling van het complete programma dat we hebben opgezet om de muziektherapie te implementeren. Om hier enige helderheid in te verschaffen hebben we een tijdsbalk gemaakt (zie Figuur 4) waarin we de verschillende onderdelen van het programma chronologisch weergeven en de evaluatiemomenten een zichtbare plek geven.

Figuur 4. Tijdsbalk

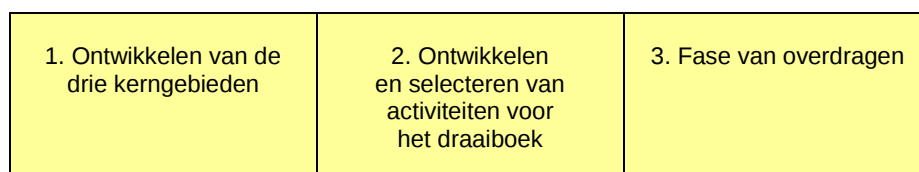

In de volgende tekst zal elk deel van dit figuur uitgelegd worden.

2.5.1 Procesevaluatie

De procesevaluatie is het proces van het handelen. Dit heeft volgens Migchelbrink (2007b) betrekking tot het volgen, beschrijven en beoordelen van de verschillende onderdelen en stappen van het handelen. Voor ons heeft dit betrekking tot de totstandkoming van het programma. We herkennen drie duidelijke stappen in ons handelen, weergegeven in Figuur 5.

Figuur 5. Verschillende stappen in handelen

De verschillende stappen in ons handelen volgen elkaar op en overlappen elkaar. In paragraaf 2.4 hebben we beschreven dat de ontwikkel- en actiefase hand in hand gaan. Dit is een terugkomende beweging die zich door het hele onderzoek voortzet. Een manier om ons gehele handelen tijdens de stappen te reflecteren en evalueren, was het bijhouden van een gestructureerd logboek. Migchelbrink (2007b) schrijft dat dit een ervaringsgerichte werkvorm is om ideeën op te sporen. Doordat we vanaf de eerste dag tot aan de laatste dag in Zuid Afrika het logboek bijhielden kunnen we deze drie stappen nu zo duidelijk benoemen omdat de volgorde van handelen chronologisch in het logboek staat beschreven. Naast de functie om ideeën op te sporen fungeerde het logboek ook als 'to do'- lijst. Belangrijke dingen die besproken werden met ons onderzoeksnetwerk werden per datum erin geschreven, de eerste indrukken van de scholen, de eerste ideeën voor het maken van instrumenten en de daarvoor benodigde materialen: elke dag schreven we erin wat er gebeurde met betrekking tot

ons onderzoek. Hiermee voldoen we aan het kwaliteitscriterium **verantwoording**. In de evaluatie over wat er allemaal in het onderzoekstraject gebeurde kunnen we onderbouwen en verantwoorden wat we wilden doen, hoe we het hebben ingeschat en wat het onderzoek ons heeft opgeleverd. Door dit gestructureerde logboek kunnen we al onze acties en stappen in ons handelen terug vinden en daardoor dus verantwoorden.

Door te werken op drie verschillende crèches hebben we geprobeerd om aan het criterium **validiteit** te voldoen. Validiteit houdt in dat je gemeten heb wat je wilde; het is een kwaliteitscriterium dat behoort tot kwantitatief onderzoek. Dit maakt het moeilijk om eraan te voldoen in een actiegericht onderzoek, vooral wanneer er zoals bij ons alleen kwalitatieve methoden gebruikt worden. Door niet alleen constant met eenzelfde groep kinderen te werken hebben we geprobeerd zo veel en zo breed mogelijk te meten.

Stap 1: Ontwikkelen van de drie kerngebieden

De eerste stap in ons handelen was de ontwikkeling van de drie kerngebieden. Zoals beschreven in paragraaf 2.3: Diagnostische fase, hebben alle observaties en evaluaties van de observatie- en experimenteerfase tot de conclusie van de drie kerngebieden Cognitie, Interactie en Zelfbeeld geleid. Vooral onze eigen evaluatieformulieren waren hier van belang omdat we daarmee elke activiteit onder de loep hebben genomen. Om uiteindelijk tot deze drie kerngebieden te komen hebben we regelmatig onderling, met Kathinka en/of met Estée gereflecteerd. Tijdens deze reflecties hebben we onze observaties en interpretaties met hun besproken. Estée heeft vaker video-opnames van activiteiten gezien zodat ze zich een beter beeld kon vormen van de situatie. Het was niet mogelijk om Kathinka deze video's te laten zien door gebrek aan internet. **Reflectie** was een belangrijk gegeven in het maken van keuzes die essentieel waren voor de ontwikkeling van het draaiboek. Volgens Migchelbrink (2007b) voldoet de onderzoeker aan 'reflectie' wanneer er sprake is van een interactieve en continue reflectie tijdens het veranderingsproces. Door onze wekelijkse afspraak met Estée en meerdere Skype gesprekken met Kathinka bleef de reflectie continue gedurende het hele proces.

Hier koppelen we ook het criterium **kritische en zorgvuldige omgang met aannames** aan. Dit betekent dat tegenstrijdige gezichtspunten en verschillende interpretaties gecheckt zijn en dat er op deze gereflecteerd is (Migchelbrink, 2007b). Hier was vooral onze onderlinge reflectie belangrijk. We hadden allebei onze eigen indrukken en interpretaties. Vaak maakten we gelijkwaardige aannames over het gedrag van de kinderen met betrekking tot de drie kerngebieden. Dit kwam mede doordat we telkens allebei vanuit dezelfde situatie de kinderen observeerden; zoals benoemd in paragraaf 2.3: Diagnostische fase, was het amper mogelijk om op een andere manier observatiemateriaal te verkrijgen. Tijdens deze observaties waren we zelf deel van de situatie. Door de integratie van onze eigen indrukken tijdens en na de activiteiten, en door de evaluaties van het videomateriaal konden we altijd onze interpretaties checken. Het naast elkaar leggen van deze interpretaties en er vervolgens met Kathinka en/of Estée kritisch naar kijken, zorgde ervoor dat we hier zorgvuldig mee zijn omgegaan.

Ook **verschillende kennisbronnen** hebben ons geholpen om deze aannames en interpretaties te checken. Volgens Migchelbrink (2007b) is er sprake van dit criterium wanneer de onderzoeker gebruik maakt van meerdere verschillende, elkaar aanvullende kennisbronnen zoals ervaringskennis, alledaagse kennis en systematisch onderzoek. Met betrekking tot dit laatste hebben we gebruik gemaakt van de al eerder genoemde evaluatieformulieren na elke activiteit. Door telkens na de activiteit te evalueren op het gebeurde aan de hand van vaste vragen (zie bijlage 2) hebben we keuzes gemaakt die ons tot de diagnose van de drie probleemgebieden hebben gebracht.

Door onze ontmoeting met Antoinette (paragraaf 2.2.1: Ons onderzoeksnetwerk) zijn we op het idee gekomen om het speelgedrag (voor en na de muzikale activiteiten) van de kinderen te filmen. We hebben met haar het gedrag van de kinderen besproken en ook videofragmenten van activiteiten laten zien. Antoinette zag een mogelijkheid voor het monitoren van gedrag. We zouden dan drie verschillende metingen doen, namelijk in het begin, midden en einde van ons onderzoek. Helaas waren we in de tijd dat we Antoinette ontmoetten al een paar weken bezig met activiteiten waardoor de eerste meting niet meer mogelijk was. De moeilijkheden die we ondervonden met het filmen tijdens het maken van de tweede en derde meting zijn beschreven in paragraaf 2.3: Diagnostische fase. De opnames waren hierdoor niet bruikbaar genoeg voor een systematisch onderzoek. Toch waren deze opnames nuttig voor ons om te bekijken en ervaringskennis op te doen over het speelgedrag van de groepen.

Stap 2: Ontwikkelen en selecteren van activiteiten voor het draaiboek

De tweede stap in ons handelen was het ontwikkelen van activiteiten voor het draaiboek. De evaluatieformulieren waren tijdens deze stap net zo belangrijk als tijdens het ontwikkelen van de drie kerngebieden. We hebben niet zomaar een paar activiteiten opgenomen in het draaiboek. Dit selecteren ging in goed overleg en wederom door middel van reflectie tussen ons onderling. De video-opnames waren hierin een ondersteuning om activiteiten te plannen, evalueren, toetsen en veranderen.

Het criterium **samenwerking** kwam in deze stap vooral naar voren. Migchelbrink (2007b) zegt dat samenwerking in actiegericht onderzoek goed uit de verf moet komen. We hebben met de leerkrachten van de drie crèches samengewerkt om het draaiboek op maat te maken. De keuze voor de uiteindelijke activiteiten werd wel eens beïnvloedt door feedback van de leerkrachten; na de activiteiten ontstonden spontane gesprekken met hun waarin we vaak positieve feedback kregen op ons werk op de crèches. Tijdens deze momenten stonden wij altijd open voor kritiek en hebben hier ook om gevraagd. Het was immers belangrijk voor ons dat de activiteiten met plezier werden uitgevoerd door de leerkrachten. In de gesprekken bleek dat de leerkrachten wat onzeker waren over het uitvoeren van de activiteiten, ze waren ook helemaal niet bekend met deze werkwijze. Daarom hebben we hun in de volgende stap meer en meer betrokken in de activiteiten. Dit werkte heel goed, vooral omdat we hun op een gelijk niveau benaderden: wij waren niet belangrijker dan zij en zo stelden wij ons ook op. We hebben echt als een team samengewerkt. Zonder deze samenwerking hadden we nooit de uitvoerbaarheid door de leerkrachten kunnen toetsen.

De samenwerking met Estée en de andere Pebbles medewerkers verliep altijd open. We konden op elkaar rekenen. Zij boden ons alle hulp aan om onze ideeën uit te voeren en motiveerden ons juist om zoveel mogelijk uit te proberen. Ze gaven ons dus alle ruimte om te experimenteren en wij hebben deze ruimte zoveel mogelijk benut.

Bij vragen over de reacties van de kinderen op de muziek hebben we Kathinka om hulp gevraagd. Dat bleek soms moeilijk omdat ze zelf niet in de situatie zat en door het probleem met internet wij geen videomateriaal naar haar toe konden sturen. Het enige wat we daarin konden doen was onze evaluaties met haar te bespreken en de situatie zo goed mogelijk proberen te schetsen. Echter, door haar professionele blik en ervaring waren deze evaluatiemomenten met haar waardevol voor ons omdat we feedback op ons handelen kregen van een derde persoon.

Ook hebben we meerdere educatieliedjes eerst aan Estée laten horen voordat we deze uitprobeerden op de crèches. We merkten door de verschillende evaluaties dat het spreken van de taal een belangrijk gegeven was om de leerervaring te vergroten. Daarom hebben we onze liedjes door Estée laten vertalen naar het Afrikaans. Dit komt tegemoet aan het criterium **bruikbaarheid**. Bruikbaarheid richt zich op de vraag of de verzamelde informatie bruikbaar is voor de dagelijkse handelingssituatie van de betrokkenen (Migchelbrink, 2007b). Door het vertalen van de liedjes zijn ze bruikbaar geworden voor de kinderen omdat ze de teksten zullen begrijpen in hun eigen taal.

Stap 3: Fase van overdragen

In dit procesonderdeel waren de al genoemde criteria **samenwerking, reflectie, kritische en zorgvuldige omgang met aannames** en het gebruik van **verschillende kennisbronnen** net zo van belang als in de eerste twee stappen van ons handelen. De wijzen waarop we aan deze criteria tegemoet zijn gekomen, komen overeen met de in vorige stappen beschreven wijze. Echter, wanneer we kijken naar de samenwerking hebben we in deze stap meer toegewerkt naar het overnemen van de leiding door de leerkracht. Wij hebben hun hierin gecoacht. Na het uitproberen van een activiteit door de desbetreffende leerkracht hebben we samen gekeken naar wat er goed ging en wat er moeilijk was, om vervolgens tips te geven over hoe ze het de volgende keer zouden kunnen aanpakken. Dit verliep goed bij drie van de vier leerkrachten. Met de leerkracht van crèche R. ging dit moeizaam. Het was lastig om met haar in contact te komen; zoals al eerder genoemd in paragraaf 2.3: Diagnostische fase, had ze een zeer gesloten houding. Het is ook verschillende keren gebeurd dat we op de crèche arriveerden en de leerkracht zelf niet aanwezig was maar haar moeder. We konden niet op deze leerkracht rekenen. Wanneer we haar uitnodigden om de leiding van ons over te nemen leek ze deze verantwoordelijkheid niet aan te kunnen. Om goed samen te kunnen werken zou haar houding moeten veranderen, wat niet zomaar ging. Op het laatst hebben we na overleg onderling en met Estée besloten om de activiteiten zelf te blijven uitvoeren. We hebben ons hier vaak vastgehouden aan wat Estée ons van tevoren op het hart had gedrukt: er voor de kinderen zijn en hun

iets van een programma aanbieden.

Gedurende deze stap hebben we meer samengewerkt met Marelle dan tijdens andere stappen. We hebben met haar de training gepland en doorgenomen hoe we het wilden uitvoeren. Hierin heeft ze ons belangrijke feedback gegeven over hoe wat het konden aanpakken. Verder heeft Marelle in deze fase het hele draaiboek vertaald van Engels naar Afrikaans, wat essentieel was in het overdragen naar de leerkrachten. Estée heeft de vragenlijsten voor de leerkrachten vertaald, die we aan het einde van de training hebben uitgedeeld. Tijdens deze stap is Estée ook een keer op bezoek gekomen bij crèche N. om een beeld te vormen over onze activiteiten. Ze had dit al eerder in videofragmenten gezien maar wilde het nu zelf ook een keer meemaken.

Zonder al deze samenwerking bestond er geen mogelijkheid om het draaiboek in het leerprogramma van Pebbles te implementeren. Door met Pebbles samen te werken hebben we ons draaiboek naar hun maatstaven en regels aan kunnen passen om de implementatie zo goed en effectief mogelijk te laten verlopen.

Evaluatie op ons gehele handelen door onderzoeksnetwerk

Gedurende het onderzoek hebben we in verschillende situaties feedback gekregen op ons handelen. Zoals te zien in Figuur 4 hebben we een presentatie gegeven aan Pebbles. Deze presentatie was op hun aanvraag om zicht te krijgen op ons onderzoek. Hier waren alle medewerkers bij aanwezig. Tijdens deze presentatie hebben we een korte uitleg gegeven over muziektherapie. Vervolgens hebben we het draaiboek uitgelegd en de ontwikkeling van de drie kerngebieden toegelicht middels onze observaties en videofragmenten.

Alle medewerkers waren onder de indruk van ons werk. Ze stonden versteld van het feit dat de kinderen zich zo lang konden concentreren en positief gedrag lieten zien. Met betrekking tot ons handelen kregen we de feedback dat we erg gefocust aan het werk waren. Ze zagen ons onderzoek als een waardevolle bijdrage aan de organisatie. Tevens waren ze blij met onze enthousiaste en energieke houding. De persoonlijke feedback van de directrice van Pebbles, Sophia Warner, is te vinden in bijlage 3. Deze bijlage en de mondelinge feedback van de andere medewerkers komt tegemoet aan het criterium **betrouwbaarheid**. Volgens Migchelbrink (2007b) komen meerdere beoordelaars hier tot dezelfde conclusie. Pebbles heeft onze conclusies met betrekking tot het draaiboek bevestigd.

Ook zijn we aan dit criterium tegemoet gekomen door constant gedrag van de kinderen tijdens ons handelen terug te koppelen naar Estée, Antoinette en Kathinka. Bovendien zijn wij onderling ook altijd tot dezelfde conclusies gekomen.

Aan het einde van de training hebben we een vragenlijst uitgedeeld aan alle aanwezigen. We willen hier de antwoorden van Jo en Marelle kort samenvatten omdat zij in hun uitgebreide antwoorden ook zijn ingegaan op ons handelen. Beiden zeggen dat we een talent hebben om de kinderen te blijven boeien tijdens de activiteiten. Ook benoemen ze nogmaals de meerwaarde van ons handelen voor Pebbles. Marelle heeft geschreven dat we het heel goed hebben gedaan; volgens haar hebben we het perfecte programma ontwikkeld dat veel voordelen zal hebben voor de kinderen. Ze denkt dat het draaiboek zo'n succes wordt door onze goede observaties en de passende conclusies die we hieruit hebben getrokken.

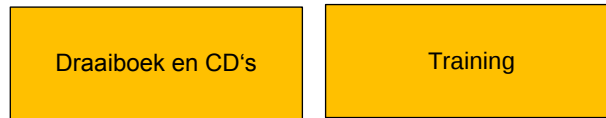
Ook hebben we onze laatste dagen op de crèches de leerkrachten geïnterviewd. Voor de vragen van deze interviews zie bijlage 4. De data hebben we gecodeerd. In de volgende tekst zullen we de antwoorden die betrekking hebben tot ons handelen beschrijven: Alle vier de leerkrachten waren tevreden over onze attitude. We hebben op het niveau van de kinderen en leerkrachten gewerkt, waren altijd 'vriendelijk, vrolijk en liefdevol'. De leerkrachten hebben zelf plezier met ons ervaren en vonden het waardevol dat we er waren. Ze zeggen allemaal dat ze veel van ons geleerd hebben. Ze ervaren bij de kinderen minder ruzie in de klas en dat er meer onderling samengespeeld wordt.

2.5.2 Productevaluatie

De productevaluatie is de uitkomst of het resultaat van de actie. Het wordt door Migchelbrink (2007b) omschreven als "het volgen, beschrijven en beoordelen van de uitkomst of de resultaten van de acties: wat het handelen heeft opgeleverd en of dit in overeenstemming is met de verwachtingen of gestelde doelen" (p.192).

Uit ons handelen zijn de volgende resultaten gekomen (zie Figuur 6):

Figuur 6. *Producten*

We hebben deze resultaten geëvalueerd aan de hand van pre- en post vragenlijsten (zie bijlage 5) voor de leerkrachten, vóór en ná implementatie van het draaiboek.

De pre- vragenlijsten behoren tot de training, de post vragenlijsten tot het draaiboek en de CD's. Deze laatste werden een maand na onze terugreis uitgedeeld aan de leerkrachten. De data (de antwoorden op de vragenlijsten) heeft Marelle ons vlak daarna toegestuurd. De data behorende tot de training konden we wel ter plekke verzamelen.

Training

Tijdens de training was er een groep van 22 personen aanwezig, bestaande uit leerkrachten van verschillende crèches en een paar medewerkers van Pebbles.

Om de training te evalueren hebben we een korte vragenlijst opgesteld. Met deze pre- vragenlijst wilden we het volgende te weten komen:

- Of de informatie die we hebben gegeven gedurende de training voldoende was
- Of de activiteiten vanuit de demonstratie op het eerste gezicht aantrekkelijk waren
- Of ze het draaiboek zouden willen gebruiken

De antwoorden van deze vragenlijsten hebben we gecodeerd en hebben we beschreven in het volgende hoofdstuk: Resultaten.

De training is van betekenis en bruikbaar voor de dagelijkse handelingssituatie voor de leerkrachten. Het criterium **bruikbaarheid** wilt zeggen dat de verzamelde informatie van betekenis en bruikbaar is voor de dagelijkse handelingssituatie van de betrokkenen (Migchelbrink, 2007b). Het was noodzakelijk om het draaiboek en de activiteiten te demonstreren aan alle leerkrachten van Pebbles omdat zij het daardoor zelf konden zien en ervaren. Door het geven van de training hebben we gewaarborgd dat ze weten hoe ze het draaiboek kunnen inzetten. Bovendien heeft Estée de hele training gefilmd. Hierbij heeft ze afwisselend de camera gericht op ons, de kinderen en 'het publiek'. Aan de hand van deze opname konden we het verloop en de bruikbaarheid van de training met elkaar evalueren.

Draaiboek en CD's

Om erachter te komen of deze resultaten in overeenstemming zijn met het doel om concrete handvatten achter te laten voor de leerkrachten, hebben we vragenlijsten opgesteld met verschillende vragen die betrekking hadden tot het gebruik van het draaiboek. We wilden o.a. te weten komen:

- Of en hoe ze het draaiboek gebruiken
- Wat ze denken van de activiteiten (wat gaat er goed, waar hebben ze ondersteuning bij nodig)
- Of ze hun eigen creativiteit erin kwijt kunnen
- Of zij en de kinderen er plezier aan beleven
- Of ze genoeg materiaal hebben
- Of ze gedurende de activiteiten positieve effecten zien bij de kinderen

Marelle heeft deze vragenlijsten een maand na ons vertrek uit Zuid Afrika, eind mei, uitgedeeld aan 18 leerkrachten. De anoniem ingevulde vragenlijsten heeft ze ons daarna via mail gestuurd. Net als bij de pre- vragenlijsten hebben we deze antwoorden ook gecodeerd. Ook door het draaiboek komen we tegemoet aan het criterium **bruikbaarheid**. Het is een verzameling van onze informatie omgezet in muzikale activiteiten. Dit maakt het bruikbaar voor het leerprogramma van Pebbles. Door deze vragenlijsten maken we door systematisch onderzoek wederom gebruik van **verschillende kennisbronnen**, namelijk de groep leerkrachten. Net als de pre vragenlijsten worden ook de antwoorden op deze vragenlijsten beschreven in hoofdstuk 3: Resultaten.

Aan het einde van deze hele evaluatiefase kunnen we concluderen dat ons onderzoek een ingewikkeld proces omvat. Door middel van het maken van de visuele tijdsbalk (Figuur 4) hebben we geprobeerd de verschillende stappen inzichtelijk te maken; hoe het hele proces is verlopen en hoe we tot de uiteindelijke resultaten zijn gekomen. Door de presentatie voor Pebbles werd voor iedereen inzichtelijk wat we aan het doen waren. Dit komt allemaal tegemoet aan het criterium **transparantie**. Het schrijven van deze scriptie maakt dat ons onderzoek transparant is voor anderen. Bovendien is alle informatie die niet in de scriptie is opgenomen ter inzage beschikbaar.

HOOFDSTUK 3: RESULTATEN

Onze onderzoeksvraag is gericht op de implementatie van muziektherapie. De training en het draaiboek zijn de resultaten hiervan. We zullen hier eerst de training beschrijven. De pre vragenlijsten behorende tot de training zijn in principe het begin van de implementatie. Vervolgens zullen we het draaiboek als resultaat beschrijven en dit linken aan de antwoorden van de post vragenlijsten. Vanuit de evaluatiefase komen we dus tot de volgende resultaten:

3.1 De training

De training was een praktisch voorbeeld van het draaiboek. Deze duurde 1,5 uur. Hier hebben we in samenwerking met 3 leerkrachten demonstraties van activiteiten gegeven met de kinderen van crèche D. en N.. Door het coderen van de pre- vragenlijsten kwamen we tot de volgende resultaten:

- Alle 22 aanwezigen vonden de informatie vanuit de training voldoende
- Iedereen vond de activiteiten aantrekkelijk en passend voor de kinderen
- 11 personen hebben geschreven dat ze konden zien hoe goed de kinderen zich hebben geconcentreerd en hier ook van genieten
- Iedereen zou het draaiboek willen gebruiken
- Op de vragenlijst hadden we nog ruimte overgelaten voor commentaar. 8 leerkrachten hebben hier extra bijgeschreven dat ze zelf ook van de training hadden genoten
- 16 personen hebben geschreven dat ze de training heel goed vonden

Jo en Marelle hebben nog geschreven dat ze de training heel duidelijk en laagdrempelig vonden. Ze vonden de activiteiten toepasbaar voor de leerkrachten, educatief en plezierig voor zowel leerkrachten als kinderen. Volgens hun was al tijdens de training te zien dat de muziek een positief effect had op de kinderen.

Door het terugkijken van de opnames hebben we de training onderling geëvalueerd. De resultaten die hieruit komen zijn:

- Leerkrachten luisteren aandachtig (veel oogcontact met ons, veel instemmend geknik)
- De kinderen gedroegen zich rustiger dan normaal (onbekende situatie voor hun, veel mensen die naar hun keken, voor veel kinderen de eerste keer op een andere crèche)
- Ondanks rustiger gedrag van de kinderen bood het tijdens de demonstraties toch een realistisch beeld voor de leerkrachten (vergeleken met eigen opnames van activiteiten)
- De 3 leerkrachten die de demonstraties met ons hebben gedaan kregen veel applaus van het publiek
- Leerkrachten waren betrokken bij de demonstraties (sommigen klappen en zongen mee)
- De groepsactiviteiten geleid door ons brachten we met veel plezier en enthousiasme, dit hebben we ook overgebracht op de aanwezigen (iedereen heeft enthousiast meegedaan, een leerkracht zit te dansen in haar stoel)

3.2 Draaiboek en CD's

Dit draaiboek is een verzameling van 20 verschillende muzikale activiteiten die wij hebben uitgevoerd bij de kinderen. We hebben ons in de muziek gericht op 3 gebieden: Cognitie, Interactie en Zelfbeeld. Het verbeteren van deze gebieden zijn de hoofddoelen met de volgende subdoelen:

Verbeteren van cognitie

- *Herinnering* trainen
- *Motoriek* verbeteren, beweging
- *Aandacht* hebben, vasthouden en vergroten

Verbeteren van interactie:

- *Groepsgevoel* verbeteren, positieve beleving in de groep elkaar bevestiging gegeven
- *Sociale vaardigheden* verbeteren, naar elkaar luisteren en aanpassen, elkaar respecteren

Verbeteren van het zelfbeeld:

- *Zelfwaardering*, leiding nemen, een rol krijgen
- *Zichzelf laten horen*, ruimte nemen, zichzelf ontdekken
- *Emoties* ontdekken en benoemen

In dit draaiboek hebben we rekening gehouden met een gestructureerde lay out, waarin de leerkracht aan een afbeelding meteen kan zien wat voor activiteit het is, hoeveel tijd en voorbereiding ervoor nodig is en welke hulpmiddelen ervoor nodig zijn. De activiteit is stap voor stap beschreven. Bij elke activiteit zijn tips en variaties vermeld.

Bovendien is er een handleiding toegevoegd waar men de instrumenten die nodig zijn voor de activiteiten kan maken.

CD's

- Een CD met 11 liedjes die wij hebben ingezongen behorende tot de activiteiten. Deze CD kan gebruikt worden ter voorbereiding van en/of ter uitvoering van de activiteiten.
- Een CD met Afrikaanse dansmuziek die tijdens de dans activiteiten gebruikt kan worden.

3.2.1 Wat vinden de leerkrachten van het draaiboek?

Door de data verzameling van de post vragenlijsten kunnen we het volgende benoemen:

- Het draaiboek is op dit moment een vast onderdeel in het programma van Pebbles, 1x per week
- Leerkrachten zijn vrij om het vaker tijdens het programma van Pebbles in te zetten
- Het draaiboek wordt door iedereen gebruikt die de vragenlijst heeft ingevuld (18 leerkrachten) tijdens de ochtendkring ofwel speeltijd ofwel als lesonderdeel
- 1 leerkracht zet het doelgericht in wanneer de kinderen beweging nodig hebben
- Iedereen voelt zich vrij om eigen creativiteit te gebruiken
- Iedereen zegt dat de kinderen genieten van de activiteiten en ze hebben het idee dat de muziek een positieve invloed heeft op de kinderen (er wordt geschreven dat de kinderen meer samen spelen (9), dat ze beter luisteren (3), rustiger en ontspannen zijn (2), woordenschat verbetert (3), er veel van leren (7))
- Iedereen vindt de activiteiten goed en beleeft er plezier aan
- 7 van de 18 leerkrachten schrijven dat ze veel van de activiteiten leren en het vaak willen doen
- 15 leerkrachten hebben geen moeite met de activiteiten
- 3 leerkrachten ervaren moeilijkheden bij zichzelf en de kinderen met 2 activiteiten
- Alle leerkrachten ervaren de CD's als een goed hulpmiddel. 2 leerkrachten vragen naar nieuwe liedjes van ons
- 9 leerkrachten bedanken ons voor ons werk
- Niemand heeft verdere ondersteuning nodig

3.2.2 Uiteindelijke product

Hier voegen we de originele Afrikaanse versie van het draaiboek in, zoals we die aan de leerkrachten hebben uitgedeeld. De tekengrootte is verkleind in verband met het maximum aantal pagina's voor deze scriptie. Daarom hebben we het complete draaiboek als tabel ingevoegd en wordt zo dus ook betiteld (zie Tabel 6).

Iedereen die de Nederlandse taal goed beheerst zou de Afrikaanse tekst moeten kunnen begrijpen. Mocht dit toch niet het geval zijn, dan kan er op navraag de Engelse versie worden ingezien. De bijbehorende CD's zijn toegevoegd als bijlage, zie bijlage 6.

Tabel 6. *Het Draaiboek*

ONS GAAN MUSIEK MAAK

Geskryf en ontwikkel deur Carolene & Desirée

Vir die Pebbles Project

April/2013

Liewe juffrouens,

Ons is Carolene and Desirée. Ons het in die laaste paar weke musiek aktiwiteite gedoen by 3 verskillende sentrums. Ons weet dat elkeen van julle musiek binne in hulself het en dat kinders soveel pret het wanneer hulle musiek speel. Dit is hoekom jy musiek as opvoedkundige gereedskap kan gebruik gedurende jou lesse.

Hoe gebruik ek die boek?

Daar is 'n boek vol musiek aktiwiteite voor jou. Jy kan dit in die program gebruik. Sommige van die aktiwiteite kan jy gebruik wanneer jy sien die kinders konsentreer nie, het te veel energie of moet net bietjie beweeg. Hierdie aktiwiteite is kort. Ander aktiwiteite kan gebruik word vir 'n langer les.

Elke aktiwiteit in hierdie boek het 'n spesifieke doel wat dit bereik wanneer jy dit met die kinders doen. Moet hierdie nie as werk sien nie, maar eerder 'n uitdrukking van jou kreatiwiteit!

Die belangrikste aspek is dat die kinders dit geniet wanneer hulle die aktiwiteite doen. Voel vry om dinge te verander soos dit vir jou as persoon gaan werk.

Let wel daarop dat wanneer jy aktiwiteite herhaaldelik doen, daar verandering sal kom in die kinders. Observeer hoe die kinders se gedrag verander. Moet nie bang wees om aktiwiteite te herhaal nie, want kinders geniet dit om goed te doen wat hulle reeds bemeester het.

Geniet dit!!!!

N.B Ons het 2 CDs ingesluit. Die een het dansmusiek op en die ander is voorbeelde van liedjies. (Ons Duitse en Nederlandse agtergrond help nie veel met die uitspraak nie, maar dit sal julle help met die melodie ☺)

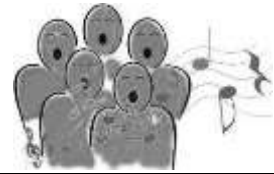
Kognitief

Motoriese vaardighede en 'vraag en antwoord' speletjies met djembé's

Tipe aktiwiteit	Verbetering van motoriese vaardighede, konsentrasie
Hulpmiddels	Djembé's
Tyd benodig	+/- 15min.
Voorbereiding nodig	- Gebruik 'n djembé en speel 'n eenvoudige ritme met een hand, probeer dan bietjie moeiliker ritmes; - Gebruik jou linker asook regter hand; - Slaan een keer op die djembé en dan twee keer met elke hand; - Verander die ritme dat jy vinniger en stadiger speel (gebruik ook jou lyftaal); - Speel sagte en harde musiek; - Speel met jou hele hand en dan met jou vingerpunte; - Speel met 1 vinger, dan 2, 3 ens.
Struktuur	- Laat die kinders in 'n sirkel sit. Deel die djembé's uit. - Staan waar al die kinders jou kan sien. - Verduidelik vir die kinders dat hulle dieselfde as jy moet doen. Wanneer jy jou linkerhand gebruik, moet hulle ook (onthou om dit in speelbeeld te doen). Oefen die beweging wat jy voorberei het.
Variasies en wenke	- Die doel van die aktiwiteit is om aan die motoriese vaardighede te werk. Jy sal sien dat hulle na 'n paar keer begin om die bewegings re te kry. - Maak seker dat jy genoeg tyd gee vir die kinders om gewoon te raak aan die bewegings. Moenie vinnig aangaan na die volgende aktiwiteit nie.

Dae van die week

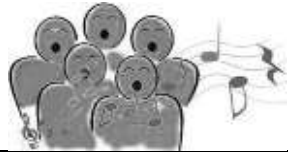

Tipe aktiwiteit	Geheue, konsentrasie, samehorigheid
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 1
Tyd benodig	+15 min.
Vorbereiding nodig	1. Luister na die liedjie op die CD 2. Sing saam met die cd totdat jy die liedjie se woorde en melodie uit jou kop ken. Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag Vrydag, Saterdag, en dan kom Sondag Sondag sit ek in die son, en die week is om Dum di dum di dum di dum di dum Dum di dum di dum di dum di dum
Struktuur	- Lees die woorde van die liedjie vir die kinders in die melodie van die liedjie - Laat die kinders die liedjie herhaal agter jou aan - Sit die CD aan en laat die kinders sing. Sing saam met hulle (Hulle hoef nie die woorde perfek te ken nie. Hulle sal leer soos dit herhaal word). - Herhaal die liedjie totdat jy kan sien dit kinders raak verveeld of jy moet aanbeweeg.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker dat jou stem duidelik is sodat die kinders jou kan volg. - Wanneer jy saam me die kinders sing, probeer om van die woorde uit te los sodat hulle dit kan invul bv.: Juffrou- "...Saterdag" en dan kinderskom : - "...Sondag!". - Verander jou stemtoon. Begin bv. baie sag - Make a change in tempo. F.e.: start very slowly and build en dan al hoe harder of begin baie hard en dan al hoe sager. - Moedig die kinders aan om te klap terwyl hulle sing. Jy kan ook vir hulle die drommetjies/'shakers' gee om mee te speel - Die CD dien net as ondersteuning. As jy dit nie nodig het nie, hoef jy dit nie te gebruik nie.

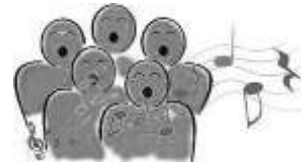
Motoriese vaardighede en 'vraag en antwoord' met 'shakers'

Tipe aktiwiteit	Verbetering van motoriese vaardighede en konsentrasie
Hulpmiddels	'Shakers'
Tyd benodig	+ 15 min.
Vorbereiding nodig	Probeer verskillende maniere en ritmes wat jy kan 'shake'. Dink aan: - Hou dit bo jou kop; - Hou dit voor jou ; - Kap dit op die vloer; - Kap die 'shaker' met jou los hand; - Gaan vinniger en stadiger (probeer om jou lyftaal te gebruik); - Speel saggies en harder
Struktuur	- Laat die kinders in 'n sirkel sit. Deel die 'shakers' uit; - Staar waar al die kinders jou kan sien; - Verduidelik vir hulle dat hulle jou moet volg met die bewegings. Wanneer jy dit bo jou kop skud, moet hulle ook ens. Oefen die bewegings wat jy voorberei het.
Variasies en wenke	- Die doel van die aktiwiteit is om aan die motoriese vaardighede te werk. Jy sal sien dat hulle na 'n paar keer begin om die bewegings re te kry. - Maak seker dat jy genoeg tyd gee vir die kinders om gewoon te raak aan die bewegings. Moenie vinnig aangaan na die volgende aktiwiteit nie.

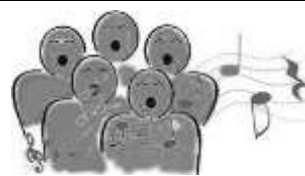
Die Jaarhorlosie 	
Tipe aktiwiteit	Geheue, konsentrasie, samehorigheid
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 2
Tyd benodig	+15min.
Vorbereiding nodig	1. Luister na die liedjie op die CD 2. Sing saam met die cd totdat jy die liedjie se woorde en melodie uit jou kop ken. Januarie, Februarie, Maart, April Die jaarhorlosie staan nooit stil 2x Mei, Junie, Julie, Augustus Roep in ons almal die lewenslus 2x September, Oktober, November, Desember En dan En dan Begin alles weer van voor
Struktuur	- Lees die woorde van die liedjie vir die kinders in die melodie van die liedjie - Laat die kinders die liedjie herhaal agter jou aan - Sit die CD aan en laat die kinders sing. Sing saam met hulle (Hulle hoef nie die woorde perfek te ken nie. Hulle sal leer soos dit herhaal word). - Herhaal die liedjie totdat jy kan sien dit kinders raak verveeld of jy moet aanbeweeg.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker dat jou stem duidelik is sodat die kinders jou kan volg. - Wanneer jy saam me die kinders sing, probeer om van die woorde uit te los sodat hulle dit kan invul bv.: Juffrou- "...Januarie" en dan kinderskom: - "...Februarie!" - Verander jou stemtoon. Begin bv. baie sag - Make a change in tempo. F.e.: start very slowly and build en dan al hoe harder of begin baie hard en dan al hoe sagter. - Moedig die kinders aan om te klap terwyl hulle sing. Jy kan ook vir hulle die drommetjies/'shakers' gee om mee te speel - Die CD dien net as ondersteuning. As jy dit nie nodig het nie, hoef jy dit nie te gebruik nie.
Maklik en vinnige oefeninge om konsentrasie te verbeter	
Tipe aktiwiteit	Ontwikkeling, verbetering van konsentrasie, motoriese vaardighede
Hulpmiddels	/
Tyd benodig	+/- 5 min.
Vorbereiding nodig	Probeer op die ritme klap, saam met jou vingers 'click'
Struktuur	- Hierdie aktiwiteit het nie regtig 'n struktuur nie. Dit is kort oefeninge wat jy enige tyd kan doen. - Klap op 'n ritme - Kombineer die ritme met die 'click' van jou vingers. Bv. Tel tot by 4 in hierdie orde: Klap / klap / click / wag / klap / klap / click / wag ens. - Probeer om die tempo te verander ens.
Variasies en wenke	- Gebruik die aktiwiteit gedurende die dag wanneer jy agterkom die kinders verloor konsentrasie. Jy kan die volgende doen: 1. 'click' jou vingers; 2. Slaan met jou hande teen jou bene; 3. Klap met jou hande teen die vloer; 4. Klap met jou hande teen jou bors; 5. Kombineer die boonste aksies

10 Klein Vingertjies

Tipe aktiwiteit	Geheue, konsentrasie, samehorigheid
Hulpmiddels	CD player, TRACK 3
Tyd benodig	+/- 15 min.
Vorbereiding nodig	1. Luister na die liedjie op die CD 2. Sing saam met die cd totdat jy die liedjie se woorde en melodie uit jou kop ken Ons gaan nou tel, almal saam Om te kan leer, begin ons heel voor 10 klein vingertjies, 5 aan elk hand Ons begin nou met 1, wys wat julle kan doen! 1 1! (almal saam) na 1 kom 2..... 2! (almal saam) na 2 kom 3..... 3! (almal saam) na 3 kom 4..... 4! (almal saam) 4 klein vingertjies in die lug Swaai hulle nou heen en weer 4 klein vingertjies reguit Ons sing nou verder, op julle hardste! na 4 kom 55! (almal saam) na 5 kom 66! (almal saam) na 6 kom 77! (almal saam) na 7 kom 88! (almal saam) 8 klein vingertjies in die lug Swaai hulle nou heen en weer 8 klein vingertjies reguit Ons sing nou verder, op julle hardste! na 8 kom 99! (almal saam) na 9 kom 10.....10! (almal saam) Ons kan nou tel van 1 tot 10! 1 ,2 ,3 ,4 ,5 ,6 ,7 ,8 ,9 , 10 <i>(van saggies na hard skreeu)</i> 10 klein vingertjies in die lug swaai hulle nou heen en weer 10 klein vingertjies reguit Ons kan nou tel, baie mooi gemaak! 2x
Struktuur	- Tel saam me die kinders van 1 tot 10. Gebruik jou vingers om te tel. - Lees die woorde van die liedjie vir die kinders in die melodie en ritme van die liedjie - Laat die kinders die liedjie herhaal agter jou aan - Sing stadig saam met hulle terwyl jy dit bewegings doen soos bo beskryf ("Vingertjies in die lug, swaai hulle heen en weer, vingertjies reguit...") - Sit die CD aan en sing saam - Die kinders hoef nie die liedjie perfek te ken nie, hulle sal leer terwyl hulle die liedjie herhaal.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	Maak seker dat jou stem duidelik is sodat die kinders jou kan volg. - Wanneer jy saam me die kinders sing, probeer om van die woorde uit te los sodat hulle dit kan invul - Verander jou stemtoon. Begin bv. baie sag - Make a change in tempo. F.e.: start very slowly and build en dan al hoe harder of begin baie hard en dan al hoe sagter. - Moedig die kinders aan om te klap terwyl hulle sing. Jy kan ook vir hulle die drommetjies/'shakers' gee om mee te speel - Die CD dien net as ondersteuning. As jy dit nie nodig het nie, hoef jy dit nie te gebruik nie.

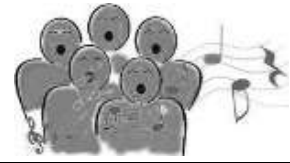
The Lion Sleeps Tonight

Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, sosiale vaardighede
Hulpmiddels	CD player, TRACK 5
Tyd benodig	+/- 15 minutes
Voorbereiding nodig	- Luister na die liedjie. - Lees deur die woorde van die liedjie terwyl jy dit sing. Probeer om saam te sing: In the jungle, the mighty jungle The lion sleeps tonight In the jungle, the mighty jungle The lion sleeps tonight Awieeeeeee amambuwee Awieeeeeee amambuwee Awumbuwee awumbuwee awumbuwee awumbuwee Awumbuwee awumbuwee awumbuwee awumbuwee Awumbuwee awumbuwee awumbuwee awumbuwee Awumbuwee awumbuwee awumbuwee awumbuwee Bewegings: <i>In the jungle the mighty jungle the lion sleeps tonight:</i> Sit jou hande teen mekaar by jou gesig asof jy gaan slaap <i>Awieeeee awumbuwee:</i> Maak 'n bakkie met jou hand en beweeg dit op en af. <i>Awumbuwee awumbuwee:</i> Maak twee vuiste
Struktuur	- Maak 'n groot sirkel met al die kinders - Moedig hulle aan om hande vas te hou - Sing die liedjie vir hulle, terwyl jy die bewegings hier bo volg. - Sit die CD aan en sing saam Die kinders hoef nie die woorde perfek te ken nie, hulle sal leer terwyl hulle die liedjie herhaal. - Oefen dit totdat die kinders dit ken
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker jy praat normaal en dat die kinders jou duidelik kan hoor en volg. - Die bewegings is net 'n riglyn. Maak jou eie bewegings op as jy wil. - Sing harder en sagter. Begin bv sag en praat dan al hoe harder en weer sagter. - Verander die tempo. Begin bv stadig, dan weer vinniger en weer stadiger. - Moedig die kinders aan om saam te klap. Gee vir hulle instrumente as julle wil.

My Lyfie 	
Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, sosiale vaardighede
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 6
Tyd benodig	+/- 15 minute
Voorbereiding nodig	- Luister na die liedjie - Lees deur die woorde terwyl jy na die liedjie luister en probeer om saam te sing; Dit is my koppie Dit is my lyfie Dit is my bene Ales van die Here Doen dit my lyfie doen dit, Doen dit my lyfie doen dit Bewegings: <i>Dit is my koppie:</i> Bring you hande na jou kop toe <i>Dit is my lyfie:</i> Sit jou hande op jou heupe <i>Dit is my bene:</i> Sit jou hande op jou bene <i>Doen dit my lyfie doen dit:</i> Sit jou hande op jou heupe
Struktuur	- Maak 'n groot sirkel met al die kinders. Hulle moet staan. - Sing stadig saam met hulle terwyl jy dit bewegings doen soos bo beskryf. - Sit die CD aan en sing saam (Die kinders hoef nie die bewegings perfek te ken nie, hulle sal dit leer soos julle dit herhaal) - Oefen dit 'n paar keer tot die kinders dit ken.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker jy praat normaal en dat die kinders jou duidelik kan hoor en volg. - Die CD is net ondersteuning. As dit nie nodig is nie, hoef jy dit nie aan te sit nie.
Dans saam 	
Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, sosiale vaardighede, positiewe ervaring in die groep.
Hulpmiddels	CD speler, die dans Cd / jou eie keuse van musiek
Tyd benodig	+/- 15 min.
Voorbereiding nodig	Kies musiek vir die aktiwiteit
Struktuur	1. Verduidelik vir die kinders dat julle saam gaan dans. 2. Gee vir hulle die volgende instruksie: "Wanneer die musiek stop gaan julle...": 1. So gou as wat julle kan op die vloer sit 2. So gou as wat julle kan op die vloer le 3. Vries 4. Snaakse gesigte trek 3. Begin die musiek, vra die kinders om saam te dans en sit dit dan af. Hulle moet doen wat jy gevra het. 4. Gee verskillende instruksies, maar moet nie bang wees om die instruksie te herhaal nie
Variasies en wenke	- Herhaal dieselfde instruksie 'n paar keer sodat die kinders gewoond raak daaraan. - Dink aan ander insruksies Hou dit opwindend. Sit die musiek aan en af wanneer die kinders dit nie verwag nie

Jan Pierewiet

Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, sosiale vaardighede
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 7
Tyd benodig	+/- 15 minute
Vorbereiding nodig	- Luister na die liedjie Lees deur die woorde terwyl jy na die liedjie luister en probeer om saam te sing; Jan Pierewiet, Jan Pierewiet, Jan Pierewiet staan stil Jan Pierewiet, Jan Pierewiet Jan Pierewiet staan stil Goeie môre my vrou Hier's 'n soentjie vir jou Goeie môre my man, Daar is koffie in die kan Jy kan hoog skop Jy kan laag skop Maar vir my skop jy nie, Jy kan hoog skop Jy kan laag skop Maar vir my skop jy nie As die windjie so waai En die rokkie so swaai Dan gaan ons nou weg Na die punt van Blou berg Bewegings: Jan Pierewiet, Jan Pierewiet, Jan Pierewiet staan stil: Neem groot tree na die kante, links en dan regs. Wanneer jy sing 'staan stil', staan almal stil. Goeie môre my vrou: Maak 'n 'welkom' beweging met jou hand Hier's 'n soentjie vir jou: Maak 'n soen geluid met jou mond na die sin Goeie môre my man: Maak 'n 'welkom' beweging met jou hand Daar is koffie in die kan: Hou jou arm asof jy 'n koffiekannet vashou Jy kan hoog skop: Skop met een been hoog Jy kan laag skop: Skop met dieselfde been laag Maar vir my skop jy nie: Wys met jou vinger heen en weer As die windjie so waai: Wieg heen en weer terwyl jy kant toe stap. En die rokkie so swaai: Draai in die rondte Dan gaan ons nou weg: Loop weg
Struktuur	- Maak 'n groot sirkel met al die kinders. Hulle moet staan. - Sing stadig saam met hulle terwyl jy dit bewegings doen soos bo beskryf. - Sit die CD aan en sing saam (Die kinders hoef nie die bewegings perfek te ken nie, hulle sal dit leer soos julle dit herhaal) - Oefen dit 'n paar keer tot die kinders dit ken.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker jy praat normaal en dat die kinders jou duidelik kan hoor en volg. - Die CD is net ondersteuning. As dit nie nodig is nie, hoef jy dit nie aan te sit nie.

Slakkie se Storie

Tipe aktiwiteit	Geheue, verbeter sosiale vaardighede deur aan mekaar te raak
Hulpmiddels	Storie
Tyd benodig	+/- 30 min.
Vorbereiding nodig	Lees deur die storie sodat jy weet wat om te verwag.
Struktuur	- Laat die kinders in 'n ry sit sodat daar iemand agter elkeen van hulle sit. - Verduidelik vir die kinders dat hulle mooi moet luister en dat hulle jou gaan help om die storie op hulle maatjie se rug te teken. Hulle teken die 'bold' woorde op die maatjie voor hulle se rug. - Lees die storie vir hulle. Beklemtoon die 'bold' woorde sodat hulle weet hulle moet daardie woord teken.
Variasies en wenke	- Lees die storie in 'n kalm maar opwindende manier sodat hulle luister. - Kyk of die kinders sukkel om die prentjies te teken. Help hulle deur dit in die lus te teken vir hulle of deur die kind se hand te neem en daarmee te teken. Wees rustig en neem soveel tyd as nodig. - Wanneer die storie klaar is, vra hulle vrae soos "wat was in slakkie se sak?" ens. - Laat hulle weer die items teken. - Jy kan dit ook met 'n ander boek doen. Kies items wat hulle moet teken.

Die storie: **Slakkie se Storie**

Eendag, lank lank gelede was daar n klein **slakkie** met die naam Thomas. Hierdie slakkie wou die wereld gaan verken! So Thomas moes sy rugsak pak. En wat het hy saamgeneem? '**n Groot appel... 'n piesang... 'n bottle water... 'n tandeborsel... 'n baadjie..en 'n kitaar....**

Thomas het langs n baie **groot berg** gebly "die Simonsberg" en hy wou graag bo-op hierdie **berg** klim, want al sy maatjies bly bo-op die berg. Thomas wou vir hulle gaan kuier het.

So sy groot verkenningsreis het begin... Thomas het eers deur die woud geloop waar hy **baie groot bome** gesien het....in die bome was **baie voels**.

Toe hy verder loop het hy op n **rivier** afgekom waar hy **visse** gesien swem het. Eweskielik het **een van die visse** uit die water uitgespring....uuiiiuuiii spat! En toe se die vis vir Thomas HALLO! Thomas het regtig sy uitstappie geniet. Thomas het n bietjie koud gekry en hy trek toe sy **baadjie** aan. Gelukkig net betyds, want dit het net daarna begin **reen**...Eers net n **paar druppels**..en toe begin dit **meer en meer reen**...

Maar Thomas moes aangaan so hy het aanhou stap. Hy hardloop toe in die **groot lang rooi wurm** vas. Die wurm was baie gaaf en bied toe vir Thomas sy **sambreel** aan. Thomas het dankie gese deur vir die wurm sy **piesang** te gee.

Thomas was nou net mooi **halfpad** met sy uitstappie na die kruin van die **groot berg** toe die reen omtrent ophou. Daar was net n **paar druppels** wat nog op sy **sambreel** geval het. Die **wind** het eweskielik opgekom en Thomas moes inderhaas sy **sambreel wegpak** voordat dit weggewaai word deur die **wind**!

Die wind het so **hard gewaai** dat Thomas amper weggewaai het. Hy moes vasklou aan iets. Die vriendelike slang het aangebied om hom te help. Die slang het aan die boom **vasgebyt** en Thomas het aan die slang se stert vasgehou.

Gelukkig het die **wind gaan le** en Thomas kon toe die slang se stert los. Hy het die slangbedank en vir hom sy **groot appel** gegee. Hy het weer aangegaan met uitstappie. Hy was amper daar! Die wind het al die **wolke weggewaai** en die **son** het uitgekome.

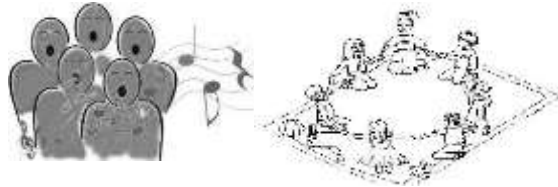
Thomas het warm gekry en sy **baadjie uitgetrek** wat toe bo-op n **mier** beland het. Die mier het geskree: Eina! Kan jy nie sien ek sit hier nie?!!! Thomas was baie jammer en het toe vir die mier gevra of hy nie saam met hom wil sokker speel nie. En so het hulle met die **bal** gespeel wat Thomas in sy sak gehad het.

Thomas het toe die mier bedank en sy **bottel met water** met die mier gedeel. Hulle was baie dors na die sokker. Thomas het toe weer begin aanstap. Hy was baie naby aan sy vriende se **huis**. Hy kon al klaar die reuk van braaivleis ruik.

Sy vriende was baie opgewonde op hom te sien en het vir hom n **groot drukkies** gegee. Na die braai het Thomas sy **kitaar** uitgehaal en hulle het almal saam liedjies gesing terwyl hulle om die vuur gesit het. Thomas het baie gelukkig gevoel en nada thy sy tande geborsel het, het hy onder die **sterre** aan die slap geraak. Fluit fluit, die storie is uit!

Selfbeeld

Ons Gaan Musiek Maak

Tipe aktiwiteit	Neem 'n rol in 'n groep, maak jouself hoorbaar, samehorigheid
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 8 Djembé's en 'shakers'
Tyd benodig	+/- 20 minute
Vorbereiding nodig	- Luister na die liedjie. - Lees deur die woorde van die liedjie teryl jy daarn aluister. Probeer saam sing: Ons gaan musiek maak, almal saam Ons gaan musiek maak, almal saam Ons gaan musiek maak, almal saam Ons gaan musiek maak, almal saam (herhaal hierdie 'n paar keer soos jy gemaklik voel) <i>Wanneer jy met die solo deel werk, verander die laaste sin na:</i> <i>"En nou is dit(naam van kind) se beurt"</i> <i>(sien verduideliking aan die onderkant)</i>
Struktuur	- Deel die instrumente uit. Gee vir elke kind 'n 'shaker' of djembé. - Vertel vir die kinders dat hulle 'n nuwe liedjie gaan leer en dat hulle mooi moet luister. As hulle onmiddelik wil speel mag hulle. - Sit die CD aan en sing saam (Hulle hoef dit nie perfek te ken nie) - Moedig hulle aan om saam te sing. Oefen dit 'n paar keer tot hulle dit ken. - Begin met die solo deel. 1. Sit 'n groot djembé of ander instrument voor 2. Verduidelik dat wanneer hulle naam geroep word, hulle mag opkom en op die instrument speel. 3. Verduidelik vir hulle dat wanneer 'n maatjie voor speel, hulle sagter moet speel en sing sodat hulle die maatjie voor kan hoor. 4. Sing die liedjie weer en met die laaste sin roep jy 'n ander kind. Herhaal totdat elke kind 'n beurt gekry het. Moenie vergeet dat jy ook moet speel nie!! ☺ - Eindig deur almal saam te sing.
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Laat een van die kinders jou rol inneem. - Moedig die kinders aan om positief en entoesiasies te wees. - Wissel tussen vinnig en stadig; hard en sag. - As die kinders te verveeld raak, moenie vir al die kinders 'n beurt gee nie. Wissel so veel as moontlik. Gee volgende keer vir die ander 'n kans.

Emosie liedjie 	
Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, leer ken die emosies
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 9
Tyd benodig	+/- 20min.
Vorbereiding nodig	- Dink oor hoe jy die verskillende emosies kan verduidelik. Bv. "Wanneer jy val en seerkry, kry jy seer en hui. Jy voel nie gelukkig nie" - "Wanneer jy met jou maatjies speel, is jy gelukkig. Ons lag..." - Luister na die CD - Sing saam met die liedjie totdat die kinders dit ken. Woorde: Hierdie liedjie se hoe ek voel Dit sal vir jou wys wat ek nodig het en wat nie! Wanneer ek hartseer is, het ek 'n knop in my keel. Wanneer ek hartseer is, wil ek op jou skoot sit. Wanneer ek hartseer is, gee my n drukkie, Sodat ek weet jy is daar! Wanneer ek kwaad is, wil ek ontplof, en my voete op die vloer stamp! Want dit voel goed, stamp op die vloer, stamp op die vloer! wanneer ek kwaad is, Laat gaan ek van ALLES, En vertel vir jou: verdra ons altwee Wanneer ek gelukkig is, is ek lief vir die dag! Ek kan sien, voel en ruik wat ek wil. Wanneer ek gelukkig is, glimlag ek baie maklik vir jou, Glimlag ek baie maklik vir jou!
Struktuur	- Voor jy met die liedjie , laat die kinders in 'n kring sit. Gesels met hulle oor emosies, veral die in die liedjie. Kyk of hulle daarvan herken. you - Lees die woorde vir hulle op die ritme van die musiek - Probeer om met elke emosie jou stemtoon te verander (saggies as dit hartseer is, hard as kwaad ens). Moedig hulle aan om jou te kopieer. Sit die CD aan en sing saam (hulle hoef dit nie perfek te ken nie. Hulle sal leer deur dit te herhaal) Herhaal tot die kinders verveeld raak of jy moet aangaan
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Terwyl julle gesels oor emosies, laat die kinders voorbeelde gee van wanneer hulle hartseer/gelukkig is.
Kort Naam Spelletjie 	
Tipe aktiwiteit	Verbeter die kinders se persepsie van hulself en hulle waarde.
Hulpmiddels	/
Tyd benodig	+/- 5min.
Vorbereiding nodig	/
Struktuur	- Sit in 'n sirkel saam met die kinders - Deur hande te klap, djembe te speel of shakers te gebruik. Begin 'n stadige ritme te hou. 1/2/3/4 - Roep die kinders se name een vir een uit op die ritme wat jy hou. Byvoorbeeld: Die kind se naam is Glen, dan breek jy die naam op in letter grepe op die ritme Glen/ny/-/- Alicia: A/li/cia/- Die ritme hou aan. Herhaal elke kind se naam 4 keer voor jy aanbeweeg na die volgende kind. Hou aan tot jy deur al die kinders se name gewerk het.
Variasies en wenke	-Herhaal die aktiwiteit en moedig die kinders aan om die name saam met jou te roep. -In plaas daarvan om elke naam 4 keer te roep, roep elke naam slegs een keer.

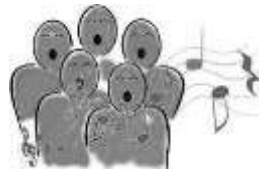
Volg die leier

Djembe & Shakers

Tipe aktiwiteit	Die aktiwiteit verbeter sosiale vaardighede deur luistervaardighede, konsentrasie en aanpasbaarheid te verbeter.
Hulpmiddels	Djembé's of shakers
Tyd benodig	+/- 15min.
Vorbereiding nodig	Berei voor soos uiteengesit in die aktiwiteit "motoriese funksies met die Djembe"
Struktuur	- Sit voor in die klas en laat die kinders na jou kyk - Gee vir elke kind 'n djembe of shaker - Verduidelik vir die kinders dat jy iets gaan speel en dan moet hulle jou na-aap. - As jy 'n paar voorbeelde gegee het, gee 'n kind die geleentheid om voor te kom staan en die groep te lei. - Gee vir elke kind die geleentheid om voor te staan en die groep te lei.
Variasies en wenke	- Herhaal die bogenoemde aktiwiteit sodat die kinders gemaklik kan raak met die idee om voor te staan en die groep te lei. - As die groep sukkel om die leiers te volg omdat hy/sy byvoorbeeld te sag speel, verduidelik vir die groep dat hulle ook moet sagter speel om te kan hoor wat die leier speel. Dis belangrik dat die groep aanpas by die leier. - Motiveer en prys die kind wat voor staan en die groep lei. Hy/sy sal dan meer vrymoedigheid en selfvertroue hê om die groep te lei.

Jy is goed!

Tipe aktiwiteit	Samehorigheid, gevoel van self waarde																												
Hulpmiddels	CD speler, TRACK 10																												
Tyd benodig	+/- 15 min.																												
Vorbereiding nodig	- Luister na die liedjie op die CD - Sing saam tot julle die liedjie ken Woorde: <table border="0"> <tr> <td>Of jy nou groot is</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou klein is</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou vet is</td><td>Soos jy is, is jy pragtig</td></tr> <tr> <td>Of jy nou maer is</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou lang hare het,</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou kort hare het,</td><td>Soos jy is, is jy perfek</td></tr> <tr> <td>Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x</td><td></td></tr> <tr> <td> Of jy nou slim is</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou goed kan dans</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou hoog kan spring</td><td>Soos jy is, is jy pragtig</td></tr> <tr> <td>Of jy nou vinnig kan hardloop</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou mooi kan teken</td><td>Soos jy is</td></tr> <tr> <td>Of jy nou goed kan tel</td><td>Soos jy is, is jy perfek</td></tr> <tr> <td>Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x</td><td>2x</td></tr> </table>	Of jy nou groot is	Soos jy is	Of jy nou klein is	Soos jy is	Of jy nou vet is	Soos jy is, is jy pragtig	Of jy nou maer is	Soos jy is	Of jy nou lang hare het,	Soos jy is	Of jy nou kort hare het,	Soos jy is, is jy perfek	Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x		 Of jy nou slim is	Soos jy is	Of jy nou goed kan dans	Soos jy is	Of jy nou hoog kan spring	Soos jy is, is jy pragtig	Of jy nou vinnig kan hardloop	Soos jy is	Of jy nou mooi kan teken	Soos jy is	Of jy nou goed kan tel	Soos jy is, is jy perfek	Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x	2x
Of jy nou groot is	Soos jy is																												
Of jy nou klein is	Soos jy is																												
Of jy nou vet is	Soos jy is, is jy pragtig																												
Of jy nou maer is	Soos jy is																												
Of jy nou lang hare het,	Soos jy is																												
Of jy nou kort hare het,	Soos jy is, is jy perfek																												
Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x																													
 Of jy nou slim is	Soos jy is																												
Of jy nou goed kan dans	Soos jy is																												
Of jy nou hoog kan spring	Soos jy is, is jy pragtig																												
Of jy nou vinnig kan hardloop	Soos jy is																												
Of jy nou mooi kan teken	Soos jy is																												
Of jy nou goed kan tel	Soos jy is, is jy perfek																												
Maak nie saak hoe jy lyk nie, jy is goed 2x	2x																												
Struktuur	- Sit die CD aan en sing saam. (Hulle hoef nie die woorde perfek te ken nie) - Herhaal tot die kinders verveeld raak.																												
Variasies en wenke (Wanneer jy sonder die CD sing)	- Maak seker jou stemtoon is so dat die kinders jou maklik kan volg. - Wissel jou stemtoon bv. begin sag en dan harder ens. - Verander die tempo. Bv. begin baie stadig en gaan dan vinniger en weer stadiger. - Moedig die kinders aan om te klap wanneer hulle sing. Jy kan ook vir hulle die 'shakers' of djembé's gee om saam te sing. - Wanneer jy by 'Soos jy is' kom, kan jy die 'jy' verander na een van die kinders se name - Probeer om bewegings op te maak. - Maak oogkontak met die kinders																												

HOOFDSTUK 4: DISCUSSIE

4.1 Discussie Desirée

4.1.1 Sterkte – zwakte analyse

In de volgende tekst zal ik zowel de sterktes als de zwaktes van ons onderzoek vanuit mijn visie schematisch weergeven.

Sterktes

- Gedurende het onderzoek is er een brede betrokkenheid van het onderzoeksnetwerk geweest bij:
 - o Het verzamelen van data
 - o Het interpreteren van en reflecteren op de verkregen data → grote betrouwbaarheid
- De analyse van de resultaten gebeurde op basis van verkregen data:
 - o Gestructureerde data: Pre- en post vragenlijsten voor de leerkrachten
 - o Video-opnames van zowel activiteiten als training
 - o Gezamenlijke reflectie.
- Onze open houding zorgde voor een goed contact met o.a. het onderzoeksnetwerk
 - o Openheid vanuit Pebbles – zij wisten wat ze aan ons hadden en andersom → vertrouwen
 - o Mensen buiten ons onderzoeksnetwerk kennis laten maken met ons onderzoek heeft ervoor gezorgd dat we de CD behorende tot het draaiboek konden opnemen in een muziekstudio
- Flexibiliteit van de organisatie
 - o We mochten gebruik maken van opnames tijdens de activiteiten
 - o Onze activiteiten mochten plaatsvinden tijdens het programma van de kinderen
 - o Ze hebben ons helemaal vrijgelaten in het ontwikkelen van het draaiboek waardoor we veel konden experimenteren en uitproberen
- De vraagstelling is niet te afgebakend
 - o Hoewel de vraag gericht is op de implementatie van muziektherapie laten de term 'implementatie' en 'de manier waarop' veel vrijheid voor verschillende benaderingen en invalshoeken
- Ervaringsgerichte manier van werken met de leerkrachten door:
 - o De leerkrachten betrokken te hebben bij de training
 - o De leerkrachten betrokken te hebben bij de activiteiten op de crèches
 - o Veel tijd doorgebracht te hebben met leerkrachten en kinderen op de crèches naast de activiteiten
- Samenwerking tussen de onderzoekers
 - o Elkaars impulsen tijdens activiteiten opgepakt en gestimuleerd
 - o Constante afstemming op elkaar
 - o Kritisch naar elkaars interpretaties gekeken, constante reflectie
 - o Speelse houding, positieve invloed op de kinderen en op elkaars creativiteit

Zwaktes

- Slechts een beperkte tijd om resultaten te behalen
 - o We hadden in totaal maar 10 weken om daadwerkelijk alles uit te proberen en meteen te verwerken in een draaiboek. Alhoewel we dit zo transparant mogelijk hebben gemaakt, lijkt me de tijd toch te kort om de implementatie echt door te voeren gezien de uitvoering van de leerkrachten; zij hadden meer coaching nodig gehad.

Echter, dit zwaktepunt kan ik relativeren doordat we vanuit school ook niet meer tijd hadden. We moesten ons aan bepaalde deadlines houden waardoor we niet langer dan 3 maanden in Zuid Afrika konden blijven. In deze 3 maanden hebben we alles gedaan wat we in die korte tijd mogelijk was.

- Post vragenlijsten te gecompliceerd
 - o Uit de antwoorden op de vragenlijsten die we toegestuurd kregen werd duidelijk dat de leerkrachten de vragen niet helemaal begrepen. Dit hadden we kunnen voorzien door nog meer rekening te houden met hun lage educatieniveau.
- Een beperkte ervaring als onderzoekers in het zien en uitvoeren van mogelijkheden tot betrouwbare dataverzameling, waardoor we mogelijke belangrijke informatie niet hebben kunnen gebruiken voor dit onderzoek. We hadden bijvoorbeeld de opnames van het speelgedrag van de kinderen eerder kunnen starten waardoor we een betrouwbaar beeld zouden hebben van het gedrag vóór en na de muzikale activiteiten.

Het niet spreken van de Afrikaanse taal was zowel een sterkte als een zwakte. De zwakte was dat er vaker onduidelijkheid ontstond met sommige leerkrachten omdat de meesten maar gebrekkig Engels praatten. Ook konden we de kinderen tijdens de activiteiten verbaal niet veel duidelijk maken omdat zij ons niet begrepen. Wanneer de kinderen met ons kwamen vertellen of tijdens de activiteit iets zeiden konden we het vaak niet verstaan. Een voordeel hieraan was dat de leerkracht telkens bij de activiteit aanwezig moest zijn om enigszins te vertalen wat wij bedoelden. Dat maakte dat de leerkrachten waar we mee hebben samengewerkt ook bijna elke activiteit hebben gezien en daarmee de meeste activiteiten van het draaiboek niet onbekend voor hun zijn.

De sterkte van het niet spreken van de taal was dat we echt aangewezen waren op ons medium, de muziek. Wilden we iets duidelijk maken, dan moest dat door de muziek gebeuren. We hebben dus veel duidelijk gemaakt door non-verbale communicatie met de muziek als hulpmiddel. Dit heeft ons creatief laten omgaan met het taalprobleem en heeft ons ook op ideeën van dialogospelen voor het draaiboek gebracht, zoals bijvoorbeeld de leider – volger activiteiten.

Wanneer ik terugkijk naar onze doelstelling voor dit onderzoek denk ik dat we hier behoorlijk aan tegemoet zijn gekomen. Het onderzoek en alles eromheen heeft ons zoveel verschillende informatie opgebracht door de vele verschillende manieren van dataverzameling. Onze houding en onderlinge samenwerking hebben hier als sterkte aan bijgedragen. Dit draagt allemaal bij aan het creëren van een overzicht waarin doelstellingen van, voorwaarden tot, en mogelijkheden van muziektherapie binnen Pebbles Project in kaart worden gebracht. Het in kaart brengen van dit overzicht wordt gedaan in paragraaf 4.1.5: Beantwoording van de vraagstelling. Ook het achterlaten van concrete handvatten (instructies, spelvormen, beschreven aanpak) waarmee de laaggeschoolde leerkrachten muziekactiviteiten kunnen ondernemen heeft vorm gekregen door middel van de training en het draaiboek.

4.1.2 Verklaring en interpretatie van de resultaten

Ik zal in dit deel de verkregen resultaten (het draaiboek en de training) verklaren en interpreteren.

Het draaiboek is tot stand gekomen doordat Pebbles ons vanaf het begin had gevraagd om iets achter te laten, iets concreets wat hun handvatten zou bieden om muziek in hun leerprogramma te verwerken. Door veel te experimenteren met activiteiten en daarin selecties te maken zijn we uitgekomen bij de drie kerngebieden Cognitie, Interactie en Zelfbeeld (zie 2.4: Diagnostische Fase). Tijdens de ontwikkeling van deze gebieden zijn we niet bewust met literatuur omgegaan. Er was geen literatuur beschikbaar over de doelgroep en muziek (zie 1.4: Rol van het medium) waar we ons van tevoren in konden verdiepen. Daarom hebben we vanuit onze intuïtie gehandeld en daarop vertrouwd. Later in ons onderzoek konden we vanuit alle dataverzameling concluderen dat we de activiteiten in de kerngebieden konden onderverdelen (zie diagnostische fase).

Van tevoren wisten we niet wat we konden verwachten in Zuid Afrika. We wisten niet precies wat de organisatie verwachtte, met welke kinderen we precies zouden werken, welke mogelijkheden we hadden in het werken met de kinderen, etc: er waren veel onzekerheden (zoals in paragraaf 2.2.2: Voor- en oriëntatiefase beschreven). Dus in plaats van door de literatuur aansluiting te hebben gevonden in de praktijk, ga ik nu de behaalde resultaten vanuit de praktijk koppelen aan gevonden literatuur. Mijn interpretaties hiervan worden in het verloop van de volgende tekst verwerkt en zijn een combinatie tussen de gevonden literatuur en mijn eigen ervaring in het werken met de kinderen.

De drie kerngebieden

Om te beginnen is er al een overeenkomst in twee van de drie kerngebieden te herkennen in de kenmerken voor de doelgroep FAS. In 'Living With Fetal Alcohol Syndrome' (Laurens, 2012) wordt benadrukt hoe belangrijk het is dat kinderen met dit syndroom geholpen worden in *cognitie*, gedrag en sociale situaties/ *interactie*. Problemen met cognitie, met name problemen met herinnering, is een kenmerk van FAS. Een manier om hier met muziek verbetering aan te brengen is onder andere educatieliedjes. Het doel van deze liedjes is om op een educatieve wijze te leren, bijvoorbeeld door een lied te zingen over de verschillende dagen van de week (zie paragraaf 2.4). Door het leren van het liedje worden tegelijkertijd de namen van de dagen onthouden. De nadruk wordt door Laurens (2012) ook gelegd op hoe belangrijk het is dat de kinderen positief bekrachtigd worden en mede daardoor aan hun *zelfbeeld*, de laatste van de drie gebieden, kunnen werken. In ons draaiboek hebben we bij verschillende activiteiten benadrukt dat het belangrijk is dat de kinderen positief bekrachtigd worden en bevestigd worden in wat ze doen. Als activiteit voor het draaiboek heeft dit betrekking tot het verbeteren van het zelfbeeld, zie ter voorbeeld het lied 'Jy is goed' (zie p. 48). Dit lied hebben we met de kinderen samen gezongen en gaat over het feit dat iedereen goed is zoals hij/zij is. Een variatie op dit lied was het verwerken van de namen van de kinderen in de tekst, zodat we het telkens naar een kind toezongen. We zagen dat de kinderen hier niet goed wisten wat ze met de situatie aanmoesten. De kinderen werden verlegen en waren verrast bij het horen van hun naam, maar genoten er ook van dat hun dit werd toegezongen door de hele groep. Dat was voor ons een duidelijk effect van het lied op de kinderen, waardoor we dit ook hebben opgenomen in het draaiboek.

Henk Smeijsters schrijft in het Handboek Creatieve Therapie (2008) dat muziek een cognitieve functie heeft doordat zij het tijdsbesef en het structureren stimuleert. Omdat muziek voortschrijdt in de tijd doet zij een beroep op het verbinden van verleden, heden en toekomst. Muziek stimuleert het opslaan van informatie in het geheugen, het vooruitlopen op toekomstige informatie en het vergelijken van verleden, heden en toekomst. Ook is muziek, doordat zij de tijd ordent, in staat de timing van motorische processen te verbeteren. Zij stelt de persoon in staat in gedachten vooruit te lopen op het moment waarop een bepaald onderdeel van de motorische handeling moet plaatsvinden. Zo ordent het geordende cognitieve proces het motorische proces. De korte motorische oefeningen met djembé's en shakers uit het draaiboek komen voort uit een ritmische activiteit. Tijdens deze activiteit met djembé speelden we een doorgaand ritme met de rechterhand. Na 4 slagen maakten we een langzame wissel in de beweging van de rechterhand naar de linkerhand. Dit herhaalden we, wat de timing van de motorische processen verbeterde omdat de kinderen wisten wanneer de volgende motorische handeling plaats zou vinden: na 4 slagen. Dat was voor ons het bewijs dat de muziek voor de voorspelbaarheid zorgde, en daarmee een positieve invloed kon hebben op de motoriek.

Verder schrijft Bastian (2003), dat het muziek maken in een groep en muzikale vorming een positief effect heeft op de cognitieve (intellectuele), creatieve, esthetische, muzikale, sociale en psychomotorische functies. Vooral de sociale functies stonden tijdens ons onderzoek op de voorgrond. Het doen van iets gezamenlijks, in een groep zijn, samen iets beleven, het sociale contact onderling... dit was allemaal nieuw voor de kinderen. Muziek maken was ook nieuw voor de kinderen. Dit maakte onze activiteiten meteen interessant. Door het gezamenlijk muziek maken ontstond er in eerste instantie op sociaal vlak meer interactie met elkaar. De kinderen merkten elkaar (en zichzelf!) op wanneer we bijvoorbeeld in een ritme alle namen een voor een zeiden en daarbij klaptten. Door het inzetten van deze activiteit werkten we duidelijk aan de sociale functie.

Smeijsters (2008) benoemt de specifieke eigenschappen van het medium muziek: de overeenkomst tussen muzikaal gedrag en probleemgedrag, muziek en *emotie*, muziek en *communicatie*, muziek en *structuur*, muziek en *motoriek* en muziek en *lichaam*. In mijn zoektocht naar literatuur ben ik vaak de termen structuur, cognitie, emotie en interactie tegengekomen. Dit sluit naadloos aan op de ontwikkelde kerngebieden en de bijbehorende doelen. Voor een duidelijk overzicht van alle doelen verwijst ik hier naar hoofdstuk 3: Resultaten.

Muziek en beweging

Tijdens de experimenteerfase op de crèches hebben we een activiteit uitgeprobeerd met de kinderen waarin we ritmische live muziek speelden om vervolgens de kinderen hier spontaan op te laten reageren. De reacties waren enorm enthousiast, de kinderen begonnen te lachen en spontaan te dansen. Een andere keer hadden we een CD opgezet, wederom met ritmische Afrikaanse muziek en de reacties waren ook hier hetzelfde. Daardoor heb ik me afgevraagd wat het precies is in de muziek,

dat aanzet tot beweging. Ik ben uitgekomen bij een neurologische verklaring die ik hier zeer globaal zal uitleggen, om een korte indruk te geven van wat muziek teweegbrengt in de hersenen.

Muziek wordt door de hersenen op verschillende manieren verwerkt. Ten eerste wordt er door de hersenen een onderscheid gemaakt tussen ritme, melodie en toonhoogte. De rechter hersenhelft betreft gevoel en emotie. Hier worden de melodie en toonhoogte opgenomen en zorgt voor het gevoel dat je krijgt bij een bepaald muziekstuk. De linker hersenhelft verwerkt het ritme en de tekst van de muziek. De verwerking van ritme in de linker hersenhelft zorgt voor activering van bepaalde hersendelen, wat de motoriek beïnvloedt en beweging teweegbrengt (Zwiers, 2013). Dit kan een verklaring zijn voor de reactie van de kinderen bij het horen van de ritmische muziek.

Smeijsters (2008) schrijft dat muziek in staat is gevoelens op te roepen door middel van activering van het lichaam. Muziek zet aan tot lichamelijk bewegen, daardoor maakt zij het ook mogelijk gevoelens via lichamelijke expressie opnieuw te laten beleven. Hier heeft muziektherapie een nauwe verbinding met dans- en bewegingstherapie. Ik zal een stukje theorie over dans- en beweging uiteenzetten wat enigszins verklaart waarom de dansactiviteiten zo aansloten bij de kinderen.

Een therapeutische techniek van dans- en bewegingstherapie is 'synchroniserende groepstechnieken'. Hier wordt de cliënt met behoud van zijn individualiteit opgenomen in een groepsgebeuren. De activiteiten waar we met de kinderen in een groep samen hebben gedanst tonen raakvlakken met deze informatie. De kinderen waren niet gewend om met iedereen samen in een groep te staan. We merkten wel dat ze allemaal, dans in zich hadden; zonder schaamte begonnen ze te bewegen. Op elke crèche werkte dit zo. Dans is een belangrijk aspect in de Afrikaanse cultuur, het is een onderdeel van de opvoeding.

Ieder kind had zijn eigen individualiteit en bewoog op een ander manier, en toch dansten ze samen. Het zorgde voor onderling contact en interactie (zoals oogcontact, handjes werden vastgehouden, er werd gelachen). We hebben verschillende variaties van activiteiten ontwikkeld waarin de kinderen onder andere 'vrij' kunnen dansen in de groep of telkens iemand nadoen in zijn beweging. Nog een activiteit met dans was de stoelendans. Dit was een laagdrempelige en zeer speelse manier om met de groep te werken aan interactie. Wanneer de muziek speelde dansten we samen rond de stoelen. Telkens als er een stoel werd weggepakt en de muziek uitging, moest er iemand bij iemand anders op schoot omdat niemand de grond mocht raken met zijn voetjes. Op het einde moesten ze dus proberen om met ca. 8 kinderen op een stoeltje te zitten. Dit zorgde natuurlijk voor veel gelach en goede observaties in hoe ze elkaar wel of niet wilden helpen. Om elkaar te helpen moesten ze weer in de interactie met elkaar, wat een van de doelen van de activiteit was.

In het Handboek Creatieve Therapie (2008) staat geschreven dat het beroepsprofiel van de creatief therapeut Dans, naast de ervaring van jezelf als compleet persoon, het volgende kenmerkend noemt voor dans: de lijfelijkheid, vitaliteit en communicatie met jezelf en de omgeving. Dansen was voor ons ook een van de manieren om te communiceren met de kinderen, al was het op heel basaal niveau zoals bijvoorbeeld naar elkaar lachen. We hebben met deze activiteiten vooral ingespeeld op de plezierbeleving van de kinderen. Dit door onder andere gekke bekken te trekken wanneer de muziek stopte en deze vasthielden totdat de muziek weer werd gestart, of gekke bewegingen te maken zoals het rondkruipen als een leeuw en hier de kinderen in mee te nemen. Zo kropen we tijdens een activiteit allemaal als dieren over de grond. We merkten hier dat we op deze manier de fantasie van de kinderen echt konden prikkelen. We kropen naar de kinderen toe en zochten hierdoor in onze rol als 'dieren' ook contact.

Wil er echt sprake zijn van dans- en bewegingstherapie, dan is het van belang om uit te zoeken op welke wijze de bewegingen corresponderen met de psychische beleving van de persoon die ze maakt (Smeijsters, 2008). Dat lag echter niet binnen onze mogelijkheden en vakgebied, maar de plezierbeleving van de kinderen in het dansen en de mogelijkheden tot interactie en expressie hebben wel een mogelijk raakvlak laten zien met deze doelgroep.

Orthopedagogische Muziek Beoefening vs. muziektherapie

In paragraaf 1.4 wordt beschreven hoe Sylvia Roozen muziek inzet bij project ADEMT. Orthopedagogische Muziek Beoefening (OMB) is daar, naast muziektherapie, een manier van. Binnen OMB ligt de focus op sensomotoriek, cognitie (een terugkomend raakvlak met een van de kerngebieden), affectie en conatie (het ontwikkelen van een eigen identiteit) (Roozen, n.d.). OMB en muziektherapie hebben meerdere overeenkomsten. Een daarvan is dat de OMB-er eveneens multidisciplinair gestelde doelen in groepen verwezenlijkt. Zowel OMB als muziektherapie zetten muziek in als middel. Een groot verschil is echter dat muziektherapie als enige ingezet kan worden als

behandelvorm. Binnen de muziektherapie is muziek altijd een middel om een verandering, ontwikkeling, stabilisatie of acceptatie op emotioneel, gedragsmatig, cognitief, sociaal of lichamelijk gebied te bewerkstelligen. Binnen OMB is het contact echter primair gericht op het muzikale gedeelte. Binnen de OMB is muziek, buiten dat het een middel is, ook vaak een doel in de vorm van een muzikaal eindproduct (Dullens, 2007).

Door de raakvlakken met OMB ben ik nieuwsgierig geworden naar de orthopedagogische kant in de muziektherapie. Wanneer ik kijk naar de orthopedagogische werkwijze die ingezet kan worden door creatief therapeuten zijn er overeenkomsten met de wijze waarop wij in ons onderzoek gehandeld hebben: de mediumactiviteiten zijn gericht op de ontwikkeling van o.a. de ontwikkeling van psychomotorische, sensorimotorische vaardigheden en perceptuele, cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden. De creatief therapeut kiest bij deze werkwijze doelstellingen als verbetering van fijne en grove motoriek, verbeteren van oog-handcoördinatie, verbeteren van waarneming, vasthouden van de aandacht, vergroten van de concentratieboog, opheffen van passiviteit, vergroten van de gerichtheid op de ander, verbeteren van de sociale vaardigheden, leren samenwerken en leren omgaan met emotionaliteit (Smeijsters, 2008).

Ervaringsgerichte training

De training was ook een resultaat uit ons onderzoek. De reden dat we deze training ervaringsgericht hebben aangeboden was dat we de leerkrachten echt wilden betrekken en niet alleen maar informatie wilden geven. We wilden ze zelf laten ervaren wat de muziek kon doen in een groep door middel van drie groepsactiviteiten, beschreven in paragraaf 2.4.3. Dit heeft bij hun aangesloten, zoals te lezen in Hoofdstuk 3: Resultaten bij de antwoorden van de pre- vragenlijsten. Er waren meerdere reacties die zeiden: "Het was baie lekker (het was heel fijn om te doen)".

Ervaringsleren is het proces van het maken van betekenis uit directe ervaring, dat wil zeggen, "leren van ervaringen". Het eigen handelen en de eigen overtuigingen zijn het vertrekpunt voor groei en ontwikkeling. Door om te gaan met concrete situaties en hierop te reageren, wordt het geheel van een persoon aangesproken. Daarbij wordt een beroep gedaan op o.a. vaardigheden en het omgaan met emoties ("Ervaringsgericht leren", n.d.). Tijdens onze training hebben we veel lachende gezichten gezien, de leerkrachten hadden plezier aan de activiteiten die we met hun hebben gedaan als ook de activiteiten die we lieten zien met de kinderen. De beleving en de ervaring van de personen staat bij ervaringsleren centraal ("Ervaringsleren," 2013).

Besluit

Na het beschrijven van bovenstaande theorieën kan ik concluderen dat we, zonder het te weten, hebben gewerkt volgens een orthopedagogische werkwijze en de kracht en eigenschappen van ons medium naar voren hebben laten komen in de specifieke kerngebieden voor het draaiboek, de een meer dan de ander.

Doordat er vele overeenkomsten zijn tussen OMB en muziektherapie, in zowel de doelstellingen als werkwijze, heb ik me vaker afgevraagd of we wel daadwerkelijk muziektherapie aan het uitvoeren waren. Hier wil ik nu graag een antwoord op geven.

Ik denk dat het onbewust inzetten van de orthopedagogische werkwijze met bijbehorende doelen te maken heeft met onze muziektherapeutische achtergrond. Zonder onze muziektherapeutische interpretaties, muzikale interventies tijdens activiteiten met de kinderen, ons observerend vermogen en de daaruit volgende (muzikale) conclusies waren we niet tot de drie kerngebieden gekomen. Daarom ben ik ervan overtuigd dat we wel daadwerkelijk van muziektherapie kunnen spreken.

Met betrekking tot de training denk ik dat we de aandacht van de leerkrachten hebben kunnen vasthouden doordat we iets nieuws aanboden op een ervaringsgerichte manier. Dit maakte het interessant voor de leerkrachten omdat ze deze manier niet kenden. In de woorden van Aristoteles: "Voor de dingen die we moeten leren voordat we ze kunnen doen, leren we door ze te doen".

4.1.3 Aanbevelingen voor de praktijk, beroepsontwikkeling en vervolgonderzoek

Wat betreft aanbevelingen voor de praktijk focus ik me eerst op de huidige situatie van Pebbles.

- Dit is de eerste keer dat er iets van muziek in het leerprogramma is verwerkt en dus de eerste keer dat de leerkrachten hiermee in contact komen. De leerkrachten zullen meer ondersteund moeten worden in het uitvoeren van het draaiboek. Het geven van de ene training aan alle leerkrachten zal niet voldoende zijn geweest om iedereen voor te bereiden op de activiteiten. Een aanbeveling van mij voor de praktijk zou dan ook zijn om iemand in te zetten om de leerkrachten te coachen in het gebruik en inzetten van de muzikale activiteiten.
- Er zijn te weinig instrumenten. Op dit moment hebben de leerkrachten een handleiding voor het maken van djembé's en shakers. Pebbles verzorgt het benodigde materiaal. Echter, deze zelfgemaakte instrumenten zijn kwetsbaar, we hebben zelf ervaren dat ze redelijk snel stuk kunnen gaan. Er zijn dus meerdere instrumenten nodig die langer mee gaan en daarbij ook echt goed te gebruiken zijn tijdens de activiteiten. Een echte djembé klinkt altijd beter dan eentje die gemaakt is van papier en een plastic bloempot. Maar, instrumenten zijn ook duur. Daarom zou het voor de huidige situatie voldoende zijn als elke leerkracht een djembé zou krijgen. Zij hebben telkens de leiding in de activiteiten en met een groter instrument zou dit nog meer duidelijkheid geven aan de kinderen.

Voor de beroepsontwikkeling is het belangrijk dat er meer opmerkzaamheid komt voor de doelgroep. We hebben door middel van ons onderzoek duidelijk aansluiting gevonden bij de kinderen. De situatie van de kinderen op de wijnboerderijen in Zuid Afrika is natuurlijk anders dan elders in de wereld maar de problematiek heerst in elk land. In Nederland bijvoorbeeld is er een FAS- stichting, maar ook hier wordt muziektherapie niet ingezet doordat het onbekend is: naast dit onderzoek is er helemaal niets bekend over de werking van muziek op deze problematiek. Dit is belangrijk voor de beroepsontwikkeling; muziektherapie zal zich door vervolgonderzoek kunnen profileren voor deze doelgroep.

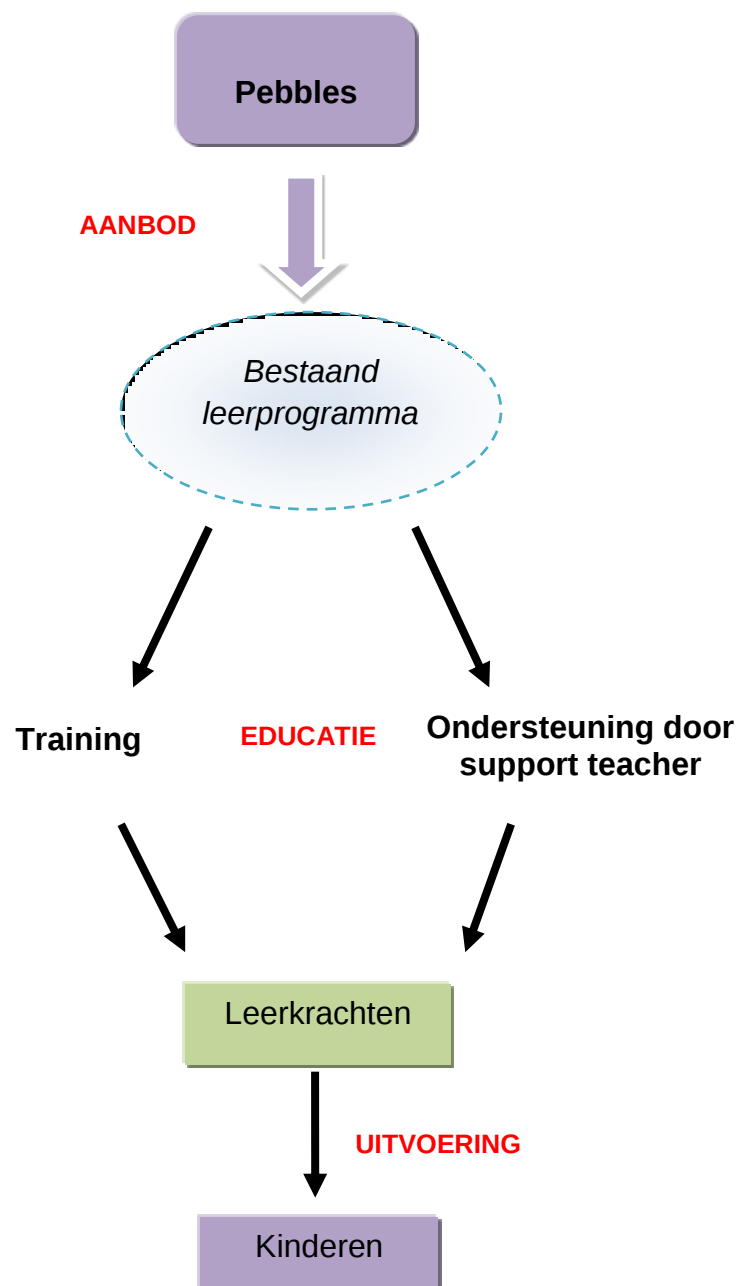
In de volgende opsomming benoem ik meerdere opties voor vervolgonderzoek.

- Onderzoek naar specifiek gerichte muziektherapeutische doelstellingen met deze kinderen, in een groep of individueel.
- Het effect onderzoeken van het 'samen muziek maken' met deze kinderen en hun ouders in Zuid Afrika. Hier komt dan ook een stuk problematiek bij gezien de verslaving waar de ouders vaak mee leven, maar kan vooral in deze setting inzicht geven in de thuissituatie, daar waar de ontwikkeling van de kinderen het minst gestimuleerd wordt.
- Onderzoek naar in hoe verre de andere media van creatieve therapie aansluiting kunnen vinden bij deze kinderen, in het bijzonder dans- en bewegingstherapie. Vanuit dit onderzoek hebben gemerkt dat activiteiten met dans direct een positieve invloed had op de kinderen.
- Voor Pebbles zou een waardevol vervolgonderzoek zich kunnen richten over een langere periode met meerdere leerkrachten, het geven van meerdere trainingen en een intensievere begeleiding in het uitvoeren van de activiteiten.
- Met betrekking tot het draaiboek zal deze na verloop van tijd vernieuwd moeten worden om het materiaal aantrekkelijk te houden voor zowel leerkrachten als kinderen, en om te kijken wat er verbeterd kan worden. Vervolgonderzoek zou zich dus kunnen richten op vernieuwing en verbetering van het draaiboek.
- Voor project ADEMT biedt al het bovenstaande een startpunt voor vervolgonderzoek. Het is echt mogelijk meer literatuur verkrijgen over de verschillende vormen van muziek met FAS en het effect hiervan. Het zou onder andere nuttig zijn om onderzoek te doen naar het effect van de muziek op het sociale gedrag van de kinderen, zowel individueel als in een groep.

4.1.4 Integratie van de resultaten in een nieuw werkmodel

Vaak wordt er gesproken van iets 'nieuw' wanneer er iets 'oud' vervangen wordt. Het vergelijken van het oude met het nieuwe maakt daardoor duidelijk wat er veranderd in de nieuwe situatie. Onze vraag is gericht op het implementeren, het introduceren van muziektherapie, wat al duidelijk maakt dat dit er voorheen niet was. Pebbles kwam daarom naar ons met de vraag om concrete handvatten achter te laten. Het was al vrij snel duidelijk dat de muziektherapie een plek moest krijgen in het bestaande leerprogramma. Om een oud werkmodel op te stellen heb ik gekeken naar hoe het leerprogramma van Pebbles de leerkrachten bereikt, om vervolgens de plek van muziek daarin duidelijk te maken. Dit heb ik schematisch weergegeven in het volgende figuur.

Figuur 7. *Oud werkmodel*

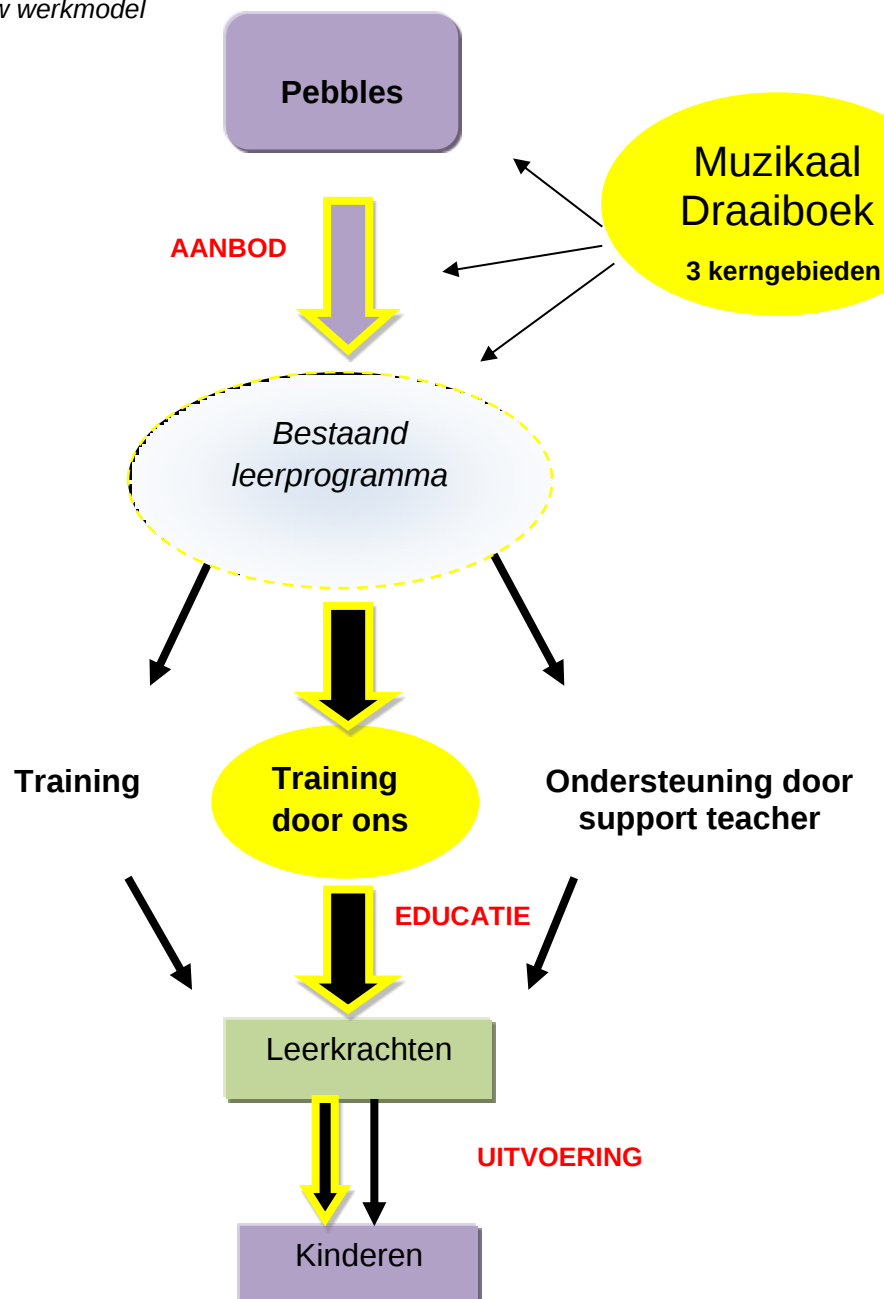

Toelichting op het oude werkmodel:

Elke actie gebeurt vanuit Pebbles. De actie heb ik onderverdeeld in 3 hoofdgebieden: aanbod, educatie en uitvoering. Pebbles ontwikkelt een aanbod in de vorm van een educatief leerprogramma. Dit leerprogramma verandert elke maand en 'staat open' voor veranderingen. Het aanbod wordt overgebracht op de laaggeschoolde leerkrachten in de vorm van een tweewekelijkse training en regelmatige ondersteuning door een support teacher op de crèche. Hierdoor ontvangen de leerkrachten educatie en worden ze opgeleid om uiteindelijk in de laatste stap, de uitvoering, de kennis over te dragen aan de kinderen.

De meerwaarde van dit nieuwe werkmodel is dat het laat zien welke plek het draaiboek en de training hebben gekregen in de bestaande structuur. In het volgende schema wordt het nieuwe werkmodel gepresenteerd.

Figuur 8. Nieuw werkmodel

Toelichting op het nieuwe werkmodel:

Het nieuwe werkmodel visualiseert de implementatie en toevoeging van de muziektherapie binnen de structuur van de bestaande werkwijze binnen de organisatie. De verandering start al bij het aanbod. Door de vraag van Pebbles om iets concreets achter te laten, heeft dit in de vorm van het draaiboek een directe invloed op het bestaande leerprogramma gekregen. De manier waarop dit aan de leerkrachten is overgedragen is door middel van een door ons gegeven training. De bestaande structuur (training van het leerprogramma en ondersteuning door support teacher) blijft daarnaast bestaan. Door de training geven wij de leerkrachten een stuk educatie mee in het uitvoeren van de muzikale activiteiten, waarna deze via de leerkrachten weer worden uitgevoerd met de kinderen. Door het schetsen van dit nieuwe werkmodel wordt helder gemaakt op welke manier muziektherapie een plek kan krijgen in een bestaand leerprogramma.

4.1.5 Beantwoording van de vraagstelling

Om de vraagstelling te beantwoorden zal ik eerst voor de duidelijkheid de vraagstelling en de deelvragen herhalen.

De hoofdvraag luidde als volgt:

“Hoe kan muziektherapie geïmplementeerd worden in het leerprogramma van The Pebbles Project in de Stellenbosch Winelands, Zuid Afrika, welke gericht is op kinderen waarvan de ontwikkeling wordt bedreigd door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik?”

Met de volgende subvragen:

“Aan welke voorwaarden moet er worden voldaan om muziektherapie te introduceren?”

“Hoe zijn de kinderen te motiveren tot actieve deelname aan de muzikale activiteiten?”

“Aan welke doelstellingen kan er worden gewerkt binnen de muziektherapie?”

“Welke plek krijgt de muziektherapie binnen The Pebbles Project in combinatie met de andere activiteiten?”

Ik zal de hoofdvraag beantwoorden aan de hand van de subvragen.

- **Aan welke voorwaarden moet er worden voldaan om muziektherapie te introduceren?**

De voorwaarden aan welke er moeten worden voldaan zijn ten eerste het rekening houden met het feit dat het overgedragen moet worden aan de leerkrachten, zodat de activiteiten ook zonder onze aanwezigheid gedaan kunnen worden. Daarvoor moeten de activiteiten laagdrempelig zijn en aangepast op het niveau van de leerkrachten en kinderen.

Het is hierbij belangrijk dat de leerkrachten betrokken worden bij het proces van het ontwikkelen van de activiteiten. Door veel praktische oefening kan het succesvoller overgedragen worden. Hiervoor moet er ook veel tijd met de kinderen doorgebracht worden om in te schatten wat er in een groep nodig is.

Nog een voorwaarde is dat instrumenten worden voorzien. De meest goedkope manier is om deze zelf te maken.

- **Hoe zijn de kinderen te motiveren tot actieve deelname aan de muzikale activiteiten?**

De kinderen zijn te motiveren tot actieve deelname wanneer er aantrekkelijk en afwisselend materiaal wordt aangeboden die is aangepast op het niveau van de kinderen. Ook hier is het belangrijk dat er eerst goed wordt bekeken wat er aansluit bij de kinderen. Vooral improvisatietechnieken als intensifying en calming (uitgelegd in paragraaf 2.3: Diagnostische fase) zorgen voor een goede afwisseling in de activiteiten.

Verder is het belangrijk dat de houding van degene die de activiteit leidt open en uitnodigend moet zijn. De meest waardevolle interventies gebeuren op spontane momenten, daarom moet er ingespeeld kunnen worden op wat er op dat moment gebeurt.

- **Aan welke doelstellingen kan er worden gewerkt binnen de muziektherapie?**

De doelstellingen aan welke gewerkt kan worden binnen de muziektherapie zijn te linken aan de drie ontwikkelde kerngebieden Cognitie, Interactie en Zelfbeeld. Ik zal voor de duidelijkheid het overzicht uit Hoofdstuk 3: Resultaten hier plaatsen.

Kerngebied: Verbeteren van cognitie

- *Herinnering* trainen
- *Motoriek* verbeteren, beweging
- *Aandacht* hebben, vasthouden en vergroten

Kerngebied: Verbeteren van interactie

- *Groepsgevoel* verbeteren, positieve beleving in de groep elkaar bevestiging gegeven
- *Sociale vaardigheden* verbeteren, naar elkaar luisteren en aanpassen, elkaar respecteren

Kerngebied: Verbeteren van het zelfbeeld

- *Zelfwaardering*, leiding nemen, een rol krijgen
- *Zichzelf laten horen*, ruimte nemen, zichzelf ontdekken
- *Emoties* ontdekken en benoemen

- **Welke plek krijgt muziektherapie in het programma in combinatie met andere activiteiten?**

Deze laatste subvraag kan ik en bondig antwoorden: het draaiboek is opgenomen in het leerprogramma van Pebbles. Het is ingepland op de maandagmiddag, na het middagdutje van de kinderen. Echter, de leerkrachten zijn vrij om de activiteiten vaker in te zetten. Daarin mogen ze hun creativiteit gebruiken.

Ten slotte kan ik deze discussie beëindigen door een duidelijk antwoord op onze onderzoeksvraag. De manier waarop muziektherapie geïmplementeerd kan worden in het programma van Pebbles, is door middel van een gestructureerd draaiboek, aangepast op het niveau van kinderen en leerkrachten waarin stap voor stap elke activiteit beschreven wordt. Een belangrijk gegeven hier is de overdracht van het draaiboek; door middel van een training kan deze bewerkstelligd worden.

4.2. Discussie Carolene

4.2.1 Sterkte-zwakte-analyse

Om te beginnen met mijn discussie ga ik in dit paragraaf eerst kritisch terug kijken op ons verricht onderzoek en de sterkten en zwakten hiervan. Het is het eerste hoofdstuk dat ik alleen invul en de eerste keer dat wij niet samenwerken voor en aan de scriptie.

Daarom wil ik graag met de **samenwerking** van Desirée en mij beginnen. Het was een duidelijke sterkte gedurende het onderzoek. Wij konden namelijk twee keer zoveel werk verrichten met z'n tweeën en dat was heel behulpzaam gezien de korte tijd die wij ter beschikking hadden. Wij waren allebei zo open en spontaan, dat wij elkaar altijd geprikkeld hebben om nieuwe ideeën te verkrijgen. Als iemand een idee had, moest zij deze idee ook nog aan de ander voorstellen en zij daarvan overtuigen. Dat heeft ervoor gezorgd, dat we altijd realistisch zijn gebleven en ons plannen en interpretaties altijd met elkaar konden checken. Daardoor konden we de betrouwbaarheid van het hele onderzoek verhogen. (Zie 2.5: Evaluatie en kwaliteit)

Ik vind dat onze **houding** gedurende het onderzoek zeker een sterkte was. Wij waren heel open en hebben ons aan elkaar maar vooral samen aan het onderzoeksnetwerk aangepast. Ons intuïtief en spontaan handelen was heel geschikt voor het werken met de kinderen. Zij waren onze focus want zij zouden van ons onderzoek profiteren. De samenwerking van ons twee als onderzoeker heeft ook daarvoor gezorgd, dat we zelf veel plezier hebben beleefd en enthousiast waren. En dat was wederom belangrijk om ons vak over te brengen aan de kinderen, de leerkrachten en de medewerkers van Pebbles. Ik ben van mening, dat we ook zonder elkaar het onderzoek hadden kunnen uitvoeren

en het draaiboek hadden kunnen maken. Maar het was zeker niet in de korte tijd gelukt zoals het nu is. En het was zeker moeilijker geweest voor ons twee. Wij konden elkaar steun bieden in de voor ons onbekende cultuur in Zuid Afrika. Wij hebben veel gezien en meegemaakt in een land vol met contrasten, wat vaak niet gemakkelijk te verwerken was. Niet alleen onze samenwerking was daarvoor heel steunend maar ook het goede contact met Estée en mensen zoals Antoinette, die we hebben ontmoet door het onderzoek. We kregen ook als feedback van Pebbles dat we een heel goede houding hadden. We hebben met een duidelijke focus gewerkt: het onderzoek goed uitvoeren en iets positiefs bereiken voor de kinderen, door iets achter te laten wat aansluit bij de doelgroep. Wij waren professionals bij Pebbles, opvoeder en spelgenoten voor de kinderen en medewerkers voor de leerkrachten en dat vanuit een vriendelijke, therapeutische en empathische attitude. Wij hebben ons zo goed mogelijk aan de bestaande situatie aangepast en zorgvuldig bekeken waaraan we een meerwaarde kunnen geven bijvoorbeeld door middel van de observatiefase en met name door twee observatoren, twee interpretaties en twee meningen. Hier konden wij ons zelf een beeld maken van de crèches, zonder beïnvloed te worden door Estée. Vooral dat we in de korte tijd zo gefocust konden werken zie ik als sterkte, omdat het land zo veel mogelijkheden biedt om te helpen. Vooral in mij was er altijd het gevoel dat we niet genoeg doen, maar dat wij nog veel meer betekenisvolle dingen hadden kunnen doen voor de mensen in Zuid Afrika. En dit gevoel kan belemmeren. Dit was ook het geval maar het belemmerde onze vrije tijd en niet het onderzoek.

Wat de co-creatie met Sylvia betreft was het een zwakte dat we zo weinig contact met haar hadden. Dit was echter niet realiseerbaar, omdat wij en zij helemaal met onze projecten bezig waren. De voororiëntatie was zowel een zwakte, maar ook een sterkte van ons onderzoek. We konden niet echt plannen wat we er gaan doen en op welke manier. Ons onderzoeksvoorstel uit OP 14 was bijna helemaal hypothetisch, afgezien de doelgroep. Hierop konden we ons door literatuur oriënteren, maar we hadden op dit moment nog geen beeld van de kinderen in die situatie. Als ik op onze doelstelling terugkijk dan was een doel **een overzicht van voorwaarden en doelstellingen en mogelijkheden van muziektherapie binnen Pebbles in kaart te brengen**. En als ik dan terugkijk is het niet meer zo een grote zwakte, omdat we voor de voororiëntatie alleen twee weken in een helemaal onbekend land nodig hadden om ons te oriënteren, praktische zaken te regelen en **een realistisch planning** op te stellen voor ons onderzoek. We hebben dus de voorwaarden van het implementeren van muziektherapie in het Pebbles Project heel snel in kaart kunnen brengen. Maar de voororiëntatie had ook effect op de uitvoering, zowel positief als ook negatief. Een zwakte was, dat we aangezien de onwetendheid over het gebeuren niet vooraf konden plannen welke dataverzamelingstechnieken we kunnen en mogen inzetten. De sterkte hiervan zie ik in het helemaal open staan voor hetgeen wat we gingen zien. Daardoor konden we ons ter plekke, zonder denkbepelden en vooroordelen aan de handelingssituatie aanpassen. Met betrekking tot de doelstellingen en mogelijkheden van muziektherapie konden we de drie kerngebieden diagnosticeren. Deze zijn doelstellingen waaraan met muziektherapie zou kunnen worden gewerkt. Hierin hebben we met dit onderzoek een start gemaakt. De vraag **of vervolgonderzoek daarover zinvol is**, is dus snel beantwoord met een duidelijke "ja". De volgende stap kan bijvoorbeeld een effectonderzoek naar de werking van muziektherapie met FAS en kinderen wiens ontwikkeling is verstoord door alcoholgebruik zijn. Maar hier ga ik verder in paragraaf 4.2.3: Aanbevelingen voor vervolgonderzoek, op in.

Met betrekking tot dit doel van ons onderzoek zie ik een sterkte. Wij hebben van elke activiteiten uitvoering **video-opnames** gemaakt. Op de opnames zijn de kinderen altijd goed zichtbaar en wij zijn allemaal goed hoorbaar. Bovendien hebben we in het midden van de experimenteelfase, aan het begin van de fase van overdragen en aan het einde van het onderzoek video-opnames van de kinderen voor en na de activiteiten gemaakt. Hier zijn de kinderen te zien hoe ze met elkaar spelen. Ik heb een verandering gezien in het gedrag van de kinderen en ook de antwoorden van de postvragenlijsten wijzen daarop. Met al deze opnames bieden we zelfs materiaal om vervolgonderzoek te gaan doen wat het thema "FAS en muziektherapie" betreft. De opnames van het spelgedrag voor en na de activiteiten waren zoals al beschreven in de diagnostische fase niet helemaal betrouwbaar, omdat wij en de camera altijd een invloed hadden op het gedrag van de kinderen. Bovendien konden we geen nulmeting doen, omdat we al begonnen waren (beschreven in evaluatiefase). Ik vind wel, dat het ons onderzoek op zich niet "slechter" maakt. Het was alleen heel positief geweest voor mogelijkheden voor vervolgonderzoek, maar niet noodzakelijk om ons doel te bereiken.

De **pre- en post vragenlijsten** hebben geen sterke zeggingskracht. Dit heeft twee redenen. De eerste reden is, dat de leerkrachten heel sociaal wenselijk antwoordden; vooral tegenover ons als witte mensen die blijkbaar een "hogere" positie hebben. Wij hebben altijd geprobeerd om ons op een level te zetten met de leerkrachten en een leerkracht bevestigde dat ook in de eindevaluatie.

De leerkrachten hebben een veel lagere educatie dan wij, of leerkrachten uit Europa. Daarom zijn ze minder in staat gedragsmatige veranderingen te observeren bij de kinderen. En vooral op de manier, die we hadden verwacht. Daarom is de tweede reden dat de vragen te moeilijk geformuleerd waren voor de leerkrachten wat de inhoud daarvan en het voorstellingsvermogen van een antwoord betreft. Toch hebben we geprobeerd door de regelmatige samenwerking en reflectie met het onderzoeksnetwerk en door de video-opnames en de evaluatielijsten zo betrouwbaar mogelijk te zijn.

Het belangrijkste doel van ons onderzoek voor Pebbles en voor ons was **concrete handvatten uitvoerbaar door de leerkrachten, achter te laten**. We hebben door het draaiboek concrete handvatten achter gelaten. We hebben deze zo ontwikkeld, dat de leerkrachten van Pebbles deze kunnen uitvoeren. Daarnaast hebben we door de training daarvoor gezorgd dat zij het draaiboek kunnen begrijpen door de uitvoering van de activiteiten te zien en de werking daarvan zelf te ervaren. Het is werkelijk een sterkte omdat het helemaal op maat is gemaakt voor de leerkrachten en kinderen van de Pebbles crèches. Een zwakte daaraan is, dat we onvoldoende **tijd** in Zuid Afrika hadden, om de leerkrachten verder daarin te coachen. Maar gezien de tijd die we daarvoor effectief ter beschikking hadden, hebben we het zo goed mogelijk overgedragen. De antwoorden van de pre- en post vragenlijsten geven dit ook weer. De handvatten, het draaiboek en de CD's kunnen echter op een bepaald moment "op" zijn. Dat wil zeggen, dat deze constant aangevuld moeten worden. Tijdens ons onderzoek was het ons alleen mogelijk 20 activiteiten te verzamelen. Maar het zijn ook 20 activiteiten en we hebben geprobeerd het geval van "verzadiging" te voorkomen door veel variaties bij elke activiteit toe te voegen, zodat de leerkrachten het draaiboek zo lang mogelijk en dan ook zonder de CD met de liedjes kunnen gebruiken. Daarnaast komen er door de gemengde leeftijdsgroepen telkens nieuwe kinderen bij en andere gaan weg. Daardoor blijkt het gevaar dat de activiteiten op een bepaald moment "op" zijn, wel relatief klein.

Daarboven hadden wij een duurzaam effect niet alleen wat de implementatie van de muzikale activiteiten in het leerprogramma van Pebbles betreft, maar vooral op crèche R.. Door onze observaties in de experimenteerfase hebben we de ervaring opgedaan dat zowel de kinderen alsook de leerkracht in een heel slechte toestand waren. We hebben daarom nog een extra brief over onze observaties geschreven voor de wijnboerderijdeigenaar en deze aan Pebbles gegeven. Pebbles kon op basis daarvan nu een extra support leerkracht regelen, welke twee keer per week aanwezig is op de crèche gedurende twee jaren. Het gebouw wordt helemaal vernieuwd en een arts en een kinderenpsycholoog gaan regelmatig de gezondheid checken van de kinderen. Deze verbetering voor de kinderen en de leerkracht zou zonder ons niet zo vroeg of helemaal niet gebeurd zijn en daar ben ik trots op. Dit bijkomend effect laat ons betrokkenheid zien, die we voor de kinderen gedurende het onderzoek hadden.

Om deze analyse af te sluiten kan ik terugkijkend zeggen dat ik niets anders had gedaan tijdens dit onderzoek. Ik had echter graag meer tijd in Zuid Afrika bij Pebbles ter beschikking gehad en vooraf **Afrikaans** geleerd. Aan het tijdsaspect kunnen wij niets veranderen, omdat het een randvoorwaarde van de opleiding is. En we hebben zoveel tijd mogelijk aan het onderzoek besteed, doordat we in verband met het onderzoek full-time hebben gewerkt op de crèches. Maar een zwakte is dat we aan het begin geen rekening gehouden hebben met het feit dat de kinderen geen Engels spreken. In ons geval was het niet zo erg, maar ik denk dat we in de landstaal nog meer aansluiting hadden gevonden met het onderzoeksnetwerk in Zuid Afrika en de kinderen. Aan de andere kant waren we daardoor ook meer alert in onze opene en intuïtieve houding. Bovendien hadden wij nauwelijks problemen tijdens het uitvoeren van de activiteiten, vooral omdat muziek een taal is, die iedereen kan begrijpen.

4.2.2 Interpretatie en verklaring van de resultaten

Onze resultaten zijn, zoals te lezen in hoofdstuk 3 "Resultaten": ten eerste de training en ten tweede het draaiboek met de CD's. De training was een interactieve manier om de leerkrachten van Pebbles te laten zien en ervaren hoe de activiteiten werken. In dit paragraaf richt ik me vooral op het resultaat: het draaiboek. Hiervoor gebruik ik literatuur om de kerngebieden en de activiteiten te onderbouwen en mijn eigen ervaringen die ik door dit onderzoek heb opgedaan.

Met het draaiboek kan men aan drie kerngebieden (Cognitie, Interactie en Zelfbeeld) werken. Deze drie door ons gediagnosticeerde kerngebieden zijn ook ontwikkelingsgebieden van kinderen. In het boek "Psychiatrie" (2004) wordt door Vandereycken en Van Deth in het hoofdstuk "Ontwikkeling" het volgende beschreven: de hersenen van kinderen maken in de eerste paar jaren een belangrijke groei door, terwijl cruciale ontwikkelingen plaatsvinden op sociale, emotionele en cognitieve gebieden. Deze

ontwikkelingen kunnen op verschillende factoren negatief beïnvloed worden. Ze schrijven ook dat er soms hersenafwijkingen door aangeboren defecten zijn. FAS is een reeks aan geboortedefecten en hersenenbeschadigingen veroorzaakt door prenataal alcoholgebruik ("Fasstichting", n.d.). Volgens Vandereycken en Van Deth (2004) kan de omgeving ook belastend zijn voor het kind en deze factoren beïnvloeden het leven van de kinderen dikwijls jarenlang en maken hun kwetsbaarder voor psychische moeilijkheden. Kinderen met FAS hebben zoals in de probleemstelling al beschreven een slechte spier- en motorische coördinatie en hebben een slecht korte- en langetermijngeheugen. Symptomen, die in het gedrag zichtbaar zijn, zijn hyperactiviteit, slechte controle over impulsen en slecht sociaal functioneren. De kinderen zijn sociaal minder volwassen dan leeftijdsgenoten en beschikken over slechte sociale vaardigheden ("Fasstichting", n.d.). Ik vind onze drie kerngebieden in deze symptomen en de ontwikkelingsgebieden van kinderen terug. In het boek "Living with fetal alcohol syndrome: Our Journey with Tischa" (2012) geven de auteurs Vivien en Peter Lourens tips hoe men met kinderen FAS moet omgaan en hun ontwikkeling kan bevorderen. Ze geven de tips daarvoor in verschillende ontwikkelingsonderdelen van het kind. Onder ander doet ze dat voor "Social Behavior", "Zelfsteem Building" en "Attention Deficit" (Lourens, 2012). Het zijn probleemgebieden die zij bij kinderen met FAS ziet en die overeen komen met de door ons gediagnosticeerde kerngebieden.

De onderdelen van "Cognitie" waren bij ons herinnering, motoriek en concentratie. Volgens mij kan muziek deze onderdelen verbeteren. Binnen muziek is altijd een soort van structuur te vinden. Volgens Smeijsters (2006) wordt de structurerende werking van muziek gebruikt wanneer kinderen een gebrek aan overzicht en innerlijke structuur hebben. Door muzikale parameters zoals metrum, ritme, melodie, klank en dynamiek biedt muziek structuur en veiligheid, die voor iedereen herkenbaar is. Door deze eigenschappen is muziek voorspelbaar en dat maakt het voor kinderen duidelijker en gemakkelijker om bijvoorbeeld te leren tellen. Het onderwerp wat geleerd moet worden, wordt door de muziek ondersteund en daarnaast door de auditief zintuiglijke ingang in de hersenen opgenomen en verwerkt. Daarom hebben we in het draaiboek voor dit kerngebied liedjes verwerkt waarin de kinderen de dagen van de week, de maanden en tellen kunnen leren en de volgorde daarvan kunnen onthouden. Bovendien kan de motoriek door het muziek maken gestimuleerd worden. Hier biedt de muziek weer een ondersteuning door haar eigenschappen en de herhaling welke bijvoorbeeld in ritme zit. Doordat muziek via meerdere zintuigen in de hersenen wordt opgenomen, wordt het makkelijker om de aandacht op iets te richten. Door het oefenen van bepaalde ritmes, moeten kinderen zich concentreren en hun aandacht op iets richten. De muziek ondersteunt dit, omdat ze voorspelbaar is en een kader biedt waarin de kinderen kunnen bewegen en worden aangedreven.

De onderdelen van het tweede kerngebied "Interactie" zijn bij ons het verbeteren van groepsgevoel en sociale vaardigheden. Muziek in een groep maken, geeft steun en bevestiging en kan daardoor volgens mij het groepsgevoel verbeteren. De kinderen richten hun aandacht in het moment van het muziek maken op hetzelfde en delen deze ervaring met elkaar (Joint Attention¹⁰). Ze synchroniseren elkaar omdat ze hetzelfde doen. Door de eigenschappen van muziek en de analogie daarvan met de vaardigheden, kunnen de kinderen hun sociale vaardigheden oefenen: als ik de andere wil horen, moet ik zelf zachter spelen. Als de anderen sneller spelen moet ik me aanpassen en ook sneller spelen. De muziek is een geheel van vele eigenschappen en kan daardoor een geheel maken, doordat meerdere mensen op de zelfde tijd het zelfde doen en het zelfde ervaren. Daarom zijn in het draaiboek voor dit kerngebied activiteiten verwerkt, waarin de kinderen elkaar synchroniseren, samen plezier ervaren, waarin ze op elkaar moeten letten en op elkaar moeten reageren.

Het derde kerngebied is "Zelfbeeld" en de onderdelen daarvan zijn zelfwaardering, zichzelf laten horen en emoties. Muziek kan een veilig kader scheppen. Hierin is het gemakkelijker voor de kinderen om zich te laten horen: een beweging binnen muziek doen en de groep deze laten nadoen geeft bevestiging, die hoorbaar en zichtbaar is. Als dit binnen een sfeer vol plezier gebeurt kan dit het zelfbeeld verbeteren. Als de kinderen samen muziek maken en een iemand de leider van bijvoorbeeld de dynamiek (volume + tempo) is, krijgt het kind daardoor een rol en is belangrijk. Hiervoor hebben wij vooral activiteiten verwerkt, waarin de kinderen solo en of leider rollen binnen de muziek innemen. Daardoor leren ze ruimte voor zichzelf te nemen en ervaren hierbij ondersteuning van de anderen. Tegelijk leren de andere kinderen daardoor naar elkaar te luisteren en elkaar te ondersteunen om de

¹⁰ Joint Attention is het gedeelte focus van twee individuen op een object. Het ontstaat wanneer de ene individu de ander op een object door de blik, wijzen, of ander verbaal of non- verbaal meldingen alameert. ("Joint Attention," 2013)

leider te kunnen volgen. Het zelfde geldt voor activiteiten waar de kinderen binnen het veilig kader van de muziek (bijvoorbeeld binnen een liedje) ruimte en aandacht krijgen van de hele groep doordat ze de naam van het kind benoemen. Bovendien hebben we voor dit kerngebied een liedje voor emoties gemaakt. Door de koppeling van de tekst over emoties aan de eigenschappen van muziek, krijgen emoties een naam, worden via muziek voelbaar en daardoor uiteindelijk meer begrijpbaar voor de kinderen.

Kinderen drukken zich volgens Smeijsters (2006) bij voorkeur op een andere manier uit dan alleen door taal. Dat is voor mij onder ander een reden waarom het medium muziek zo goed aansluit bij de kinderen. Smeijsters (2006) heeft in het hoofdstuk "Kinder- en Jeugdpsychiatrie" muziektherapeutische en orthopedagogische werkvormen opgesomd welke in Nederland toegepast worden: werkvormen zoals imitatie, dialoog, volgen en leiden, muzikale gezelschapsspelletjes, werkvormen die een verbinding leggen tussen de dynamiek in de muziek en de motorische inspanning en werkvormen die de motorische en emotionele betrokkenheid stimuleren (Smeijsters, 2006). De activiteiten die wij hebben ontwikkeld en in het draaiboek hebben verzameld, zijn vergelijkbaar met de toegepaste werkvormen in Nederland. Smeijsters (2006) schrijft ook dat het medium muziek uitstekend geschikt is om dingen samen te doen en dat het werken in een groep een voordeel is, omdat kinderen veel van elkaar kunnen leren en herkenning vinden bij elkaar. Voor mij was het belangrijk dat kinderen en leerkrachten samen plezier ervaren met hulp van onze activiteiten.

Aangezien de problematiek van de kinderen met FAS, verwaarlozing en leerstoornissen (beschreven in paragraaf 1.2.1: Problematieken), zie ik een overeenkomst. Zij voldoen vaak niet aan de eisen van de omgeving vanwege hun probleemgebieden en krijgen daardoor negatieve aandacht in plaats van waardering. In de muziek kunnen zij niet falen omdat zij zo kunnen zijn als ze zijn, met al hun sterkten en zwakten. Bovendien kunnen de sterkten van de kinderen zelfs op een heel speelse manier benadrukt worden. Dat was voor mij heel belangrijk, omdat ik van mening ben, dat men zich goed kan ontwikkelen als men plezier beleefd. Plezierbeleving is het overkoepelende doel van het draaiboek en zoals te lezen in paragraaf 1.3.1: Wat zou muziek kunnen betekenen?, het belangrijkste doel voor ons met deze kinderen. De rol van muziek in dit onderzoek is dat het een ruimte creëert voor de kinderen waarin ze positieve ervaringen kunnen opdoen en daardoor positief beïnvloed kunnen worden in hun ontwikkeling. Tegelijk creëert de muziek ook ruimte waarin de leerkrachten plezier kunnen ervaren. De antwoorden van de post vragenlijsten (beschreven in hoofdstuk 3: Resultaten) geven juist dit weer. Volgens Smeijsters (2006) gaat muziek gepaard met neurologische en fysiologische reacties. Bijvoorbeeld worden endorfines (gelukshormonen) vrijgemaakt tijdens muziek luisteren en spelen. Daarom beleef je plezier als je muziek speelt.

De drie kerngebieden waaraan met de activiteiten uit het draaiboek kan worden gewerkt zijn dus niet zomaar verzonnen terwijl we ze intuïtief gediagnosticeerd hebben en activiteiten daarvoor hebben ontwikkeld. Zij vinden aansluiting en overkoepeling met muziektherapie met kinderen en jeugdigen over het algemeen en met de probleemgebieden van kinderen met FAS. Daarnaast zijn de activiteiten die we hebben ontwikkeld ook soortgelijk met werkvormen uit de Kinder- en Jeugdpsychiatrie. Sommige antwoorden van de post vragenlijsten onderbouwen mijn mening over de werking van de activiteiten op de kinderen en onze keuze van de drie kerngebieden. Sommige leerkrachten schrijven dat de kinderen meer met elkaar spelen en dat er minder ruzie is binnen de klas. Een leerkracht van crèche N. Gaf terug, dat de kinderen zich altijd konden herinneren aan de activiteiten, die we met hen hadden gedaan en dat jongere kinderen nu meer praten dan voordat we met onze activiteiten waren gestart.

Wij wilden met dit onderzoek muziektherapie implementeren in het leerprogramma van The Pebbles Project. De vraag is dus of we daadwerkelijk muziektherapie geïmplementeerd hebben? Een doelstelling van ons onderzoek was concrete handvatten achter te laten. Deze doelstelling sluit uit, dat muziektherapie in de vorm van muziektherapeutische sessies in het leerprogramma is geïmplementeerd. Bij Pebbles zijn er geen muziektherapeuten die muziektherapie kunnen geven. Daarom moesten we het draaiboek ontwikkelen en de training geven zodat de leerkrachten de activiteiten kunnen uitvoeren. We hebben in de probleemstelling ook naar OMB (Orthopedagogische Muziek Beoefening) verwezen, juist vanuit dit reden. Desondanks ben ik van mening, dat het draaiboek een vorm van muziektherapie is. We hebben het draaiboek vanuit een muziektherapeutische zichtwijze, het muziektherapeutisch handelen en de muziektherapeutische ervaring ontwikkeld. We hebben dus muziektherapeutische technieken omgezet in tips en variaties voor de leerkrachten. We zelf hebben gedurende de uitvoering van de activiteiten gebruik gemaakt van sommige "Bruscia technieken". Bruscia technieken zijn binnenmuzikale technieken en wij hebben buiten de "structuring" technieken zoals "Tonal Centering", "Rhythmic Grounding" en "Shaping" vooral

“Synchronizing”, “Imitating”, “Intensifying”, “Calming” en “Making Space” gebruikt.

“Tonal Centering” houdt in dat men het spel van de cliënt verzorgt met een tonale center zoals een toonsoort¹¹, toonladder¹² of een harmonie¹³. In “Rhythmic Grounding” geeft men het spel van de cliënt een basis beat¹⁴ of verzorgt het spel met een ritmische basis¹⁵. “Shaping” betekend dat men de cliënt helpt de lengte van een muzikale phrase¹⁶ te definiëren en het een expressieve vorm geeft (Bruscia, 1987). Door het draaiboek en de bijhorende CD met de liedjes hebben we ervoor gezorgd, dat de leerkrachten zo goed mogelijk zelf gebruik kunnen maken van deze technieken. De andere technieken hebben we zodanig vertaald, dat ze als tips en variaties van de leerkrachten gebruikt kunnen worden of we hebben de technieken als thema van een activiteit ingezet. “Synchronizing” betekend dat je hetzelfde doet wat de cliënt doet in het zelfde moment (Bruscia, 1987). Deze techniek hebben we vooral gebruikt om de kinderen bevestiging te geven en samenhang over te brengen. In de activiteiten van het draaiboek hebben we ervoor gezorgd dat de leerkrachten en de kinderen in het zelfde moment hetzelfde doen door bijvoorbeeld samen liedjes te zingen. “Imitating” houdt in dat je een reactie van de cliënt reproduceert wanneer deze compleet is (Bruscia, 1987). Deze techniek hebben we in activiteiten met het thema “Volgen en leiden” verwerkt. Wanneer een kind de leider van een spel is en een geluid maakt wat de andere kinderen terug geven (imiteren), gebruiken de andere kinderen onbewust de techniek “imitating”. Daardoor krijgt het kind wat leidt bevestiging voor wat het doet en kan zijn handelen door een soort spiegelgedrag van de andere kinderen intensief waarnemen. “Intensifying” betekend dat men dynamiek, tempo, ritme en of melodie intensificeert in het gezamenlijke spel. “Calming” is het tegendeel daarvan doordat men de muziek reduceert (Bruscia, 1987). Deze twee technieken hebben we vertaald naar een variatie voor de leerkrachten. Door aan te geven dat de kinderen sneller en harder of langzamer en zachter moeten spelen of zingen, worden de technieken “intensifying” en “calming” ingezet. Beide technieken zorgen voor de aandacht van het kind. “Intensifying” drijft het spel van de cliënt aan en “Calming” brengt het spel tot rust (Bruscia, 1987). “Making Space” betekend dat de therapeut in het spel ruimte geeft aan de cliënt, zodat hij deze ruimte kan invullen (Bruscia, 1987). Door activiteiten met het thema “solo rollen” hebben we deze techniek erin verwerkt. Als een kind de solo rol heeft, en de rest van de groep spelt bijvoorbeeld zachter of stopt helemaal, wordt er ruimte gecreëerd voor het kind om zichzelf te laten horen. We hebben ook bewegingsgerichte activiteiten verzameld. Volgens Smeijsters (2008) zet muziek aan tot lichamelijke bewegen en dat was ook bij de kinderen het geval. We hebben in deze activiteiten de muzikale technieken op dezelfde manier verwerkt dan in de muzikale technieken. Als het kind een beweging doet en de rest van de groep doet dit binnen een volger- leider activiteit na, kan het dezelfde effect hebben, dan bij een geluid.

Henk Smeijsters (1987) schrijft in zijn boek “Psyche en Muziek” in het hoofdstuk “Muziekeducatie” dat volgens de muziektherapeute Mary Priestley er een verband tussen muziektherapie en (therapeutische) muziekonderwijs worden gelegd:

Door te erkennen dat onderwijs in de muziek therapeutisch kan zijn bevestigt zij tevens dat het leren van muziek pedagogische waarde bezit, dit wil zeggen dat het bijdraagt aan het opvoedingsproces waarin mensen groeien tot sociale en psychische gezondheid (“volwassenheid”) (Smeijsters, 1987, p. 158).

Daarnaast zie ik in de ortho(ped)agogische werkwijze een verbinding tussen muziektherapie in de vorm van ons draaiboek en OMB. Deze werkwijze staat voor het ondersteunen van de ontwikkeling. Doelstellingen van deze werkwijze zijn het verbeteren van de motoriek, het verbeteren van de spraak, het vergroten van de aandacht en de concentratie, het stimuleren van het geheugen, het stimuleren van doelgericht werken, het verbeteren van de sociale vaardigheden en het leren omgaan met emotionaliteit (Smeijsters, 2003). Deze doelstellingen komen overeen met de drie kerngebieden van ons en met de doelen waarvoor we de activiteiten in het draaiboek hebben ontwikkeld.

Ik kan door deze interpretaties en verklaringen van het draaiboek en de activiteiten concluderen, dat we muziektherapie hebben geïmplementeerd.

¹¹ Een toonsoort is een grondtoon met een soort toonladder

¹² Een toonladder is een bepaald aantal tonen die elkaar opvolgen in een bepaald harmonie

¹³ Een harmonie is een samenklank van tonen (bijvoorbeeld Majeur en Mineur)

¹⁴ Een basis beat is een puls, die regelmatig terug komt

¹⁵ Een ritmische basis is bijvoorbeeld een bepaald maatsoort (4/4 of 3/4) met bepaalde accenten, die regelmatig terug komt

¹⁶ Een muzikale phrase is een muzikale zin

4.2.3 Aanbevelingen voor de praktijk, beroepsontwikkeling en vervolgonderzoek

Ten eerste wil ik ons onderzoek bekijken en aanbevelingen geven in het kader van alles wat ik daardoor heb ervaren en meegekregen. Ik heb al in de sterkte-zwakte-analyse aangegeven dat de activiteiten en de CD met de liedjes op een bepaald moment “op” kunnen zijn. Hier beveel ik aan het draaiboek actueel te houden door nieuwe activiteiten te ontwikkelen en een nieuwe CD te produceren. Bovendien zou het zinvol zijn de leerkrachten in het uitvoeren van de muzikale activiteiten verder te coachen.

Verder kon ik een effect van de muzikale activiteiten bij de kinderen zien. Door de vorige paragraaf word dit ook duidelijk omdat onze acties te koppelen zijn aan bestaande werkwijzen. Juist hier zou vervolgonderzoek zinvol zijn omdat wij met ons onderzoek niet kunnen *bewijzen* dat het daadwerkelijk effect heeft bij deze bepaalde doelgroep in deze bepaalde situatie. Een effectonderzoek zou hier kunnen meten in welke mate de muzikale activiteiten effect hebben op de kinderen. Ons onderzoek was ook een soort piloot onderzoek. We waren de eersten die de koppeling tussen muziektherapie en FAS hebben gemaakt. Ook voor Syliva en haar ADEMT project maakt ons onderzoek een deel uit. We hebben een startpunt gezet om te gaan kijken of muziektherapie iets kan doen bij deze doelgroep: kinderen met FAS. Ik beveel aan verdiepend te onderzoeken aan welke doelstellingen men kan werken met muziektherapie en vooral ook in verschillende situaties. We hebben met gemengde groepen gewerkt. Maar een onderzoek waarin individueel of in groepen met kinderen die FAS hebben wordt gewerkt zou volgens mij ook zinvol zijn.

Als ik Pebbles bekijk zou er nog actieonderzoek kunnen worden gedaan voor de naschoolse opvang van de kinderen en naar een mogelijkheid voor muziektherapie in het systeem van de kinderen. De kinderen uit de naschoolse opvang kunnen daarvan ook heel erg profiteren. Het doel hun ontwikkeling te bevorderen is voor hun net zo belangrijk als voor de kinderen van de crèches. Ik heb ook opgemerkt dat de muzikale activiteiten een positief effect op de leerkrachten hadden. Vele van hun hebben ook veel meegemaakt en geen gemakkelijk leven. Hiernaar zou ook een onderzoek kunnen worden gedaan: Word door middel van muziek het gedrag van de leerkrachten beter en word daardoor hun omgang met de kinderen beter? Ik denk ook dat het een heel groot effect zou hebben in een systeemtherapeutisch kader, muziektherapie op de wijnboerderijen in te zetten. De ouders die ik heb gezien zijn zelf bedreigd door alcoholgebruik in hun omgeving en alcoholmisbruik. Sommige hebben waarschijnlijk zelf FAS. Als men de ouders mee betreft kan dat ook een positief effect hebben op de kinderen en er kan misschien worden voorkomen dat nog een baby meer met FAS wordt geboren.

Daarnaast heb ik de ervaring opgedaan dat plezierbeleving heel veel kan doen en dat de mensen van de wijnboerderijen dit heel erg nodig hebben. Hier beveel ik aan de ouders meer mee te betrekken in het werk met de kinderen bij Pebbles. En als ik dan nog een stukje breder kijk zou ik aanbevelen de eigenaars en de medewerkers van wijnboerderijen meer samen te brengen en te gaan kijken of daar niet ook een mogelijkheid bestaat om het contact en begrip tussen hun te verbeteren.

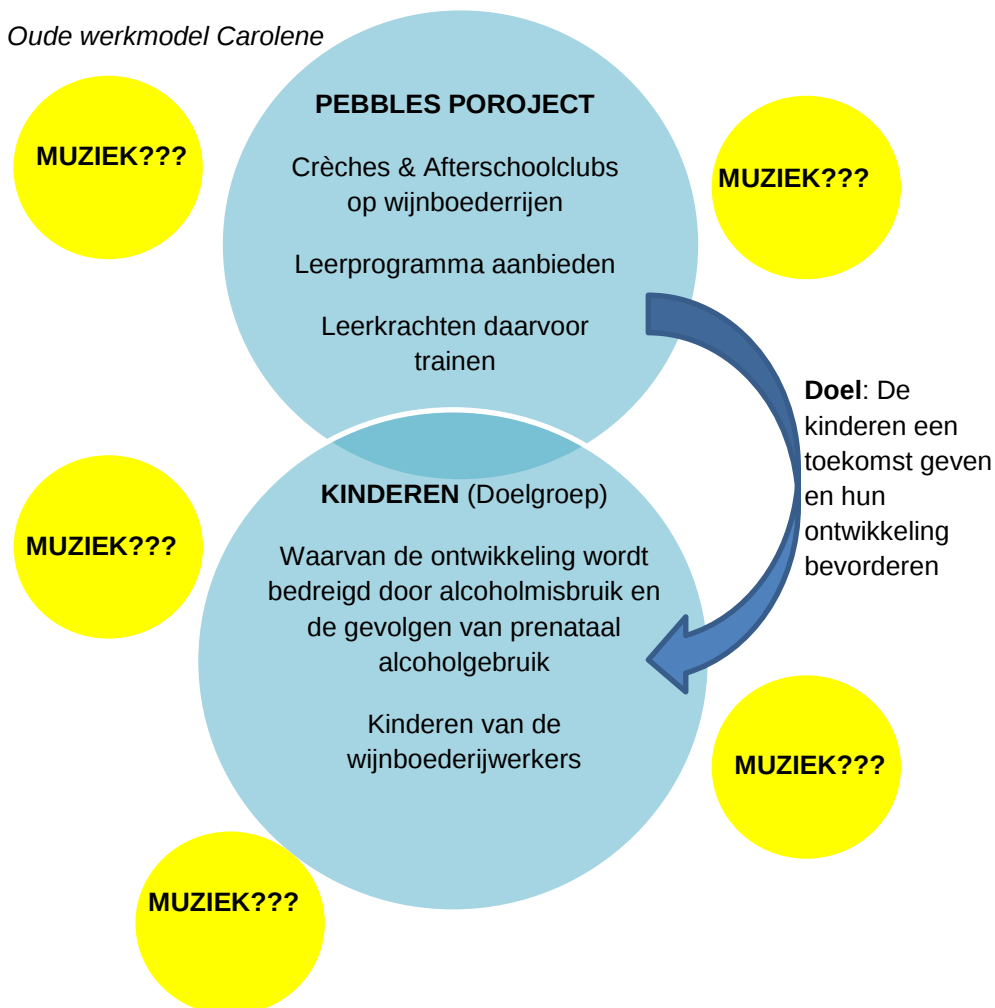
Vervolgens zou er naar comorbiditeit van FAS en misbruik en verwaarlozing kunnen gekeken worden. Ik kan de kinderen niet diagnosticeren maar ik heb kinderen gezien waarvan ik bijna overtuigd ben dat er sprake is van fysieke, seksuele en/of psychische mishandeling en sterke verwaarlozing. Ik ben van mening dat het vaak voorkomt dat fysieke, psychische en/of seksuele mishandeling hand in hand gaat met alcoholmisbruik. Dat is voor mij ook een reden om onderzoek naar mogelijkheden van individuele muziektherapie met deze kinderen te doen en in een systeemtherapeutische kader. In de probleemstelling hebben we in paragraaf 5.1 beschreven dat FAS meer en meer voorkomt. Niet alleen in Zuid-Afrika maar ook in Europa. Ik beveel aan meer voorlichting over de stoornis FAS te geven. Dat om aan de ene kant preventief te werken en aan de andere kant mensen met FAS een betere behandeling te kunnen bieden.

Ten laatste vind ik het belangrijk om duidelijk te maken dat muziektherapie aansluit bij de doelgroep FAS. Dat is mijn ervaring en ik beveel aan dat er meer informatie over wordt verzameld en samenvattend meer verdiepend onderzoek naar wordt gedaan om bewijzen te verzamelen, zoals verschillende effectonderzoeken. Ik kan mij ook goed voorstellen dat creatieve therapie als vak op zich aansluiting zou kunnen vinden op grond van de non- verbale aanpak en de speelse manier. Vooral dans en bewegingstherapie zou volgens mij aansluiting vinden bij deze doelgroep en ik zou aanbevelen hierover onderzoek te gaan doen. Daarom stel ik voor dat ook de Hogeschool Zuyd deze stoornis opneemt in hun onderwijsprogramma.

4.2.4 Integratie van resultaten in een nieuw werkmodel

Voordat wij naar Zuid-Afrika zijn vertrokken wisten wij alleen dat we bij Pebbles terecht gingen komen. Wij wisten dat het een organisatie is die crèches en naschoolse opvangen opbouwt op wijnboerderijen, waar de kinderen van de wijnboerderijwerkers na toe gaan. De opdracht van Pebbles is de leerkrachten te scholen, het leerprogramma op te zetten en het materiaal te verzamelen voor de crèches en naschoolse opvang. Zij doen het om deze kinderen een toekomst te bieden en hun ontwikkeling te bevorderen. Wij wilden aan dit doel aansluiten en dat met behulp van muziek. Pebbles vroeg aan ons om iets achter te laten wat zij zonder ons kunnen inzetten. Alleen was er helemaal niet duidelijk in welke vorm wij de muziek zouden kunnen inzetten en waar de muziek een plek zou kunnen krijgen. In de volgende figuur (Figuur 9) kan men zien hoe het “oude” werkmodel eruit ziet. Oude in aanhalingstekens omdat er niet echt een oud werkmodel van mij bestond. Bovendien had ik met zo jonge kinderen nog geen ervaring. Uiteindelijk hebben wij muziektherapie kunnen implementeren. Ik heb in de volgende figuur geprobeerd duidelijk te maken hoe het voordat we in Zuid-Afrika waren eruit zag om het verschil duidelijk te maken met hoe het nu eruit ziet.

Figuur 9. Oude werkmodel Carolene

In ons onderzoek hebben wij muziektherapie op het niveau van de leerkrachten geïmplementeerd. Dit in vorm van een training en een draaiboek met de CD'S zoals te zien in hoofdstuk 3: Resultaten. Het nieuwe werkmodel zijn onze resultaten. Het draaiboek is nu een vast onderdeel van het leerprogramma voor de crèches van Pebbles. Hiermee sluiten wij bij hun doel aan de ontwikkeling van de kinderen te bevorderen en hebben dit doel met de door ons ontwikkelde activiteiten verbeterd. Door met muzikale activiteiten aan plezierbeleving en de drie kerngebieden werken, kan de ontwikkeling van de kinderen worden bevorderd. Of dat daadwerkelijk zo is moet door een effect

onderzoek bewezen worden, zoals al beschreven in paragraaf 4.2.3: Aanbevelingen voor vervolgonderzoek. We hebben het leerprogramma van Pebbles door het draaiboek waardevol aangevuld. Bovendien was de training noodzakelijk om het draaiboek te kunnen overdragen. De leerkrachten moesten observeren en ervaren hoe men de activiteiten kan aanbieden en hoe de activiteiten kunnen werken. We hebben dus door ons onderzoek ook de leerkrachten geschoold. In figuur 10 kan men zien waar de muziek uiteindelijk een plek gevonden heeft en wat daardoor is veranderd.

Figuur 10. *Nieuwe werkmiddel Carolene*

In het oude werkmiddel had de muziek nog geen plek binnen Pebbles. Zoals te zien in figuur 10 is de muziek deel van het leerprogramma van Pebbles en heeft daardoor ook invloed op de kinderen en op het doel van Pebbles. Het is een werkmiddel wat op maat voor Pebbles werd gemaakt. Het is dus niet zo maar overdraagbaar in andere situaties (bijvoorbeeld hebben wij de liedteksten naar Afrikaans laten vertalen en de activiteitenbeschrijving is heel gemakkelijk geschreven, zodat de leerkrachten van Pebbles het kunnen begrijpen). Wel zijn sommige activiteiten ook uitvoerbaar in de naschoolse opvang en ook samen met de ouders. Ik kan mij ook goed voorstellen dat andere kinderopvang in Zuid-Afrika met het draaiboek en de CD's kunnen werken, hoewel zij geen training gekregen hebben. De educatie van de leerkrachten uit Europa verschilt heel veel met de educatie van de leerkrachten waarmee wij hebben gewerkt. Maar de manier waarop kinderen muziek aantrekkelijk vinden en de drie

kerngebieden waaraan je bij kinderen kunt werken verschillen niet zo veel. Daarom vind ik, als het draaiboek inclusief de liedteksten in de landstaal wordt vertaald, dat het wel ook inzetbaar is in landen van Europa. Het nieuwe werkmodel kan ook een inspiratie voor soortgelijke actiegerichte onderzoeken zijn en ook een inspiratie voor werkvormen voor muziektherapie met kinderen. Dat geldt vooral ook voor mij. Ik ben nu zeker dat kinderen een doelgroep voor mij is waarmee ik goed kan werken en veel plezier ervaar. Het spontane impulsief handelen is een talent van mij en dat wist ik vooraf ook al. Maar dat het zo goed aansluit bij kinderen heb ik door het experimenteren met muziek op de crèches ervaren. Zoals te zien in het nieuwe werkmodel (Figuur 10) staat in het midden, waar muziek, Pebbles en de kinderen elkaar snijden, “plezier” in een driehoek. Ik heb gemerkt dat het uitvoeren van muzikale activiteiten ook voor de leerkrachten plezier oplevert. Deze plezierbeleving verbindt volgens mij de leerkrachten meer met de kinderen en dat heeft ook effect op het doel van Pebbles voor de kinderen. Het lijkt ook op het driehoek cliënt– therapeut– medium. De kinderen zijn de cliënten, de leerkrachten de “therapeuten” en het medium is muziek in een vorm van een draaiboek. Alle drie elementen beïnvloeden elkaar, in dit geval positief. De plezierbeleving staat daarin centraal.

4.2.5 Beantwoording van subvragen en de vraagstelling

De antwoorden op onze subvragen geven uiteindelijk ook antwoord op onze hoofdvraagstelling. Ten eerste hebben wij antwoord gegeven op de subvraag **aan welke voorwaarden moet er worden voldaan om muziektherapie te introduceren** door de voor en oriëntatiefase. Je moet flexibel en mobiel (→ auto!) zijn om het onderzoek te kunnen uitvoeren. Veder moet je ter plekke voor instrumenten zorgen, die goedkoop te bouwen zijn. Je moet je volledig aanpassen aan het onderzoeksnetwerk en de handelingssituatie; dus aan het leerprogramma van Pebbles en aan de educatie van de leerkrachten. Hier moet je ook duidelijk in zijn wat je nodig hebt en daarvoor open met het netwerk communiceren.

Vervolgens heeft het antwoorden op de subvraag **hoe de kinderen te motiveren zijn tot actieve deelname aan de muzikale activiteiten** tot de verzamelde activiteiten uit het draaiboek geleid. Tijdens de experimenteerfase werd duidelijk dat plezierbeleving het belangrijkste doel daarvoor is en daarvoor aantrekkelijk gestructureerd materiaal moet worden verzameld, waarin de kinderen zo kunnen zijn als ze zijn. Daarvoor was het ook belangrijk om op het level van de kinderen te gaan en de activiteiten met een open, vriendelijke en spontane houding aan te bieden met duidelijke vaste regels. Meestal lukte het beter de kinderen tot actieve deelname te motiveren in de ochtend uren, of na een pauze na het middaggedoetje.

Door de vraag **aan welke doelstellingen er door muziektherapie zou kunnen gewerkt worden** hebben we de drie kerngebieden gediagnosticeerd en activiteiten ontwikkeld welke daar aansluiten.

Ten laatste hebben we de subvraag **welke plek muziektherapie krijgt in combinatie met ander activiteiten binnen The Pebbles Project** door de ontwikkel en actiefase beantwoord. De muziektherapie bestaat uit muzikale activiteiten welke uitvoerbaar zijn door leerkrachten. Daardoor kon Pebbles daarvan een vast deel van hun leerprogramma van de crèches op ieder maandag na de middaggedoetje worden gemaakt. Bovendien kunnen de leerkrachten het draaiboek altijd in de vrije speeltijd van de kinderen gebruiken en tussendoor in hun lessen doelgericht inzetten. Dit antwoord leidt direct tot de antwoord op ons vraagstelling.

Hoe kan muziektherapie geïmplementeerd worden in het leerprogramma van The Pebbles Project in de Stellenbosch Winelands, Zuid Afrika, welke gericht is op kinderen waarvan de ontwikkeling wordt bedreigd door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik?

Muziektherapie kan geïmplementeerd worden in het leerprogramma van The Pebbles Project door een draaiboek bestaand uit 20 muzikale en bewegingsgerichte activiteiten met een hulp CD (liedjes) en een dans CD (dansmuziek). De activiteiten moeten gemakkelijk uitvoerbaar zijn door de leerkrachten van Pebbles en door een training aan hun worden overgedragen. Daardoor is de muziektherapie gericht op kinderen van The Pebbles Project waarvan de ontwikkeling wordt bedreigd door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik!

SAMENVATTING

Wij hebben de fantastische kans gekregen om 3 maanden lang onderzoek te doen in Zuid Afrika. Het onderzoek is tot stand gekomen door een vraag van Sylvia Roozen, ontwikkelingspsychologe en projectleidster van Project ADEMT (Alcohol Disorder Executive function Music Therapy). Dit project richt zich in Zuid Afrika op het inzetten van muziek als interventie bij kinderen met FAS (fetal alcohol syndrome). FAS is een algemene term voor een reeks aan geboortedefecten en hersenenbeschadigingen veroorzaakt door prenataal alcoholgebruik. Kinderen met FAS hebben drie duidelijke kenmerken: vertraagde groei, gezichtsafwijkingen en een neuronale afwijking. Symptomen die zich uiten in gedrag zijn hyperactiviteit, slechte controle over impulsen en slecht sociaal functioneren. De kinderen hebben een slecht besef van goed en kwaad, ze leren niet uit ervaringen en hebben een slecht begrip van oorzaak en gevolg.

Sylvia's vraag naar ons toe was gericht op het onderzoeken van de mogelijkheden voor muziektherapie bij deze doelgroep. Er is nog geen enkel onderzoek gedaan naar de combinatie muziek en FAS. Sylvia heeft ons geïntroduceerd aan The Pebbles Project, een organisatie die zich inzet voor kinderen waarvan de ontwikkeling wordt verstoord door alcoholmisbruik en de gevolgen van prenataal alcoholgebruik. Deze organisatie is werkzaam op 17 verschillende wijnboerderijen in de omgeving van Stellenbosch. Op deze wijnboerderijen bevinden zich crèches voor de kinderen van de arbeiders. Organisatie Pebbles was nog helemaal niet bekend met muziektherapie, maar wilde muziek in hun programma verwerken. Pebbles' vraag naar ons toe was gericht op het achterlaten van concrete muzikale handvatten, iets wat zij konden inzetten wanneer wij weer weg waren. Zo ontstond onze onderzoeksvraag: *Hoe kan muziektherapie geïmplementeerd worden in het bestaande leerprogramma van Pebbles?*

Middels actiegericht onderzoek zijn we aan de slag gegaan bij 3 crèches. We kunnen ons handelen in 3 fases indelen: Experimenteerfase, ontwikkelfase en fase van overdragen. In de experimenteerfase hebben we met de kinderen van deze creches vele muzikale activiteiten uitgetoetst. Hier hebben we vaak vertrouwd op onze intuïtie. Door vooral gebruik te maken van video-opnames en hierop te evalueren zijn we tot 3 kerngebieden gekomen waar we met de kinderen aan konden werken, namelijk Cognitie, Interactie en Zelfbeeld. Tijdens de ontwikkelfase en het begin van de fase van overdragen hebben we voor deze 3 kerngebieden 20 activiteiten ontwikkeld die we hebben samengezet in een Draaiboek. Ook hebben we een CD opgenomen met luistervoorbeelden van liedjes. Belangrijk was dat we het draaiboek aanpasten op het lage niveau van de leerkrachten, het moest door hun uitvoerbaar zijn. Een manier om de overdraagbaarheid te optimaliseren was het geven van een training waar alle leerkrachten bij aanwezig waren. Dit was tevens onze laatste actie. Het draaiboek is op dit moment een vast onderdeel in het leerprogramma van Pebbles. We kunnen concluderen dat muziektherapie middels een gestructureerd en laagdrempelig draaiboek op dit moment geïmplementeerd is binnen het leerprogramma van The Pebbles Project.

LITERATUUROPGAVE

Apartheid. (2012). In *Wikipedia*. Retrieved November 2012, from <http://nl.wikipedia.org/wiki/Apartheid>

Bainbridge, J. Armstrong, K., Blond. B, Fitzpatrick, M., Luckham, N., Ranger, H. & Richmond, S. (2009) *South Africa, Lesotho and Swaziland* (8th ed.). China: Lonely Planet Publications Pty Ltd.

Barbarin, PhD, Oscar A. (2003). American Journal of Orthopsychiatry. *Social Risks and Child Development in South Africa: A Nation's Program to Protect the Human Rights of Children* 73(3), 248-254.

Bastian, H.G. (2003). *Muziek maakt slim*. Katwijk: Panta Rhei.

Bruscia, K. (1987). *Improvisational Models of Music Therapy*. Springfield Illionois: Charles C. Thomas.

Deth, R. van & Vandereycken, W. (2004). *Psychiatire*. Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.

Dullens, R. (2007). *Dat klinkt als muziek in mijn oren!* (Bachelor's Thesis, Hogeschool voor Pedagogiek, Sittard). Retrieved from http://www.hbo-kennisbank.nl/en/page/hborecord.view/?uploadId=fontys_didlmods%3Aoi%3Arepository.fontys.nl%3A18286

Evaringsgericht leren, (n.d.) in *Passus*. Retrieved July 2013, from <http://www.passus.be/index.php/ervaringsgericht-leren>

Evaringsleren. (2013). In *Wikipedia*. Retrieved July 2013, from http://translate.google.nl/translate?hl=nlnl&langpair=en%7Cnl&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Experiential_learning

Fasstichting, (n.d.). In *Fasstichting*. Retrieved July 2012, from http://fasstichting.nl/FASD/p_wat.php

[FAS Gezichtsafwijkingen] [Figure]. (n.d.). Retrieved May 2013, from http://fasstichting.nl/FASD/o_wat.php

Flow (mentale toestand). (2013). In *Wikipedia*. Retrieved June 2013, from [http://nl.wikipedia.org/wiki/Flow_\(mentale_toestand\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Flow_(mentale_toestand))

Ghesquière, P. (n.d.) *Leerstoornissen: Onderzoeksmodellen en hun behandelingsconsequenties*. Retrieved October, 2012 from <http://www.opleiding-jgz.be/bestanden/2010-2011/Jeugdgezondheidszorg%20Inleiding%20LS%202011.pdf>

Jansen, J. (2010). Das Erbe der Väter, Begegnungen mit den Kindern der Afrikaner. In R. Wilke-Launer (Ed.), *Südafrika: Katerstimmung am Kap* (pp. 101-116). Frankfurt am Main, Deutschland: Brandes & Absel Verlag.

Joint Attention. (2013). In *Wikipedia*, Retrieved July 2013, from http://en.wikipedia.org/wiki/Joint_attention

Kern, P. (2006). Journal of Music Therapy. *Using Embedded Music Therapy Interventions to Support Outdoor Play of Young Children with Autism in an Inclusive Community-Based Child Care Program* 43(4), 270-294.

Klein, M. & Zobel M. (1997, April). Kindheit und Entwicklung. Zeitschrift für Klinische Kinderpsychologie. *Kinder aus alkoholbelasteten Familien* 6(3), 133-140.

- Lamé, M. (2008). *Verwaarloosde organisaties*. Retrieved October 2012, from <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2009-0217-203252/Lame%200303488.pdf>
- Lourens, P. & Lourens, V. (2012) *Living With Fetal Alcohol Syndrome: Our Journey with Tisha*. Zuid Afrika: The Pebbles Project.
- Migchelbrink, F. (2007). *Actieonderzoek voor professionals in zorg en welzijn*. Amsterdam, Nederland: SWP Amsterdam.
- Migchelbrink, F. (2007). *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Amsterdam, Nederland: SWP Amsterdam.
- Ministerium für Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. (2009). *Gesundheit von Mutter und Kind. Informationen für Multiplikatoren*. Retrieved July, 2012 from <https://services.nordrheinwestfalendirekt.de/broschuerenservice/download/1632/gesundheit-mutter-kind-info-multiplikatoren-barr.pdf>
- Philip, A., May, PhD, J., Phillip Gossage, PhD, Lesley E., Brooke, BA(Hons)., Cudore, L., ... Viljoen, MD. (2005). American Journal of Public Health. *Maternal Risk Factors for Fetal Alcohol Syndrome in the Western Cape Province of South Africa: A Population-Based Study* 95(7), 1190-1199.
- Roozen, S. (n.d.). In *Project ADEMT*. Retrieved October 2012, from <http://www.projectademt.com/>
- Smeisters, H. (1987). *Muziek en Psyche*. Assen, Nederland: Van Gorcum.
- Smeijsters, H. (2003). *Handboek Creatieve Therapie*. Bussum, Nederland: Coutinho.
- Smeijsters, H. (2006). *Handboek Muziektherapie*. Houten, Nederland: Bohn Stafleu van Loghum.
- Smeijsters, H. (2008). *Handboek Creatieve Therapie*. Bussum, Nederland: Coutinho.
- Stumptner, K. & Thomsen, C., (2006). Musiktherapeutische Umschau. *Neue Wege in der musiktherapeutischen Behandlung in der frühen Kindheit: MusikSpielTherapie (MST) – eine Eltern-Kind-Psychotherapie* 27(2), 144-156.
- The Pebbles Story, (2012). In *Pebbles Project*. Retrieved November 2012 from <http://www.pebblesproject.co.za/story.php>
- Townships. (2012). In *Wikipedia*. Retrieved November 2012, from [http://nl.wikipedia.org/wiki/Township_\(Zuid-Afrika\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Township_(Zuid-Afrika))
- Trigger. (2013). In *Wikipedia*. Retrieved June 2013, from <http://nl.wikipedia.org/wiki/Trigger>
- Zwiers, L., (2013) De invloed van muziek op bewegen [Presentation]. Retrieved July 2013 from http://prezi.com/yyr7_lvirhyu/invloed-muziek-op-bewegen/

BIJLAGE 1 : ZOEKSTRATEGIE

In deze bijlage is het belangrijk om te vermelden dat we geen digitale zoekgeschiedenis hebben. Het zoeken op digitale databanken was voor dit onderzoek niet relevant omdat het voor ons geen extra informatie opleverde. Wij hebben we ons dan ook vooral geconcentreerd op boeken en internetbronnen zoals "google scholar".

Een uitgebreide beschrijving van onze zoekgeschiedenis is terug te vinden in de scriptie onder paragraaf 1.4: Zoekstrategie. Doordat er nog geen literatuur beschikbaar was over muziektherapie en FAS, hebben we gedurende dit onderzoek geen gebruik gemaakt van PICO vragen.

BIJLAGE 2: EVALUATIEFORMULIEREN ACTIVITEITEN

Voorbereiding

Observatie & Evaluatieformulier

Datum :

Thema/titel :

Tijd :

Groep/ leeftijd :

1. Ruimte / aantal kinderen
2. Beginsituatie
3. Soort activiteit
4. Benodigde materialen
5. Opzet van de werkvorm/ Instructies
INTRO / KERN / AFRONDING

Evaluatie:

- Voorbereiding van de activiteit
- Geschiktheid van de activiteit (aansluiting bij belevingswereld)
- Begeleiding van de activiteit / therapeutische houding / attitude
- Wat zijn triggers voor de groep?
- Gedrag van de kinderen
- Feedback (indien van toepassing) aanwezige medewerker

BIJLAGE 3: PERSOONLIJKE FEEDBACK PEBBLES

Pebbles Project Trust

Registered number: IT 4088/2004

PBO number 930017224

NPO number 049-950-NPO

UK Registered Charity number 1123172

Gift Aid XT9937

Website: www.pebblesproject.co.za

Email: sophia@pebblesproject.co.za

Tel: (+27) 072 472 2797

Postal address: PO Box 256 Somerset Mall, Somerset West, 7137, South Africa

Physical address: Pebbles Office, Villiera Wine Farm, Cnr. R304 / R101, Koelenhof, Stellenbosch 7605

19th April 2013

To whom it may concern

Re: Carolene Pessies and Desiree Simons Music Therapy Presentation

On Tuesday 9th April 2013, Carolene and Desiree gave a presentation to the entire Pebbles Project staff at our monthly staff meeting.

The purpose of the presentation was to explain to the organisation exactly what the interns had been busy with for the last few months and to develop a clearer understanding amongst the staff about music therapy and how it can be used to benefit the Pebbles children.

The presentation was clear, thorough, informative and well-constructed. It included some background on music therapy and some practical examples of how it had been used with Pebbles children to develop their self-esteem and musical skills.

It was very clear from watching the presentation that both Carolene and Desiree had given 100% to this project and their research and practical work had really benefited the children and staff involved.

Pebbles will certainly incorporate some of the ideas that Carolene and Desiree will leave with us into our ECD programme.

Yours faithfully,

Sophia Warner
Pebbles Project Director

Pebbles Project South Africa Trustees

Sophia Warner, Mzokhona Mvemve, Lucy Warner, Anna Lusty, Peter Blaine, Keith Prothero, Stephen Digby

Pebbles Project UK Ltd Directors:

Ray Abercromby, Elizabeth Clifton, Sophia Warner, Keith Prothero, David Wainwright

BIJLAGE 4: INTERVIEWS EINDEVALUATIES CRÈCHES

1. What's your experience with music and what does it mean to you?
2. Do you use music (f.e. by singing) in your lessons and why?
3. How did you experience our activities?
 - a. What did you think about our attitude?
 - b. Did you think the activities were appealing and in what way?
 - c. Did you see any difference in the behavior of the children in comparison to activities in the normal programme?
 - d. What was your own experience when you joined our activity?
4. Did you see any difference in behavior after the activity?
 - a. After the morning activities, did you notice any difference in behavior during the whole day?
 - b. Do you notice any difference in behavior from 10 weeks ago until now that could be due to the musical activities?
5. Do you think you're going to use the musical activity book when we're gone?
6. Do you have any comments?

BIJLAGE 5: PRE- EN POST VRAGENLIJSTEN

Pre- vragenlijsten:

Interview after training teachers

1. Did you find the information useful?
2. Did you find the activities attractive material?
3. First reaction: will you introduce the musical activity book in your programme?
4. Any comments?

Post vragenlijsten:

Interview teachers about our musical activity book

1. Do you use the musical activity book in your programme and how?
 - a. Do you feel free to implement your own creativity in the activities?
2. What do you think about the activities?
 - a. Do you think the musical activities have a positive effect on the children and if yes, can you give an example (looking at social behavior, cognition and self-esteem)?
3. What do you find difficult for yourself?
4. What do you find difficult for the children to learn?
5. Do you enjoy the musical activities and do the children enjoy it?
6. Do you think you need more support in giving the musical activities?
 - a. Do you have enough material (e.g. instruments) to work with?
7. Do you have any comments?

BIJLAGE 6: CD'S

BIJLAGE 7: HANDLEIDING MUZIEKINSTRUMENTEN

Manual Djembés

Material:

flower pots (clay: sound is better, plastic: don't break easily)
newspapers (a lot)
coloured paper
wallpaper paste
duct-tape

1. Make the wallpaper paste as written on the instructions on the box.
2. Rip the newspapers in hand-sized and some in 2-finger-thick pieces
3. Glue the smaller pieces around the edge of the flower pots. For that you have to put the glue on both sides of the pieces. The pieces can overlap.
4. For the head of the drum just put the wallpaper paste on all sides of the bigger pieces of ripped newspapers and put these over the hole (on top) of the flower pot. First smear them on the one side of the pot, then on the other. When doing that just pull a little on the pieces to stretch them (but not too much, otherwise they rip!). Just keep doing that until the whole hole is covered.
5. Rip the coloured paper in 2-finger-thick pieces, put wallpaper paste on them from all sides and glue them on top of the newspaper layer to create a nice drum head.
6. Let the djembés dry for at least a day.
7. When completely dry, just put duct-tape around the edges of the drum head to stabilize them.
8. Then you can decorate the djembés together with the children as you like. Just choose a colour which stays on clay or plastic (depends on what your flower pots are made of).
9. If every child has made his or her own djembé, you can write down the name on the drum when decorating it.

!! Children should not sit on the djembés or lean their elbows on them. For playing them they just have to put them on the ground between their legs and tap the head with their palms. If they use their fists, they shouldn't play hard.

Manual Shakers

Material:

small plastic bottles
rice
glue

1. Fill roughly $\frac{3}{4}$ of the bottles with rice.
2. Put glue in the bottle cap and put it on the bottle.
3. Decorate the bottles as you like! Just choose colour that stays on plastic bottles.
4. If every child has made his or her own shaker, you can write down the name on the shaker when decorating it.

!! You can hold the shakers in your hand, move them up and down, tap them on the ground, tap them with your hands etc. to create different kind of sounds.